

Jogelméleti Szemle 2023/1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

- Bódi Stefánia: Gondolatok a Szent Korona-tan mint közjogi szuverenitásfogalom személyfelettségről.....2-13
- Budai Katalin Edina: „Lehet egy jó jogász jó ember?” A jogi etika erkölcsfilozófiai megközelítései..... 14-27
- M. Takács, Péter: Rethinking Mackinder’s thoughts: The “Heartland” in the 21st century geopolitics 28-43
- Tahin Szabolcs: A célszerű jogértelmezésről és határaitól..... 44-60

Szemle

- Mélypataki Gábor: Az Ipar 4.0. és a jog kapcsolata – Problémafelvetések a foglalkoztatás és szociális biztonság témaköre kapcsán 61-74

Recenzió

- Herger Csabáné: Europa Regina és a római jogi hagyomány. Gondolatok Hamza Gábor „Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig” című monográfiájáról ...75-80
- Rékási Lóránd: Gondolatok Lévai Csaba A förtelmes kereskedelem c. monográfiájáról.. 81-86
- Szmodis Jenő: Egy jogfilozófiai kismonográfiáról 87-91

Brevia

- Prugberger Tamás: A munkajog jogági elhelyezésének alapkérdései a változások új igényei szerint 92-95

Bódi Stefánia¹

Gondolatok a Szent Korona-tan mint közjogi szuverenitásfogalom személyfelettségéről

„A Szent Korona-eszme nem törvény vagy egyszerű jogtétel, amit parlamenti döntéssel hatálytalanítani lehetne...”²

Zétényi Zsolt

Absztrakt

Ennek az írásnak a célja, hogy a magyar közjogi gondolkodásban mélyen gyökerező Szent Korona-eszmével³ kapcsolatosan elemezzem, és elemző gondolatokat ébresszen, összegezzem és ismereteket adjon át. A Korona, mint önállóan létező közjogi szuverenitásfogalom számtalan tézissel bír, mind közül most a hangsúlyt a Korona személyfelettségére szeretném helyezni, amely gondolat, megszemélyesítve e tárgyat önálló jelentéstartalommal ruházta fel a történelem folyamán. A Korona személyfelettségét három szálon szeretném kibontani ebben a cikkben: a Korona, mint a királytól elváló fogalom, a Korona, mint a nemzet egyesítője, és a Korona, mint az országrészeket összefogó szuverenitásfogalom elemzése kapcsán. Minden nemzetnek vannak közjogi sajátosságai és hagyományai melyek őrzik a nemzet sajátosságait és biztosítják a jogfolytonosságot, ilyen a Szent Korona-eszme is.

Kulcsszavak: Szent Korona-tan, magyar államfejlődés, szuverenitás, Eckhart Ferenc, Timon Ákos

Abstract

The purpose of this paper is to analyze and awaken analytical thoughts, summarize and convey knowledge about the idea of the Holy Crown, which is deeply rooted in Hungarian public law thinking. The Crown, as an independently existing public law concept of sovereignty, has countless theses, of which I would like to emphasize the suprapersonality of the Crown, the personification of which concept filled this object with an independent meaning over the course of the history. In this article, I would like to explicate the

¹ Habilitált egyetemi docens, Nemzeti Közszerzői Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanszék, bodi.stefania@uni-nke.hu

² Zétényi Zsolt: A Szentkorona-eszme időszerűsége, <http://users.atw.hu/magtar/cikkek/szkorona/szkeszme.htm>

³ Lásd még a témában:

Bódi Stefánia: The Importance of the Doctrine of the Holy Crown in the Hungarian Public Law Thinking with Special Focus on Werbőczy's Tripartitum, POLGÁRI SZEMLE: GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT 12: 1-3 pp. 185-201, 17 p. (2016)

Bódi Stefánia: Different Concepts on the Doctrine of the Holy Crown in the Works of Ferenc Eckhart, Ákos Timon and Emma Bartoniek, JOGELMÉLETI SZEMLE 17: 2 pp. 18-32., 15 p. (2016)

Bódi Stefánia: A Szent Korona-eszme jelentősége a magyar közjogi gondolkodásban, különös tekintettel Werbőczy Tripartitumára, In: Csehi, Zoltán; Szabó, István; Schanda Balázs; Varga Zs. András (szerk.) A Hármaskönyv 500. évfordulóján: A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén, Budapest, Magyarország: Pázmány Press (2015) 225 p. pp. 55-74., 20 p.

Bódi Stefánia: A Szent Korona-eszme különbségei Eckhart Ferenc, Timon Ákos és Bartoniek Emma felfogásában, POLGÁRI SZEMLE: GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT 11: 1-3 pp. 327-341. 15 p. (2015)

suprapersonality of the Crown in three threads: in connection with the analysis of the Crown as a concept separate from the king, the Crown as the unifier of the nation, and the Crown as a concept of sovereignty that unites the parts of the country. Every nation has its public law characteristics and traditions that preserve the nation's characteristics and ensure legal continuity, the Holy Crown ideology being one of these.

Keywords: Holy Crown doctrine, Hungarian state development, sovereignty, Ferenc Eckhart, Ákos Timon

I. Bevezetés

A Szent Korona-eszme a magyar közjogi gondolkodásban gyökerező és a történeti alkotmányhoz kötődő szuverenitásfogalom, mely a szuverenitástan belső és külső oldalát egyaránt lefedi. A Korona-eszme nem egyedülálló önmagában, de abban az elegyben, ahogy hazánkban kialakult, nem hasonlítható egyetlen más Korona eszméhez sem. Tamás András szerint legalább akkora mítosz, mint Bodin szuverenitás tana.⁴ Minden eleme közül talán a leginkább magával ragadó az a szellem, amelynek révén a Korona egy idő után önálló életet élt, és ezáltal a nép misztikus erővel ruházta fel. Erre mondta Timon Ákos, hogy megfelelt ez az eszme a magyar nép lelki alkatának. Talán igaza volt ebben. A Korona megszemélyesítése mindazonáltal nem egyedülálló jelenség, mutat rá Bartoniek Emma kutatásai során.⁵ A Szent Korona személyfelettségét az alábbi vonatkozásokban kívánom vizsgálni. 1. A Korona, mint a királytól elváló fogalom. 2. A Korona, mint a nemzet egyesítője 3. A Korona, mint az országrészeket összefogó szuverenitásfogalom.

II. A Korona mint a királytól elváló fogalom

Már az ókortól kezdve gondolkodnak filozófusok, államférfiak azon a kérdésen, hogy mi volna a legjobb kormányforma, hogyan lehetne elérni a jó kormányzást. Ezen gondolatok célja a személyes uralom és az önkény kiküszöbölése a hatalom gyakorlása során. A hatalom gyakorlásának kérdésével függ össze az általunk most vizsgált Szent Korona-eszme is. A Korona nem azonnal jelentette a hatalom forrását, hanem fokozatosan önállósodott és vált el a történelem folyamán a király személyétől. Kezdetben a királyi hatalmat testesítette meg, majd Werbőczy korában már a királyt és a nemeseket jelképezte.⁶ Werbőczy utal arra a Tripartitumban⁷ hogy a „nép” a maga akaratából ruházta fel a Koronát az uralkodás és a birtokadományozás jogával.⁸ 1635-ben a hatalom már a királyt és az Országgyűlést

⁴ Tamás András: Közjogi mítoszok-Szuverenitás és alkotmány, In: (szerk.) Hajas Barnabás, Schanda Balázs, *Formatorii iuris publici. Studia in honorem Geisae Kilenyi septuagenarii: Ünnepi kötet Kilenyi Géza professor hetvenedik születésnapjára*, Budapest, PPKE, JÁK, Szent István Társulat, 2006. 463-476. 475.o.

⁵ Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*, az Akadémiai kiadó reprint sorozata, a Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest, 1987. 68.o.

⁶Tripartitum, 4. CZIM, 1.§ „A honnan az ily nemesek fiait joggal örökösöknek és szabadoknak nevezzük. Az ilyen nemeseket az imént említett javakban való részesülés és összekötetésnél fogva a szent korona tagjainak tartjuk, a kik senki más hatalmának alávetve nincsenek a törvényes megkoronázott fejedelmén kívül.” http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

⁷„Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae”, magyarul: „Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve”.

⁸Tripartitum, Hármaskönyv (1514) NEMES MAGYARORSZÁG SZOKÁSJOGÁNAK HÁRMASKÖNYVE MELYET WERBŐCZY ISTVÁN A KIRÁLYI FELSÉG SZEMÉLYES JELENLÉTÉNEK HELYTARTÓJA, A LEGNAGYOBB GONDDAL KÉSZÍTETT ULÁSZLÓ ÚRNAK a fenséges fejedelemnek és úrnak, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királyának stb., a legkegyelmesebb úrnak, <http://www.staff.u->

együttesen illeti meg az 1635. évi XVIII. törvénycikk értelmében. Az Országgyűlés összehívását... „ekkoriban 1634 végéig halasztották...December 18-ikán fogadták a rendek II. Ferdinándot Sopronban. A felsőházban kisebbségben voltak a protestánsok, de az alsóházban nagy pártot alkottak. A városok követei a nagyszombatiak kivételével mindannyian, a megyei követek pedig nagy részt protestánsok voltak.”⁹

Ezek után a XV. század folyamán a városi polgárság is részévé vált, kollektíven szabad királyi városok alakjában, végül 1848-ban jogkiterjesztés folytán beemelték a jobbágyságot is. Ezzel vált teljessé a közjogi szimbólum, amely immár a nemzet egészét hivatott megtestesíteni. Eckhart Ferenc történész, Timon Ákos jogász és Bartoniek Emma történész-kutató között nincs egyetértés abban a kérdésben, hogy mikor történt meg ez a folyamat, a király és a Korona fogalma közti elválás. Timon Ákos teszi időben a legkorábbra,¹⁰ Bartoniek Emma a XIII-XIV. századra, Eckhart Ferenc pedig a legkésőbbre, a XV. századra. Tagadhatatlan kutatásaik során az a nézetkülönbség, amely eredményeikben is tükröződik, megjelenik, de talán nem is fontos ez utólag. Mindannyian maradandót hagytak maguk után és további gondolkodásra készítettek az utókort a Korona eszméjéről. Magyarország királyának csak azt a személyt lehetett tekinteni, akit a Szent Koronával koronáztak meg, és aki arra esküt tett, magyar király továbbá csak római katolikus lehetett. A koronázás nélkül csonka volt a király hatalma, nem illette meg a törvényszentesítés joga és a kiváltságadományozás joga.¹¹ Ilyen oknál fogva említi a Tripartitum, hogy nem ismerhető el az ország királyának a lengyel Ulászló vagy ilyen okból nem ismerték el később II. Józsefet.¹² A koronázás aktusának egyedülálló jelentősége így alakult ki hazánkban. Az a tény, hogy a Szent Korona-eszme ilyen erővel bírt végig a történelem folyamán valószínűvé teszi azt a Timon féle megállapítást,¹³ amit Zlinszky János is megerősít, hogy erőteljesen közjogi jellegű volt a hazai jogfejlődés és nem a nyugati hűbéres-vonalat követte,¹⁴ hanem a szigorú alá-fölé rendeltségen alapuló rendi tagolódást. „A királyi hatalomnak ezen erkölcsi korlátozásából kifejlődik tehát az alkotmánybiztosítéki jelleg.”¹⁵ A Szent Korona-eszme sokáig nem tudott létezni a király nélkül, akkor sem, amikor már nem csupán a királyi hatalmat szimbolizálta, vagyis „király nélkül csonka volt a szent korona teste.”¹⁶ „De a király a Korona-eszme megléte óta sohasem birtokolta egymaga a hatalmat, ahogy a nemzet sem, a hatalom a Koronánál volt. A Korona önmagában volt.”¹⁷ A Korona-eszme nem jelenti azt sem, hogy folyamatosan királynak kell lenni az országban, hiszen túlélte a király nélküli állapotot.¹⁸ A Korona-eszme alkalmas volt arra is, hogy kifejezésre juttassa a királlyal való szembenállást.¹⁹

szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

⁹Angyal Dávid: (1898) Magyarország története II. Mátyástól III: Ferdinánd haláláig. A magyar nemzet története (6). Athenaeum, Budapest. II. FEJEZET. Országgyűlések. 1630–1642, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagyi-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-ii-matyastol-iii-ferdinand-halalaig-irta-angyal-david-4BFD/harmadik-konyv-bethlen-halalától-i-lipot-tronralepteig-50E7/ii-fejezet-orszaggyulesek-16301642-5148/>

¹⁰ Timon Ákos: A Szent Korona elmélete, Bp., Magánkiadás, 2000. ISBN 963 640 700 2, 13.o.

¹¹ Ferdinandy Gejza: A trónváltás. Jogtudományi Közlöny, 1916. 51.évf. 48. szám, KIADÓ-TULAJDONOS FRANKLIN-TÁRSULAT MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA, 1916. 414.o.

¹² 14.CZIM, 34.§

¹³ Timon Ákos: i.m. 10.o.

¹⁴Zlinszky János: Történeti alkotmányunk fejlődése, Magyar Szemle, Új Folyam, 2002. április, XI. évfolyam, 3-4. szám, https://magyarszemle.hu/data/Lapszamok/2005/2002/MagyarSzemle_2002_Resz2.pdf 32.36.o.43-44.o.

¹⁵Dr. báró Wlassics Gyula: A szent korona közjogi fogalma, Jogtudományi Közlöny, 1916.53.szám, http://real-j.mtak.hu/2184/1/JogtudomanyiKozlony_1916.pdf, 478.o.

¹⁶ Wlassics Gyula: i.m. 479.o.

¹⁷ Tóth Zoltán József: Megmaradásunk alkotmánya, Budapest, Hun-idea, 2007. lásd az eszme-futtatást és az idézetet 265. o.

¹⁸ Tóth Zoltán József: Megmaradásunk alkotmánya, Budapest, Hun-idea, 2007. 134. o.

¹⁹ Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története, Budapest, az Akadémiai Kiadó Reprint sorozata, 1987. 72-73.o.

Sokan ma is úgy vélik, hogy a Szent Korona-tan csak monarchikus állam- és kormányformánál tudna funkcionálni, minél fogva az Alaptörvényben való emlegetése túlhaladott, illetve logikai törést szenved.²⁰ „De a korona már 1381-ben elválk a király személyétől, amikor is nemzetközi szerződések jogalanyává válik. A velencei köztársaság ekkor ugyanis már nem a királlyal, hanem a Koronával köti a szerződést.”²¹ Igaza van Halász Imrének abban, hogy a Szent Korona-tanát az a félelem tartotta fent a magyarság tudatában,²² amely évtizedeken át kísértette, nevezetesen hogy olyan személyeket kell elfogadnia királyaként, akik más nemzet szülöttei és rákényszerítik majd akaratukat az országra. Ugyanaz a félelem, az idegenbe olvadástól való érzés, amely fenntartotta az eszmét az országrészek elvesztése vonatkozásában. Ez az ősi félelem, hogy a magyarság elveszti önnön lényegét, identitástudatát, nyelvét, önállóságát, függetlenségét. Nemzeti létünk állandó fenyegetettségéről sokat gondolkodott Bibó István is,²³ amikor azt mondja, hogy mindent a nemzeti lét szolgálatába kellett nálunk állítani: a spoteseményeket, a kultúrát, ezért jellemzi az állandó átpolitizáltság is a régiót.

III. A Korona mint a nemzet egyesítője

Az előző gondolatmenetből ered az a további konklúzió, hogy a Korona egyben államfogalom, mely összefogja a nemzet tagjait. Ezért valójában tévesek azok az elképzelések és félelmek, melyek napjainkra valamiféle monarchikus szemléletet látnak bele a Korona-tanba, hiszen az már régen nem a királyi hatalom megtestesítője. A magyar államisággal már akkor összekapcsolódik, amikor még csupán a királyi hatalmat szimbolizálta, hiszen Szent István a kereszténység felvételével és az a keresztény állam megeremtésével kapcsolatban kapta a Koronát. Ekkoriban a király testesítette meg az államot, ennyiben tehát igaz a megállapítás, hogy a kezdetektől az állam kifejezője. Hiányzik ugyanakkor még ekkoriban az a felhatalmazás, mely a Korona-eszme demokratikus irányvonalát kölcsönzi, nevezetesen hogy a hatalom a néptől ered és arra is kell, hogy visszavezethető legyen. Ez a fejlődés, Timon Ákos szerint csak Zsigmond²⁴ korában tekinthető befejezettnek, de már korábban érezhető forrásokból, hogy a király felett állt valamiféle „magasabbrendű eszmei egész.” Az állami főhatalom (jurisdictio Sacrae Regni Coronae) a Koronától ered, a felségjogok a Korona jogai (jura Sacrae Regni Coronae). Ezt a gondolatot hívjuk latinul totum corpus Regni Coronae-nak, vagyis a nemzet teljes testének, (a királyság Szent Koronájának egész teste szó szerinti fordításban) más szóval államnak. Timon szerint ez a gondolat sem fejlődött ki más nemzetnél, mely szerint a korona a főhatalom birtokosa, de Bartoniek Emma szerint Timon állításai túlzóak, ahogy Eckhart Ferenc szerint is azok. Azonban, amikor a nemzet akarata áll a koronázás mögött, már megvan a néptől eredő felhatalmazás, mely fokozatosan bontakozik ki a korona eszme kapcsán. Szuverenitáselmélet ez, mely nagyon hasonló Bodin tételéhez, azonban keresztény és nemzeti elemekkel megtűzdelve. Sajátossága továbbá a korona megszemélyesítése, mely nem szerepel Bodin tételében, elvont fogalmak hatalommal való felruházása. Némileg hasonlatosak e tekintetben a szerződés-elméletek, melyekben a nép és a

²⁰ Lásd pl. Sente Zoltán: A historizáló alkotmányozás problémái - a történeti alkotmány és a Szent Korona az új Alaptörvényben, KÖZJOGI SZEMLE 4: 3 pp. 1-13. 13 p. (2011)

²¹ Lásd Máthé Gábor: A Szent Korona-eszme-Parafrázis, In Mezey Barna (szerk): Eckhart Ferenc emlékkönyv. Budapest, 2004. Gondolat Kiadó, 281–295. 283.o.

²² Halász Imre: A Szent Korona tana, Nyugat, 1912. 8. szám, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00102/03286.htm>

²³ Bibó István: A NEMZETI MATERIALIZMUS, In: 4. Közép- és Kelet-Európa politikai kultúrájának deformálódása, {2-185.} A KELET-EURÓPAI KISÁLLAMOK NYOMORÚSÁGA, Válogatott tanulmányok, Második kötet, 1945–1949, <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/218.html#223>

²⁴ Halász Imre is egyetért abban, hogy a Szent Korona-tana Zsigmond korából eredeztethető. lásd A Szent Korona tana, Nyugat, 1912.8. szám, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00102/03286.htm>, és [Timon: i.m.13.o.](https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/218.html#223)

király a hatalom átruházására szerződést kötnek, noha a valóságban ilyen „szerződés” sohasem volt (legfeljebb alkotmány). Mindez a hatalom legális gyakorlásának kifejeződése alkotmányjogi megfogalmazásban, mely azt tükrözi, hogy a nép igényli nem csupán a demokratikus felhatalmazást, de annak elvont, teoretikus igényű megfogalmazását is szerte a világon. Nagy Ernő szerint Werbőczy érdeme abban áll,²⁵ hogy rámutatott a Tripartitum megalkotásával, hogy alkotmányjogilag milyen fejlettségi szinten állt a magyar nemzet, amikor eljutott a korona révén a hatalom gyakorlásának közjogi szabályozásához, de maga a Korona eszme nem Werbőczy találmánya. „Az egészben mégis az egész felett áll” így lehetne kifejezni a korona megszemélyesítését a legpontosabban.²⁶ Werbőczy köznemesi származású révén elmossa a különbséget a nemesi rétegek között, pedig jelentős különbségek voltak mind jogaikban mind birtoknagyságukban. Ezért is szokás a Tripartitumot a nemesség bibliájaként emlegetni.²⁷ „A nemesi jogegyenlőség mellett a "közjót és hazánk békéjét és nyugalmit elősegítő" Tripartitum kodifikálta a nemesség érdekében a jobbágyság teljes jogfosztottságát is.”²⁸ A Tripartitumban az a csodálatos, hogy a magyar államiság szempontjából meghatározó alkotmányos jelentőségű Szent Korona-tant tartalmazza egy olyan korszakos mű, mely egyúttal véget vetett az ország jogi partikularizmusának és összetartotta a nemzetet korszakokon át.

A korona eszme születése kapcsán nincs egyetértés, Zlinszky János szerint a XIV. század születtje, vagyis korábbi időpontra teszi, mint Werbőczy megjelenése, de semmiképpen sem tekinti „ezeréves” a magyar államisággal egyidejűleg született fogalomnak.²⁹ Eckhart szerint a cseheknél sem történt meg korábban a király személyétől való elválás, mint a XIV. század,³⁰ de inkább a XV. században. A lengyeleknél viszont úgy vélte Nagy Lajos, hogy a magyarok utánzása érvényesül, amikor a koronát szentnek nevezik, de ez a korona valójában nem testesít meg egységes nemzetfogalmat, csak a magyar korona-eszme utánzását juttatják kifejezésre. Angliában is megjelenik a XIV-XV. században a Korona-eszme azon jelentése, hogy a koronának vannak tagjai.³¹ Az angoloknál a XII. századtól a koronának saját jogai vannak.³² Bertényi Iván mutat rá, hogy a cseheknél a koronaeszme nem kötődött egy konkrét koronához, ami nagy különbség a magyar korona-eszméhez képest.³³ A korona kereszténységgel való kapcsolata, vallási vonulata sem ismeretlen azonban a

²⁵Dr. Nagy Ernő: A trónöröklés jogi természete és a koronázás. Jogtudományi Közlöny, 1916. 53. szám, http://real-j.mtak.hu/2184/1/JogtudomanyiKozlony_1916.pdf, 481.o.

²⁶Illés József: A szent korona. Jogtudományi Közlöny, 1916. 53. szám, http://real-j.mtak.hu/2184/1/JogtudomanyiKozlony_1916.pdf, 482.o.

²⁷ Lásd ehhez LIKTOR ZOLTÁN ATTILA: „Új törvényt, Werbőczy” A Tripartitum a jogalkotás és jogalkalmazás tükrében. 500 éves a magyar nemesség „bibliája” – Gondolatok Werbőczy István szellemi hagyatékához, http://real.mtak.hu/103491/2/forum_doctorandorum_2017-143-161.pdf FORUM: PUBLICATIONES DOCTORANDORUM JURIDICORUM, 7. pp. 143-161. ISSN 2063-5540

²⁸Gerézy Rabán, Klaniczay Tibor, V. Kovács Sándor, Pirnát Antal, Stoll Béla, Varjas Béla: Werbőczy István, <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/160.html> In: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE, 34. A TUDOMÁNYOS IRODALOM, Akadémiai Kiadó, Budapest 1964-1966, Hungarológiai Alapkönyvtár

²⁹ Zlinszky János: A Szent Korona-tan és a nemzeti szuverenitás (Alkotmányunk történeti gyökerei). In: Történelmi tradíciók és az új alkotmány, tanulmánykötet, Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága és az Országgyűlés Alkotmány-előkészítő eseti bizottsága által 2010. december 10-én azonos címmel megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadások alapján, Budapest, szerk. Téglási András, 2011. 56.o.

³⁰ Eckhart Ferenc: A cseh, a lengyel és a magyar koronaeszme. In: A Szent Korona-eszme története, Budapest, 1941. kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Franklin Társulat nyomdája, 142.o.

³¹ Eckhart Ferenc idézi e nézeteket: A cseh, a lengyel és a magyar koronaeszme. Lásd még A koronaeszme és az organikus szemlélet összeolvadása. Werbőczy szentkorona-tana. In: i.m. 155-156.o. 193.o.

³² Bertényi Iván: A szentkorona-eszme, In: A magyar korona története, 3. bővített kiadás, Kossuth kiadó, 1986. 149.o.

³³ Bertényi Iván: Uo. In: A magyar korona története, Népszerű történelem, 3. bővített kiadás, Kossuth kiadó, 1986. 152.o.

középkori gondolkodásban, hiszen a hatalom Istentől való, ezt a hatalomátruházást pedig szimbolikusan angyalokkal fejezték ki, mutat rá Rácz Lajos tanulmányában.³⁴ A Korona miszticizálása a tekintetben nyilvánul meg, hogy a Szent Korona jelenti ég és föld közötti kapcsolatot. Ez a felajánlás akkor jött létre, amikor Szűz Mária megjelent István királynak halála előtt és a király a Szűzanya oltalmába ajánlotta ekkor országát és koronáját. Ezért mondjuk, hogy Magyarország Mária országa, vagyis Regnum Marianum másképpen Sacra Pannonia a Szentek országa. Az a gondolat, hogy a hatalom gyakorlói a Szent Koronában egyesülnek, a korona tagjai vagy a korona közössége megfogalmazásban nyer kifejezést, míg a Koronához tartozó területeket a Korona testeként vagy részeiként emlegetjük. Ezek a Korona corpus képei. Bartoniek Emma utal rá, hogy mind az ókori, mind a középkori univerzalisztikus gondolkodásban jelen vannak ezek a képek.³⁵ Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írt első levelében az áll: „...,mert a miképen a test egy és sok tagja van, az egy testnek tagjai pedig, noha sokan vannak, mind egy test, azonképen a Krisztus is.”³⁶ (corpus Christi mysticum) Aquinoi Szent Tamás is testnek tekinti az államot. Ez a felfogás módosult formában, de továbbél ugyan a mai teológiai gondolkodásban is, tetten érhető azokban a sorokban, amikor Avery Dulles teológus azt írja, hogy az egyház, mint lelki közösség értelmezhető, mely kifejezi az élet láthatatlan valóságát és szövetséget képez az emberek között, az egyház ugyanakkor a tanítványok közössége is.³⁷

A korona eszme jellegzetessége a hűség fogalma a Korona, a király és a tagok között, de megjelenik ez a gondolat a Korona és a hozzá tartozó területek vonatkozásában is.³⁸ A hűség erőteljes hangoztatása több kutató szerint is magyar sajátosság. A Korona eszme kapcsán megjegyzi Tóth Zoltán József, hogy nemcsak magyarok lehetnek a tagjai, tehát nem nemzeti impériumról van szó.³⁹ Máthé Gábor szerint az 1946. évi I. törvény lesz az, amely módosít a Korona statusán, mert köztársasági alapokra helyezi az államformát, azonban nem változtatott azon, hogy „a korona a magyar állam folytonosságának közjogtörténeti reprezentálója.”⁴⁰

IV. A Korona, mint az országrészeket összefogó szuverenitásfogalom

Nem lehet nem megemlíteni azt a gondolatot sem, hogy a Koronáé az ország területe ezért adott reményt sokáig annak a gondolatnak, hogy a Koronához visszatérnek majd elcsatolt tagjai. A Szent Korona volt minden birtokjog gyökere, (radix omnium possessionum) így a Koronára is háramlott vissza a vagyon, ha nem volt más örökös. Werbőczy megfogalmazása szerint: „1. § Mert azoknak összes fekvő jószágai, és birtokjogai a jelzett átruházás erejénél fogva, eredetileg Magyarország szent koronájától függenek és törvényes birtokosuk magvaszakadtával mindig ugyanerre is néznek és háramlanak.”⁴¹ A király ezek után szabadon rendelkezik ezen javakkal. Azok birtokai is az országra háruznak Werbőczy

³⁴ Rácz Lajos: Hatalmi szimbolika a késő középkori magyar királyságban, In: Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére. Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, szerk. Cserny Ákos, 2013. 424-425.o.

³⁵ Bartoniek Emma: i.m.77-80.o.

³⁶Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írt első levele, In: Szent Biblia, 12.12. <https://mek.oszk.hu/00100/00161/00161.pdf> 1172.o.

³⁷ Cardinal Avery Dulles' Six Models of the Church, <https://uploads.weconnect.com>

³⁸ Eckhart Ferenc: A Szent Korona-eszme története, Budapest, 1941. kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 130.o. lásd még Magyar alkotmány és jogtörténet, Budapest, 1946. 117.o.

³⁹ Tóth Zoltán József. i.m. 123.o. A Regnum Marianum nem nemzeti imperializmus mondja.

⁴⁰ Máthé Gábor: i.m. 295.o.

⁴¹ Tripartitum, 10. CZIM

szerint, akik az ország alkotmányos rendje ellen orvul támadnak.⁴² A birtoktani vonulat is köthető tehát Werbőczyhez.⁴³ A Tripartitum szerint „... az oly fekvő jószágokra és birtokjogra nézve, melyek állítólag bármely czímen az ország szent koronájára háramlottak, leveleket és okiratokat sem kell soha felmutatni és előadni.”⁴⁴ Werbőczy már a Szent Korona részeként említi 1514-ben Dalmát-, Horvát- és Slavonországot és Erdélyt.⁴⁵ Szent László idején Horvátország, Könyves Kálmán idejében Dalmácia lett része az országnak, vagyis a Szent Koronának. Ezt követően a déli bánóságok csatlakoztak. Akik elfogadták a magyar király fennhatóságát automatikusan a Szent Korona részévé váltak, így a horvát bán vagy a dalmát püspök. A török idők után Erdély visszatért a Szent Koronához. Horvátország pedig saját magát a Szent Korona részének tekintette a középkor folyamán.⁴⁶

A Korona feudális birtoktani vonulata valójában már 1437-re kialakult, mert ekkoriban már úgy vélték, hogy a koronára háramlanak a birtokok vissza.⁴⁷ Említést érdemel, hogy Raguza saját magát a magyar Szent Korona részeként említi 1451-ben, vagyis nem csupán magyar jogtörténészek magyarázataként jelenik meg az eszme ezen jelentéstartalma.⁴⁸

Jelentéséhez tartozik továbbá, hogy a Szent Korona köteles védelmet nyújtani a hozzá tartozó országrészeknek állapítja meg Eckhart Ferenc, illetve hozzáteszi, hogy hordozta azt a gondolatot, hogy a Korona kifejezésre juttatta idegen országrészek-területek felett a magyar állam szuverenitását. Eckhart szerint Werbőczy találmánya a Korona eszme és az államtest összekapcsolása.⁴⁹ Erőteljesen van jelen a cseh korona eszmében is a korona, mint az állam területének legfőbb birtokosa szemlélet (*corona regni Bohemiae*) vagyis a területi integritás összefogója a cseh és a lengyel korona is.⁵⁰ A lengyeleknél ez a gondolat a XIV. században jelent meg, a csehéknél a XIV. században indul, de inkább a XV. századra kristályosodik ki.⁵¹ Az angoloknál is szimbolizálja a XIII. századra a birodalom területi felségjogát.⁵²

A Korona ezen jelentéstartalma kifejezésre jut több törvénycikkben is a történelem folyamán, így az 1649. évi 31. törvénycikkben, az 1655. évi 82. törvénycikkben és az 1741. évi 51. törvénycikkben.⁵³ Az 1631-es törvénycikk az ország szent koronájának épségben maradt joghatóságát hangoztatja, az 1655. törvénycikk városok, területek visszatérését várja a koronához, az 1741. törvénycikk pedig bizonyos területeknek az ország joghatóságába való visszacsatolásáról szól. A Korona-eszmének leginkább ez a vonulata az, amelyik nem alkalmazható napjainkban.

A Korona-eszme önmagában *egyebekben* nem antidemokratikus, - a kezdetektől eltekintve, amikor a királyi hatalmat szimbolizálta csupán, - *a népre visszavezethető hatalmat* fejezte ki a *korszellemnek megfelelően*. Napjainkra egy letisztult közjogi szuverenitásfogalom, mely a nemzet egészét szimbolizálja és kifejezésre juttatja a magyar állami lét jogfolytonosságát. Bár nem ezeréves, mégis a legtöbb ember tudatában ezt a képzetet kelti,

⁴² 13.CZIM, 5.§

⁴³ Lásd erről Bertényi Iván. i.m. 159-160.o.

⁴⁴ 39.CZIM, 3.§

⁴⁵ 1.CZIM, 1.§

⁴⁶ Zlinszky János: A Szentkorona-eszme és története. In Tóth Zoltán József (ed): A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón. Budapest: Szent István Társulat. 1999. 7-34.o. 13.o. ISBN 963 361 081 8

⁴⁷ Lásd erről Rácz Lajos: Hatalmi szimbolika a késő középkori magyar királyságban, In: Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére. Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, 2013. 422.o.

⁴⁸ Eckhart Ferenc idézi művében: A koronaeszme és az organikus szemlélet összeolvadása. Werbőczy szentkorona-tana. In: i.m. 195.o.

⁴⁹ Eckhart Ferenc: A koronaeszme és az organikus szemlélet összeolvadása. Werbőczy szentkorona-tana, In: A Szent Korona-eszme története, Budapest, 1941. kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 119. o. és 129.o. 196.o.

⁵⁰ Eckhart Ferenc: A cseh, a lengyel és a magyar koronaeszme. In: i.m. 143.156. o.

⁵¹ Eckhart Ferenc: i.m. 143.o.157.o.

⁵² Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány és jogtörténet, Budapest, 1946. Politzer Zsigmond és fia Jogi Könyvkereskedés kiadása, 117.o.

⁵³ Eckhart. i.m. (1946) 255.o. és net.jogtar.hu- ezer év törvényei

mivel a korona képzete összekapcsolódik a kereszténység felvételével. Bár a korona eszme nemzetet egyesítő jelentéstartalmánál is megemlíthetnénk, itt is helyénvaló az a Zétényi Zsolt által vallott gondolat, miszerint a korona eszme nem kötődik államformához. „Rousseau is lényegtelennek tartotta a köztársaság és a monarchia közti megkülönböztetést, amennyiben a hatalom demokratikus legitimáción alapul vagyis megfelel a népfelség követelményének.”⁵⁴ Nem lettek továbbá a Koronáé azok a hódítások, amikor magyar király másik állam uralkodójává vált.⁵⁵

A reformkorban a Korona-tan látszólag gátolta a kapitalista fejlődést, mert minden földbirtok a Korona tulajdona volt.⁵⁶ Eckhart Ferenc is egyetért abban a reformkor több politikusához hasonlóan, hogy a Werbőczy-féle szemlélet az, amely a fejlődést meggátolja a későbbiekben és „hozzájárult a magyar jogélet mozdulatlanságához”.⁵⁷ A Korona ezen jelentéstartalma az egységes nemzet felfogást is kifejezésre juttatta, lévén a régióban mindig gondot okozott a különböző nemzetek és nemzetiségek keveredése.

*Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor a Korona ezen jelentéstartalmát illetően konklúzióként, hogy egyet kell értenünk Szente Zoltán azon megállapításával a Korona-eszme birtoktani vonulatát illetően, hogy „... a Szent Koronának a valaha a magyar királysághoz tartozott államterület főtulajdonjogára vonatkozó elidegeníthetetlen igénye sem fér össze a határok sérthetlenségének nemzetközi jogi elveivel és a magyar államiség jelenkori nemzetközi és alkotmányjogi alapjaival.”*⁵⁸

V. Záró gondolatok

A Szent Korona-eszme kapcsán a legnagyobb vita kétségkívül az Eckhart Ferenc (1885-1957) által kiváltott vita volt, melyben Eckhart nézetei szembekerültek az akkor már nem élő Timon Ákos (1850-1925) nézeteivel. Eckhart Ferenc jogtörténész, egyetemi tanár a tényekre és a forráskutatásokra alapította kutatásait, amikor a Korona-eszmét vizsgálta és megállapításaival szembekerült több kortárs politikussal, amikor 1931-ben cikket írt a Koronáról. Érezhető, hogy nézetei minden ponton szemben álltak Timon Ákoséval, közöttük az összeütközés szükségszerű és elkerülhetetlen volt. De mondhatjuk azt is, hogy Timon még korábbi korszak szülötte volt, a nemzeti romantikára hajlamos történeti jogi iskola képviselője. Az Eckhart Ferenc által kiváltott viták hozzájárultak ahhoz, hogy az ún. Eckhart-vita és a Koronáról való gondolkodás a rendszerváltás után is élénken folytatódjon a Korona-eszmét illetően, tudományos és ezoterikus körökben, parlamenti folyosókon. Timon úgy véli, hogy a Szent Korona közjogi fogalma korábban alakult ki nálunk, mint bármely nyugati népnél és közjogi irányú alkotmányfejlődésünk nagysága csak az angolokéval mérhető össze.⁵⁹

⁵⁴ Ezek a gondolatok ill. a Rousseau féle nézet az alábbi műben olvashatóak: Zétényi Zsolt: A Szentkorona-eszme időszerezése, <http://users.atw.hu/magtar/cikkek/szkorona/szkeszme.htm>

⁵⁵ Tóth Zoltán József: i.m.100.o.

⁵⁶ Lásd erről Bódi Stefánia: A Szent Korona-eszme jelentősége a magyar közjogi gondolkodásban, különös tekintettel Werbőczy Tripartitumára, In: Csehi, Zoltán; Szabó, István; Schanda, Balázs; Varga, Zs András (szerk.) A Hármaskönyv 500. évfordulóján: A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén, Budapest, Magyarország: Pázmány Press (2015) 225 p. pp. 55-74., 20 p

⁵⁷ Eckhart: i.m. (1946) 192.o.

⁵⁸ Szente Zoltán: A 2011. évi Alaptörvény és a történeti alkotmány összekapcsolásának mítosza, Közjogi Szemle 2019/1. 1-8.o. https://orac.hu/pdf/KJSZ_201901_1-8_SzenteZoltan.pdf 7.o.

⁵⁹ Timon Ákos: A Szent Korona elmélete. A millenniumi kiadás alapjául szolgáló mű: Politikai Magyarország, díszkiadás, I. kötet: Magyarország története az Arany Bullától 1795-ig, Anonymus Történelmi Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1912. Budapest, Magánkiadás 2000. 8-38.o. 8-9.o.)

Eckhart Ferenc a pozitívista történetírás és módszertan tudományos képviselői közé tartozott, de említik nevét források a szellemtörténeti irányzat képviselőjeként is. A pozitívista kutatás a tényekre, adatgyűjtésre és forráskutatásra alapította módszertant képvisel, a szellemtörténeti irányzat lényege hogy nagy jelentőséget tulajdonít a „korok szerint változó különböző lelki erőknek a történelemformálás” tekintetében, vagyis az adott korszakban élt emberek, népek lelkivilágára és gondolkodására helyezi a hangsúlyt.⁶⁰ „A pozitívista kutatás és a szellemtörténet önmagában nem ellentétesek egymással” állapítja meg Tóth Zoltán József.⁶¹

A jogtörténeti iskola (Historische Rechtsschule) ezzel szemben a Savigny nevével fémjelzett Németországban eredeztethető irányzat, amely a jog fejlődésében az adott nép történetének nagy jelentőséget tulajdonít, eszerint a jogban megnyilvánul a népszellem. (Volkgeist) A tételes jog és a jogtörténet tanulmányozásának egyaránt szerepet szán.⁶² Timon jogtörténészként a történeti jogi iskolához tartozott, a magyar jogintézmények eredetiségét és korán megmutatózó kialakulását hangsúlyozza.

A korábban lezajlott vitáknak is köszönhetően a Szent Korona-eszme velünk ma is, a megváltozott történelmi keretek és a köztársasági államforma keretei között. Benne van az Alaptörvényben, ezáltal nemcsak történeti eszmeként van jelen, hanem élő valóságként. Megállapítottuk, hogy a történelem folyamán a Korona-tan túlélte a király nélküli állapotot is. Mai jelentéstartalmában leginkább az a vonulat élhet tovább, melyben a Korona, mint a nemzet megtestesítője, szimbóluma és kulturális-szellemi-lelki egyesítője szerepel. Szimbóluma immár annak a demokratikus felhatalmazásnak melyet a nép ad a választott képviselők számára, és kifejezésre juttatja, hogy a hatalomban mindenki egyesül. A hatalom gyakorlása nem legitim, ha ütközik a nép akaratával, a hatalom gyakorlása elsődlegesen a választott képviselők útján történik. Jelen van azonban a nép közvetlen akarata is közvetlen demokratikus eszközök alakjában.

Kifejezi tehát a hatalom korlátozott mivoltát és demokratikus felhatalmazáson alapuló szükségességét. Utal a magyar nép alkotmányjogi múltjára és közjogi gondolkodásmódjának korán megmutatózó fejlettségére. Nem egyszerűen az államfogalom szinonimája, hanem azon láthatatlan felhatalmazás kifejezője, mely a hatalom demokratikus gyakorlásához elengedhetetlen, és amely korlátot állított mindig is a személyi hatalommal szemben azt az üzenetet hordozva, hogy a „hatalom” csak időlegesen van a gyakorlóinál, (egykor a királynál) de azt vissza is lehet venni. Mindenki csak kölcsönkapja a hatalmat időlegesen. Ahogy a király is leváltható volt egykor, úgy a népszuverenitást megtestesítő Országgyűlés is felosztható, a Kormány pedig megbuktatható demokráciákban. Mai jelentéstartalmában az alkotmányos jogfolytonosságot és a nemzet egységét juttatja tehát kifejezésre a Szent Korona-tan, ezen a ponton érezhető, hogy klasszikus szuverenitáselméletet testesít meg ez az eszme.

Felhasznált irodalom:

⁶⁰ Törő László Dávid: „Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!”: Eckhart Ferenc törekvései a jog- és alkotmánytörténet modernizálására (1931-1941). / "More spiritual history into legal history!" The efforts of Ferenc Eckhart at modernizing legal and constitutional history (1931–1941)" SZÁZADOK 150: 6 pp. 1407-1450., 44 p. (2016)

https://www.academia.edu/31490779/Tobb_szellemtortenetet_a_jogtortenetbe_Eckhart_Ferenc_torekvesei_a_jog_es_alkotmanyortenet_modernizalasara_1931_1941_More_spiritual_history_into_legal_history_The_efforts_of_Ferenc_Eckhart_at_modernizing_legal_and_constitutional_history_1931_1941 1408.o. 4-es lábjegyzet

⁶¹ Tóth Zoltán József: Szemelvények a Szent Korona-tan 20. századi történetéből. Az Eckhart-viták története. PhD-értekezés, Miskolc, 2005. 36-38. o. [A]http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5518_section_1168.pdf

⁶² lásd Moór Gyula: Jogfilozófia, Püski kiadó, Budapest, 1994. 129-130.o.

Angyal Dávid: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. A magyar nemzet története*, vol. 6, Athenaeum, Budapest, 1898. II. FEJEZET Országgyűlések. 1630–1642, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagy-i-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-ii-matyastol-iii-ferdinand-halalalig-irta-angyal-david-4BFD/harmadik-konyv-bethlen-halalalig-i-lipot-tronralepteig-50E7/ii-fejezet-oroszagyulesek-16301642-5148/>

Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*, Magyar Történelmi Társulat, az Akadémiai kiadó reprint sorozata, Budapest, 1987.

Bertényi Iván: ‘A szentkorona-eszme’, In: *A magyar korona története*, 3. bővített kiadás, Népszerű történelem, Kossuth Kiadó, Budapest, 1986.

Bibó István: ‘A NEMZETI MATERIALIZMUS’, In: 4. Közép- és Kelet Európa politikai kultúrájának deformálódása, {2-185.} *A KELET-EURÓPAI KISÁLLAMOK NYOMORÚSÁGA. Válogatott tanulmányok*, 2. kötet, 1945–1949, <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/218.html#223>

Bódi Stefánia: ‘A Szent Korona-eszme jelentősége a magyar közjogi gondolkodásban, különös tekintettel Werbőczy Tripartitumára’, In Csehi Zoltán, Szabó István, Schanda Balázs, Varga Zs. András (szerk.), *A Hármaskönyv 500. évfordulóján: A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*, Pázmány Press, Budapest, 2015, pp. 55-74.

Eckhart Ferenc: ‘A cseh, a lengyel és a magyar koronaeszme’, A koronaeszme és az organikus szemlélet összeolvadása, Werbőczy szentkorona-tana, In: *A Szentkorona-eszme története*, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Franklin Társulat Nyomdája, Budapest, 1941.

Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, 1946.

Ferdinandy Gejza: ‘A trónváltás’, *Jogtudományi Közlöny*, 51. ÉVFOLYAM, 48. szám, 1916. Kiadótulajdonos Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda

Gerézdi Rabán, Klaniczay Tibor, V.Kovács Sándor, Pirnát Antal, Stoll Béla, Varjas, Béla: ‘Werbőczy István’, <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/160.html>, In: *A magyar irodalom története I.*, 34. *A tudományos irodalom*, Hungarológiai Alapkönyvtár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964-1966.

Halász Imre: ‘A Szent Korona tana’, *Nyugat*, 1912. 8. szám, 681-695., <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00102/03286.htm>

Illés József: ‘A szent korona’, *Jogtudományi Közlöny*, 1916, 53. szám, http://real-j.mtak.hu/2184/1/JogtudomanyiKozlony_1916.pdf

Liktor Zoltán Attila: ‘„Ülj törvényt, Werbőczy” A Tripartitum a jogalkotás és jogalkalmazás tükrében. 500 éves a magyar nemesség „bibliája” – Gondolatok Werbőczy István szellemi hagyatékához’ *Forum: Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, vol. 7, 2017, pp. 143-161. http://real.mtak.hu/103491/2/forum_doctorandorum_2017-143-161.pdf, ISSN 2063-5540

Máthé Gábor: 'A Szent Korona-eszme.- Parafrázis', In: B. Mezey (szerk.), *Eckhart Ferenc emlékkönyv*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.

Moór Gyula: *Jogfilozófia*, Püski Kiadó, Budapest, 1994.

Dr. Nagy Ernő: 'A trónöröklés jogi természete és a koronázás', *Jogtudományi Közlöny*, 1916. 53. szám, http://real-j.mtak.hu/2184/1/JogtudomanyiKozlony_1916.pdf

Rácz Lajos: 'Hatalmi szimbolika a késő középkori magyar királyságban', In: Cserny Ákos (szerk.), *Ünnepi tanulmányok Rácz Attila 75. születésnapja tiszteletére*, Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, 2013.

Szente Zoltán: 'A 2011. évi Alaptörvény és a történeti alkotmány összekapcsolásának mítosza', *Közjogi Szemle*, vol. 12, no. 1, 2019. 1-8.

Tamás András: "Közjogi mítoszok- Szuverenitás és alkotmány", In: Hajas Barnabás, Schanda Balázs (szerk.), *Formatori iuris publici. Studia in honorem Geisae Kilenyi septuagenarii: Ünnepi kötet Kilenyi Géza professor hetvenedik születésnapjára*, PPKE, JÁK, Szent István Társulat, Budapest, 2006. 463-476.

Timon Ákos: *A Szent Korona elmélete*, Budapest, 2000. Magánkiadás, A Milleniumi kiadás alapjául szolgáló mű: *Politikai Magyarország*, vol. I: *Magyarország története az Arany Bullától 1795-ig*, Anonymus Történelmi Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1912. 8-38.

Tóth Zoltán József: *Megmaradásunk alkotmánya*, Hun-idea, Budapest, 2007.

Tóth Zoltán József: *Szemelvények a Szent Korona-tan 20. századi történetéből. Az Eckhart-viták története*, PhD értekezés, Miskolc, 2005.

Törő László Dávid: '„Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!”: Eckhart Ferenc törekvései a jog- és alkotmánytörténet modernizálására (1931-1941)' "More spiritual history into legal history!" The efforts of Ferenc Eckhart at modernizing legal and constitutional history (1931–1941)" *Századok*, vol. 150, no. 6, 2016, pp. 1407-1450.

Wlassics Gyula: 'A szent korona közjogi fogalma', *Jogtudományi Közlöny*, 1916. 53. szám, http://real-j.mtak.hu/2184/1/JogtudomanyiKozlony_1916.pdf

Zétényi Zsolt: 'A Szentkorona-eszme időszerűsége', <http://users.atw.hu/magtar/cikkek/szkorona/szkeszme.htm>

Zlinszky János: 'A Szentkorona-eszme és története' In Tóth Zoltán József (szerk.), *A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón*, Szent István Társulat, Budapest, 1999.

Zlinszky János: 'A Szent Korona-tan és a nemzeti szuverenitás (Alkotmányunk történeti gyökerei)', In: Téglási András (szerk.), *Történelmi tradíciók és az új alkotmány, tanulmánykötet, Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága és az Országgyűlés Alkotmány-előkészítő eseti bizottsága által 2010. december 10-én azonos címmel megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadások alapján*, Budapest, 2011.

Zlinszky János: 'Történeti alkotmányunk fejlődése I.', *Magyar Szemle, Új Folyam*, 2002. április, 11. évf. 3-4. szám, https://magyarszemle.hu/data/Lapszamok/2005/2002/MagyarSzemle_2002_Resz2.pdf

Cardinal Avery Dulles' Six Models of the Church, <https://uploads.weconnect.com>

net.jogtar.hu

Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írt első levele, In: Szent Biblia, 12.12. <https://mek.oszk.hu/00100/00161/00161.pdf> 1172.o.

Tripartitum (1514) NEMES MAGYARORSZÁG SZOKÁSJOGÁNAK HÁRMASKÖNYVE MELYET WERBŐCZY ISTVÁN A KIRÁLYI FELSÉG SZEMÉLYES JELENLÉTÉNEK HELYTARTÓJA, A LEGNAGYOBB GONDDAL KÉSZÍTETT ULÁSZLÓ ÚRNAK a fenséges fejedelemnek és úrnak, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország királyának stb., a legkegyelmesebb úrnak, http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

1649. évi 31. törvénycikk

1655. évi 82. törvénycikk

1741. évi 51. törvénycikk

Budai Katalin Edina¹

**„Lehet egy jó jogász jó ember?”
A jogi etika erkölcsfilozófiai megközelítései**

„There has to be a theoretical basis for the rational discussion of moral problems in the professions, just as of anything else, and no one should think that we can do without it.”

/R. M. Hare/²

Absztrakt

A jogász hivatásetika elméleti alapjairól szóló tudományos diskurzus az Egyesült Államok akadémiai köreiből indult ki az 1970-es években. Első évtizedeit – amely időszakot az elméleti jogi etika első hullámának szokás nevezni – az erkölcsfilozófiai megközelítések dominálták. Képviselői az individuális jogászra, mint morális ágensre összpontosítottak és elsősorban arra kerestek választ, hogy hogyan egyeztethető össze az ügyvédi szerepmorál és a hétköznapi vagy általános erkölcs, amikor ezek láthatólag ellentétben állnak egymással. Élhet egyáltalán erkölcsös és tiszteletreméltó életet az, aki a hagyományos, amorális jogász szerepfelfogás – az úgynevezett sztenderd koncepció – szerint gyakorolja a hivatását? Az ilyen és ehhez hasonló kérdések két táborra osztották a jogi etikusok körét: a sztenderd koncepció kritikusaire és annak védelmezőire. Jelen tanulmány az általuk folytatott évtizedes vitákba nyújt betekintést, a releváns angolszász jogirodalom feldolgozása révén. Az I. rész tisztázza az elméleti jogi etikában használatos „jogász szerep” fogalmát; a II. rész ismerteti az elméleti jogi etika kulcsfogalmait és az első hullámra jellemző módszertani megközelítést; a III. rész bemutatja az elméleti jogi etika kialakulásának történeti hátterét; a IV. és V. részek áttekintést adnak a sztenderd koncepció meghatározó kritikusaiknak, illetve támogatóinak a főbb érveiről; a befejező VI. rész összegzi a jogi etika első hullámának eredményeit és utal arra az ezredforduló környékén bekövetkező perspektívaváltásra, amely az elméleti jogi etika második hullámának kialakulásához vezetett.

Kulcsszavak: jog és erkölcs; jogi etika; szerepmorál; sztenderd koncepció; ügyvéd-ügyfél viszony

Abstract

Scholarly discourse on the theoretical underpinnings of lawyer's professional ethics began in the US academic community in the 1970s. Its first decades, a period usually referred to as the first wave of theoretical legal ethics, were dominated by moral philosophical approaches. Theorists focused on the individual lawyer as a moral agent and addressed the principal question of how to reconcile the lawyer's professional role morality and ordinary or common morality, when they seemingly conflict. Is it possible to live a virtuous and respectable life while adhering to the traditional amoral role of the lawyer known as the standard conception? Questions like this divided legal ethicists into two groups: the critics of the standard conception and its defenders. This paper provides an insight into the decades-long

¹ A szerző az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola doktorandusza.

² Hare, Richard Mervyn: One Philosopher's Approach to Business Ethics, 3. o. In Business & Professional Ethics Journal, Vol. 11, No. 2 (Summer), 1992, 3-19. o. DOI: 10.5840/bpej19921121

debate between them, drawing on the relevant Anglo-Saxon legal literature. Part I clarifies the term „lawyer’s role” as used in theoretical legal ethics; Part II introduces the key concepts of the field and the methodological approach characteristic of the first wave; Part III provides the historical background to the emergence of the legal ethics scholarship; Parts IV and V give an overview of the main arguments developed by the leading critics and defenders of the standard conception; finally, Part VI summarizes the results of the first wave of theoretical legal ethics and refers to the shift in perspective in the early 2000s that led to the second wave.

Keywords: law and morality; legal ethics; role morality; standard conception; lawyer-client relationship

I. Bevezetés

R. M. Hare fent idézett gondolatát a szakmai etikák elméleti megalapozásának szükségességéről, a jogi szférát illetően is sokan osztották. A jogász hivatás szerep-specifikus etikai koncepcióiról nemzetközi szinten élénk tudományos diskurzus folyt az elmúlt évtizedekben, amelynek főszereplői jellemzően az angolszász elitegyetemek filozófia- és jogászprofesszorai voltak. Ugyanakkor, ezek a sokszor kifejezetten szenvedélyes viták nem igazán gyűrűztek be Magyarországra. Így a hazai jogtudományban a filozófiai jogi etika (*philosophical legal ethics*) vagy más néven elméleti jogi etika (*theoretical legal ethics*) kevésbé kutatott terület,³ a jogi etika kérdéseinek vizsgálata pedig leginkább az egyes hivatásrendek magatartási kódexeinek és a vonatkozó jogszabályi előírásoknak az elemzésére irányul.

Ebben az írásban az elméleti jogi etika kialakulásának történeti hátterét és a jogi etikát a morálfilozófia területén belül elhelyező erkölcsfilozófiai megközelítéseket igyekszem bemutatni, ismertetve azokat az alapvető fogalmakat és koncepciókat, amelyek meghatározóak a tudományos vizsgálódás szempontjából. Fontos rögzíteni, hogy ezek az elméletek döntően a jogász (*lawyer*) és az ügyfél (*client*) közötti kapcsolat erkölcsi dimenzióit elemezve közelítik meg az etikai kérdéseket. Erre tekintettel a „jogász szerepnek” egy szűkítő értelmezése szükséges a téma kapcsán, mégpedig azokra a professziókra vonatkoztatva, amelyeknél ügyfél vagy kvázi-ügyfél⁴ részére történik jogi szolgáltatásnyújtás (ennek legtipikusabb példája az ügyvédi tevékenység). A továbbiakban tehát ez a – magyar jogi terminológiától némileg eltérő – fogalomhasználat lesz irányadó.

³ A jog és erkölcs viszonyával itthon számtalan könyv és tanulmány foglalkozik, ugyanakkor ezek az írások - értelemszerűen - a jogász hivatásrendek közül főként a bírói tevékenységre fókuszálnak. Ezzel szemben a filozófiai jogi etika vizsgálódásának tárgya alapvetően az ügyfél számára jogi szolgáltatást nyújtó jogász. Mindazonáltal a magyar jogirodalomban is találkozhatunk egy-két olyan művel, amely érinti a jelen tanulmány témáját. Ilyen például Pokol Béla Moráleméleti vizsgálódások című könyve, illetve Bányai Ferenc Jog, erkölcs, jogász etika című tanulmánya, amelyek röviden kitérnek Gerald Postema hagyományos jogász szerepmodellel kapcsolatos kritikájára. Lásd: Pokol Béla: Moráleméleti vizsgálódások, 155-158. o. Kairosz Kiadó, Budapest, 2010 és Bányai Ferenc: Jog, erkölcs, jogász etika. In Zsidai Ágnes - Nagypál Szabolcs (szerk.): Sapere aude: Ünnepi kötet Szilágyi Péter hetvenedik születésnapja tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017, 292. o.

⁴ Ilyennek tekinthető pl. a jogtanácsosok esetében a munkáltató. Egyes szerzők továbbá az ügyészek esetében is értelmezhetőnek tartják az „ügyfél” fogalmát - a kormányt vagy az állampolgárokat értve alatta - azzal a megközelítéssel, hogy az ügyfélérdek meghatározása ilyenkor speciális megközelítést igényel (pl. a pernyertesség mellett az igazság érvényre juttatása is szempont). Lásd például: Fried, Charles: The Lawyer as Friend: The Moral Foundations of the Lawyer-Client Relations, 1076. o. In Yale Law Journal, Vol. 85, No. 8, 1976, 1060-1089. o. DOI: 10.2307/795584

II. A jogi etika kulcsfogalmai: „szerepmorál” és „sztenderd koncepció”

„Lehet egy jó jogász jó ember?”⁵ Ezt a kérdést Charles Fried fogalmazta meg 1976-ban, és az nagyon hamar a jogi etikáról folytatott tudományos diskurzus egyik szimbólumává vált. A jogi etikát a morálfilozófia tárgyának tekintő elméletek⁶ ugyanis arra keresik a választ, hogy a jogász szerep adhat-e, illetve milyen körben adhat felmentést a hivatásgyakorló számára a mindennapi vagy általános erkölcsi normák alól. A problémafölvetés néhány gyakorlati példával jól megvilágítható. Valószínűleg sűrűn előfordul, hogy egy ügyvéd olyan vádolt büntetőjogi védelmét látja el, akinek bűnösségével kapcsolatban nincsenek kétségei. Könnyen elképzelhetőek olyan esetek is, amikor egy gazdasági jogi szakértő valamely adózási, fogyasztóvédelmi vagy befektetővédelmi előírás hatásainak kiküszöbölését célzó jogi tanácsot nyújt. Általában a munkajogászok sem lepődnek meg azon, ha a munkavállalók jelentős számának elbocsátására szolgáló olyan mechanizmus kialakítását kapják feladatul, amely lehetővé teszi a csoportos létszámcsökkentés munkavállalókat védő garanciális szabályainak mellőzését. Visszautalva Fried kérdésére: vajon tekinthető tisztességesnek az az ember, aki ilyen dolgokat művel?

A probléma megítélése szempontjából a „szerepmorál” fogalma kulcsfontosságú. Ez a kifejezés arra utal, hogy az egyénekre eltérő erkölcsi normák vonatkozhatnak attól függően, hogy milyen társadalmi szerepben tevékenykednek (pl. szülő, katona, orvos, ügyvéd stb.). Amennyiben ezt a koncepciót elfogadjuk, akkor irányadó szerepmorál alatt az egyes társadalmi szerepekhez kapcsolódó speciális erkölcsi kötelezettségeket és felhatalmazásokat értjük. Ezzel összefüggésben azonban hangsúlyozni kell, hogy a teoretikusok igen eltérő álláspontokat képviselnek a szerepmorál koncepciójának érvényességét, illetve legitim alkalmazási körét tekintve. Ami a jogász szerepet illeti, alapvetően két egymással szembenálló – az amorális jogász szerepet védő és az azt elutasító – megközelítés folyamatos ütköztetése formálta a jogi etikáról való tudományos gondolkodást. A filozófiai jogi etika módszertani struktúrája tehát a következő kérdések megválaszolására épül:⁷

- 1) Mi a jogász szerep hagyományosan elfogadott sztenderd koncepciója?
- 2) Milyen kapcsolat áll fenn a sztenderd koncepció és az általános erkölcsi normák között?
- 3) Figyelembe véve ezt a kapcsolatot, morálisan igazolható-e a jogászok tevékenysége, vagy szükséges annak megváltoztatása?

A szerepmorál mellett a jogi etika másik kulcsfogalma tehát a „sztenderd koncepció”, ami a „semleges pártfogás modelljeként” is ismert. Eszerint a jogászoknak buzgón elő kell mozdítaniuk az ügyfél törvényes céljait, miközben erkölcsi semlegességet kell tanúsítaniuk a célok és az azok eléréséhez felhasznált törvényes eszközök iránt; továbbá, a jogászok erkölcsileg nem felelősek azokért a „járulékos károkért”, amelyeket a tevékenységük során előidéznek. A járulékos károk a jogász szerep melléktermékei. Ilyennek minősül például, (i) ha az ügyvéd pertaktikai célból egy őszinte tanút megaláz a bíróság és a nyilvánosság előtt,

⁵ Fried: i.m. 1060. o.

⁶ A jogi etikát a morálfilozófia tárgyának tekintő erkölcsfilozófiai megközelítéseket szokás a jogi etikával való tudományos foglalkozás első hullámának nevezni. Képviselői az individuális jogászra, mint morális ágensre összpontosítanak és az erkölcsös élet, valamint az ügyvédi szerepmorál közötti feszültséggel foglalkoznak. Létezik egy úgynevezett második hullám is, amely a jogász etikát a politikai filozófia tárgyának tekinti. Ennek képviselői a jogász hivatásra a pluralista demokrácia politikai intézményeként tekintenek, és a jogász etikát összekapcsolják azokkal a követelményekkel, amelyek a pluralista intézmények fenntartásához szükségesek. Az első hullám az 1970-es években kezdődött, a második hullám pedig a 2000-es években. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a két elméleti irányzat között bőven van időbeni átfedés, illetve számos olyan teoretikus létezik, akiket egyik irányzat alá sem lehet egyértelműen besorolni. Lásd: Luban - Wendel: *Philosophical Legal Ethics: An Affectionate History*, 339. o. In *Georgetown Journal of Legal Ethics*, Vol. 30, No. 3, 2017, 337-364. o. DOI: 10.31228/osf.io/fh6ry

⁷ Woolley, Alice: *If Philosophical Legal Ethics is the Answer, What is the Question?*, 984. o. In *The University of Toronto Law Journal*, Vol. 60, No. 4, 2010, 983-1001. o. DOI: 10.3138/utlj.60.4.983

(ii) ha az ügyvéd ügyfele érdekében tett erőfeszítésinek eredményeként egy válóper végén a kisgyermek nem ahhoz a szülőhöz kerül, akinél ténylegesen jobb helye lenne, vagy (iii) ha egy gyilkost a hatékony védői stratégia következtében felmentenek és az így visszatérhet a társadalomba.

A hagyományosnak tekintett jogászi szerep sztenderd koncepciójának három általánosan elfogadott alapelve a következő:

- 1) pártfogás (*partisanship*, azaz az ügyfél törvényes érdekeinek buzgó érvényesítése),
- 2) semlegesség (*neutrality*, azaz tartózkodás az állásfoglalástól az ügyfél céljainak erkölcsi érdemei tekintetében) és
- 3) számonkérhetőség hiánya (*non-accountability*, azaz más erkölcstelen cselekedetének elősegítése esetén mentesülés az erkölcsi bírálat alól).⁸

A fenti elvekből az következik, hogy egy jogász az ügyfele érdekében olyan dolgokat is megtehet, sőt sokszor meg is kell tennie, amelyeket egy átlagembernek a rá vonatkozó általános erkölcsi előírásokra figyelemmel nem szabadna megtennie. A jogászi szerep ilyen tradicionálisnak tekintett amorális felfogásával szemben léptek fel – először az Egyesült Államokban – a sztenderd koncepció kritikusai az 1970-es évektől, és indították útjára a jogi etika modernkori tudományos diskurzusát. A szemléletváltást sürgető hangok megjelenésének persze komoly társadalmi és politikai folyamatok ágyaztak meg, amelyekről mindenképpen érdemes röviden szót ejteni.

III. A modernkori jogi etika kialakulásának társadalmi és politikai háttere

Az 1960-as és 1970-es éveket széleskörű társadalmi és politikai forrongások jellemezték az Egyesült Államokban. Ez volt az afroamerikai polgárjogi megmozdulások időszaka, a modern feminista mozgalom kezdete, a vietnami háborúellenes törekvések időszaka, valamint az ellenkultúra korszaka is. Ami kifejezetten közös volt ezekben a mozgalmakban, az az autoritás ellenes és erősen moralista attitűd.⁹

Az amerikai társadalom e nagyobb áramlatai a jogi iskolákra is hatással voltak. Az újbal (*New Left*) a jogi egyetemeken már az 1970-es évek közepén aktív volt, és 1977-ben tartotta első szervezeti ülését a Kritikai Jogi Tanulmányok Konferenciája. A Kritikai Jogi Tanulmányok (*Critical Legal Studies*, CLS) irányzata a jogi intézmények radikális bírálatát tűzte ki célul, lényegében azon az erkölcsi alapon, hogy a jog a hiteles és empatikus közösség ellenségévé vált.¹⁰ A társadalmi forrongások és reformtörekvések ugyanezen időszakában alakult ki a jogklinikai oktatás mozgalma is, amely egyszerre töltött be szociális és oktatási funkciókat. A jogi etika több jelentős elméletírója került ki a CLS irányzatához tartozó, illetve a jogklinikai tudósok közül.¹¹

A hagyományosnak tekintett amorális ügyvédi szerep sztenderd koncepcióját elsőként bíráló teoretikusok felvetései rezonáltak a kor baloldali társadalmi mozgalmaira és szintén autoritás ellenes, moralista attitűd jellemezte őket. A jogi etikával való tudományos foglalkozás kialakulása tehát szintén egyfajta szembefordulás eredménye volt: a hagyományos jogászi szerep morális alapon való megkérdőjelezésének a megnyilvánulása.

⁸ Luban - Wendel: i.m. 343. o.

⁹ Uo. 340. o.

¹⁰ Uo. 340. o.

¹¹ Uo. 341. o.

IV. A sztenderd koncepció kritikája

A filozófiai jogi etika egyik úttörőjének¹² tekintett Richard Wasserstrom 1975-ben publikálta nagy hatású írását *Lawyers as Professionals: Some Moral Issues* címmel. Tanulmányának kifejezett célja az volt, hogy olyan erkölcsi aggályokra hívja fel a figyelmet, amelyek a jogászok tevékenységével kapcsolatban jellemzően felmerültek, ösztönözve ezáltal a témát érintő tudományos diskurzus kibontakozását.¹³ Részletesen elemezte azt az elképzelést, miszerint a jogász hivatásánál fogva egy szerep-specifikus, leegyszerűsített morális univerzumban tevékenykedik, amely indifferens hozzáállást igényel bizonyos – máskülönben jelentős, akár döntő – erkölcsi kérdések tekintetében.¹⁴ Wasserstrom nyugtalanítónak találta, hogy szerepe a jogászt a legjobb esetben is szisztematikusan amorálissá, a legrosszabb esetben pedig immorálissá teszi az emberiség többi részével való kapcsolata során,¹⁵ és a kanti morálfelfogásra alapozva megkérdőjelezte az ügyfél iránti egyoldalú hűség és feltétlen lojalitás indokolhatóságát.¹⁶ Bár elismerte, hogy bizonyos esetekben – elsősorban a büntető védői tevékenységet ideérte – a szerep-specifikus amoralitás igazolható, általánosságban azonban – különösen a kontradiktórius elemeket nélkülöző jogi munka vonatkozásában – ezt a megközelítést helytelenítette, és úgy látta, hogy a társadalom túl nagy árat fizet érte.¹⁷ Wasserstrom problémásnak tekintette továbbá az ügyvéd-ügyfél kapcsolat gyakorta személytelen jellegét, amelyet szerinte az ügyfél kiszolgáltatottsága és az ügyvéd paternalista, kontrolláló, olykor manipulatív hozzáállása határoz meg.¹⁸

Szintén kiemelt jelentőséggel bírt az elméleti jogi etika megalapozásában William Simon 1978-ban publikált *The Ideology of Advocacy* című terjedelmes írása, amely elsőként adott pontos meghatározást arra, amit a jogi etika „semleges pártfogás modelljének” – később „sztenderd koncepciójának”¹⁹ – neveztek. Simon írásában szisztematikusan kritizálta azokat az alapelveket, amelyekre a sztenderd koncepció épült,²⁰ szenvedélyes bírálatát adva ezáltal a hagyományos ügyvédi etikának. Arra is figyelmeztetett továbbá, hogy a jognak a technikalitás és a misztikum ködébe burkolásával, amelyet csak a jogi szakértők érthetnek meg, az ügyvédek elidegenítik ügyfeleiket a jogtól és az ügyfelek szubjektív tapasztalatait a saját maguk által definiált ügyfél problémákkal helyettesítik be.²¹ Ezek az aggályok hasonlítottak a Wasserstrom által felvetett kritikára az ügyvédi paternalizmus kapcsán. Mindketten el is gondolkodtak a jogász hivatás deprofesszionizálásának lehetőségén az ilyen problémák megoldásaként.²²

Wasserstrom és Simon publikációi számos teoretikust ösztönöztek nézeteik kifejtésére, így kibontakozott a jogi etikával való tudományos foglalkozás erkölcsfilozófiai

¹² Uo. 342., illetve Woolley: i.m.p. 984. o.

¹³ Wasserstrom, Richard: *Lawyers as Professionals: Some Moral Issues*, 2. o. In *Human Rights*, Vol. 5, No. 1, 1975, 1-24. o.

¹⁴ Uo. 8. o.

¹⁵ Uo. 1. o.

¹⁶ Míg Kant szerint minden emberi lényt önmagában való célként és nem mások célját szolgáló eszközként kell kezelni, addig a hagyományos szerepfelfogás értelmében a jogász feladata az, hogy kizárólag az ügyfelét kezelje önmagában való célként, senki mást. Lásd: Luban - Wendel: i.m. 342. o.

¹⁷ Wasserstrom: i.m. 11-15. o.

¹⁸ Uo. 19-22. o.

¹⁹ A jogi etika „sztenderd koncepciója” megjelölést Gerald J. Postema használta először 1980-ban a *Moral Responsibility in Professional Ethics* című esszéjében. Lásd: Luban - Wendel: i.m. 343. o.

²⁰ Simon, William H.: *The Ideology of Advocacy: Procedural Justice and Professional Ethics*. In *Wisconsin Law Review*, Vol. 1978, No. 1, 1978, 29-144. o.

²¹ Luban - Wendel: i.m. 342. o.

²² Ennek lehetséges irányai a jogi nyelvezet egyszerűsítése, valamint a jogi eljárások egyszerűbbé és bizonyos területeken a laikusok számára közvetlenül vagy laikus képviselő útján való hozzáférhetővé tétele. Ugyanakkor az ügyvédek gazdasági érdeke az ilyen változtatásokkal ellentétes. Lásd Wasserstrom: i.m. 22-23. o.

megközelítésű első hulláma.²³ Az egyik nagy visszhangot kiváltó értekezés Gerald Postema 1980-ban megjelent *Moral Responsibility in Professional Ethics* című írása volt. Ebben a szerző a sztenderd koncepció elvetését szorgalmazta arra hivatkozással, hogy az nem csak morális, hanem pszichológiai eltávolodást is eredményez az egyén és a szerepét betöltő hivatásgyakorló dimenzióiban, amely individuális és társadalmi szinten is igen káros következményekkel jár.²⁴ Helyette – Sartre filozófiájára és Goffman szerep-távoltítás fogalmára²⁵ is hivatkozva – egy olyan megoldást javasolt, amely az átfogó morális személyiség számára több teret enged a hivatásgyakorlás során.²⁶ Postema a deprofesszionalizálást mint eszközt nem tartotta alkalmasnak erre a célra, mert szerinte az egyfelől a jogrendszer alapvető átalakítását tenné szükségessé, másfelől figyelmen kívül hagyja a társadalmi munkamegosztásban rejlő jelentős értéket.²⁷ Úgy látta, hogy mind a sztenderd koncepció képviselői, mind pedig a deprofesszionalizáció hívei, sőt még Sartre is, úgynevezett rögzített szerepfelfogásban gondolkodnak, azaz arra a feltételezésre alapozzák álláspontjukat, hogy az egyes szerepek meghatározó jellemzői állandóak (*fixed role*).²⁸ Ezt a feltételezést azonban Postema csak néhány társadalmi szerep esetében találta helytállóknak. A jogász szerep kapcsán ún. reflektív szerepfelfogást javasolt. Ennek lényege, hogy az egyén feladat- és felelősségi köre nem állandó: bővíthet vagy szűkülhet attól függően, hogy a szerep milyen intézményi célokat szolgál (*recourse role*). A reflektív szerepfelfogás Postema szerint rákényszeríti a jogászt arra, hogy hivatásgyakorlása során teljes mértékben igénybe vegye racionális és kritikai képességeit, valamint személyes erkölcsi felelősségérzetére is támaszkodjon. Megakadályozza továbbá, hogy a jogász eszközeként vagy egyszerűen jogi technikusként tekintsen magára, kibújva ezáltal az erkölcsi felelősség alól.²⁹

A sztenderd koncepció legélesebb és lehangosabb kritikájának valószínűleg David Luban nevezhető, aki számtalan cikket, tanulmányt, recenziót és könyvet írt ebben a témában az elmúlt évtizedekben. Ő szerkesztette az 1983-ban megjelent *The Good Lawyer* című tanulmánykötetet, amely egy hároméves projekt eredményeként tizenhat esszét tartalmazott elismert filozófus- és jogászprofesszorok, valamint gyakorló jogászok tollából.³⁰ A kötet – amelynek valamennyi szerzője a tradicionális jogász szerepfelfogással szemben fogalmazott meg kritikákat valamilyen módon – komoly visszhangot keltett mind akadémiai, mind pedig professzionális körökben.³¹ Luban írásaiban azoknak az érveknek a cáfolatára törekedett,

²³ Módszertani szempontból újdonságot jelentett, hogy a filozófiai jogi etika teoretikusai az absztrakt elméleti problémák mellett kiemelt hangsúlyt fektettek a jogászok gyakorlati tevékenységének vizsgálatára. Deborah L. Rhode például az elméletet szabályozási kérdések multidiszciplináris elemzésével ötvözte, elsősorban a kamara erkölcsi jellemre vonatkozó követelményeire és a jogosulatlan praktizálás tilalmára fókuszálva. Thomas Shaffert az foglalkoztatta, hogy a keresztény ügyvédeknek hogyan kellene viselkedniük a szerepükben. David Wilkins fontos kérdéseket vetett fel a faj és a szerep közötti összefüggések tekintetében, például arra vonatkozóan, hogy egy fekete ügyvéd képviselheti-e a Ku-Klux-Klan tagjait. Lásd: Luban - Wendel: i.m. 344-346. o.

²⁴ Postema, Gerald J.: *Moral Responsibility in Professional Ethics*, pp. 73-80. In *New York University Law Review*, Vol. 55, No. 1, 1980, pp. 63-91. DOI: 10.1007/978-1-4612-5625-0_4

²⁵ Uo. 74-75. o.

²⁶ Uo. 64. o.

²⁷ Uo. 82. o.

²⁸ Uo. 83. o.

²⁹ Uo. 83. o.

³⁰ Luban, David (ed.): *The Good Lawyer: Lawyers' Roles and Lawyers' Ethics*. Totowa, N.J.: Rowman & Allanheld, 1983. A szerzők: David Luban, Richard Wasserstrom, Susan Wolf, Virginia Held, Alan Donagan, Murray L. Schwartz, Robert J. Kutak, Bruce M. Landesman, Charles W. Wolfram, Danial Schwartz, Bernard Williams, Andreas Eshete, Gerald J. Postema, Robert Condlin, Norman Redlich és John M. Ferren.

³¹ Erdemes itt megemlíteni M.B.E. Smith éles kritikáját, akit annyira felháborított a kötet tartalma, hogy egyenesen azt tanácsolta, a jogászok ne hallgassanak a filozófusokra. Lásd: Smith, M.B.E.: *Should lawyers listen to philosophers about legal ethics?*. In *Law And Philosophy*, Vol 9, No. 1, 1990, 67-93. o. DOI: 10.1007/BF00147044. További érdekes kritikák még például: Tomain, Joseph P.: *The Legal Heresiarchs: Luban's „The Good Lawyer”*, In *American Bar Foundation Research Journal*, American Bar Foundation Research

amelyeket a sztenderd koncepció igazolására általában szokás fölhozni, ideértve különösen az ügyfél-autonómia érvet és a kontradiktórius rendszer kifogását (ezekre még részletesen kitérek alább, a sztenderd koncepciót igazoló elméletek kapcsán). Az autonómia érvet legfőképpen a nem természetes személy ügyfelek esetében tartotta gyengének: „Egyetérthetünk Kanttal abban, hogy az autonóm választás a legfőbb emberi képesség, az emberi méltóság forrása. Ugyanez aligha mondható el egy társaságról, amely ugyan jogalany, de nem morális lény, és amely nem rendelkezik emberi méltósággal. (Ahogy a mondás tartja, a társaságnak nincs lelke, hogy elátkozzuk, és nincs teste, hogy elpáholjuk.) Tisztviselők és igazgatói erkölcsi értelemben autonómiával rendelkeznek, de nem ők a jogász ügyfelei. Az autonómia érve tehát gyengének tűnik, amikor az ügyfél egy szervezet.”³² Erre alapozva Luban a *Lawyers and Justice* című könyvében az ügyvédi titoktartás eltörlését javasolta a szervezeti formát öltő ügyfelek vonatkozásában. A kontradiktórius rendszer kifogásával szemben pedig egyfelől azt hozta föl, hogy a tipikus jogászi munka túlnyomó része nem kontradiktórius kontextusban folyik, másfelől arra hívta föl a figyelmet, hogy maga a kontradiktórius rendszer is egy tökéletlen mechanizmus, ami igazából csak akkor működik megfelelően, amikor jogkérdésekről és nem ténykérdésekről folyik a vita. „A kontradiktórius érvelés akkor működik a legjobban, ha az ügyvédek jogi, nem pedig ténykérdésekről vitatkoznak. Amikor a bírók jogi kérdésekben határoznak, a két oldal érveinek legerőteljesebb formában történő meghallgatása szinte biztosan segít nekik a jobb döntés meghozatalában. A tisztán jogi vitákban nincsenek bizalmas információk vagy titkok, amelyeket el kellene rejteni, és nincsenek tanúk, akiknek a becsületét kétségbe lehetne vonni – az érvek viszonylag tiszta dialektikája a nyílt színen zajlik. Más a helyzet, amikor az ügyvédek ténykérdésekről vitatkoznak. Ilyenkor az ügyvéd feladata, hogy megóvja az ügyfél titkait, és kétségbe vonja a másik fél bizonyítékait – még akkor is, ha tudja, hogy az igazság a másik oldalon van. Vajon egy ilyen konstrukciójú rendszer alkalmas az igazság kiderítésére? Okkal kételkedhetünk abban, hogy igen.”³³

Még egy szerzőt fontos a sztenderd koncepció kritikusi között megemlíteni, bár esetében eltérő álláspontokkal találkozhatunk abban a tekintetben, hogy a filozófiai jogi etika első vagy második hullámához tartozik-e a munkássága.³⁴ Arthur Isak Applbaum *Are Lawyers Liars? The Argument of Redescription* című írásában azzal foglalkozott, hogy a jogászi szerepkörben megvalósított cselekedetek leírásai lefordíthatók-e hétköznapi erkölcsi értelemben vett cselekedet leírásokká. Ez a szakmai etika egyik alapvető kérdésének számít. Bár Applbaum elsősorban arra fókuszált, hogy a hivatásgyakorlás során megvalósított, megtévesztésre alkalmas ügyvédi cselekmények tekinthetők-e hazugságnak, fölvetése a jogászi munka számos más aspektusa vonatkozásában is relevanciával bír. Applbaum mellett érvelt, hogy egy cselekedet intézményi leírásának lehetősége nem törli el varázsütésre annak hétköznapi erkölcsi kifejezésekkel való leírását.³⁵ Ennek illusztrálásaként gyakran szokás

Journal, Vol. 9, No. 3, 1984, 693–703. o. DOI: 10.1111/j.1747-4469.1984.tb00025.x és Bayles, Michael D.: *The Good Lawyer: Lawyers' Roles and Lawyers' Ethics* by David Luban. In *Law and Philosophy*, Vol. 3, No. 3, 1984, 43-436. o.

³² Luban - Wendel: i.m. 349-350. o

³³ Luban - Wendel: i.m. 350-351. o.

³⁴ Míg Luban egyértelműen az erkölcsfilozófiai megközelítések képviselői között tárgyalja, addig Alice Woolley a politikai filozófiai gyökerű, második hullámot meghatározó elméletek szerzői között tartja számon. Lásd: Luban - Wendel: i.m. 349. o. és Woolley: i.m. 986. o.

³⁵ „The good lawyer claims that, in the practice of lawyering, convincing others to believe the truth of what the lawyer believes to be false no longer counts as deception. Rather, it counts as zealous advocacy. Now, it could be that the rules of morality do not count certain untruthful behaviors as deceptions. Morality does not count fiction-writing as deception, for instance. But the rules of the practice of lawyering cannot redescribe a lie as something else. [...] Ordinary act descriptions persist.” Lásd: Applbaum, Arthur Isak.: *Are Lawyers Liars?: The Argument of Redescription*, 91. o. In *Legal Theory*, Volume 4, No 1, 1998, 63-91. o. DOI: 10.1017/S1352325200000926

hivatkozni egy az 1970-es években nagy port kavart termékfelelősségi perre, az úgynevezett Dalkon Shield ügyre.³⁶ A Dalkon Corporation által kifejlesztett méhen belüli fogamzásgátló eszköz sokszor komoly kismencedei fertőzéseket idézett elő az azt használó nők körében, több ezer esetben meddőséget okozva. Az alperes jogászai egy heves erkölcsi vitákat kiváltó pertaktikát érvényesítettek az eljárás során, amelynek központi eleme az úgynevezett „piszkos kérdések listája” volt: (i) az ügyvédek az előzetes bizonyítási eljárás során durva, sőt megalázó kérdéseket tettek fel a keresetet előterjesztő nőknek a szexuális és higiénias szokásaikról és (ii) bekérték a férjen kívüli szexuális partnereik nevét és címét, hogy őket is ki lehessen kérdezni ugyanilyen intim témákról. Az alperesi képviselők azzal érveltek, hogy a piszkos kérdések relevánsak az okozati összefüggés jogi megítélése szempontjából, mivel feltárhatják a kismencedei fertőzés alternatív forrásait. A bíró egyetértett és engedélyezte a kérdéseket. A közvélekedés szerint az igazi cél ugyanakkor a megfélemlítés volt: figyelmeztetni a nőket, hogy ha tovább viszik az ügyüket, megalázó helyzetbe kerülhetnek a nyilvános tárgyaláson. Nagyon sokan valóban el is álltak a keresettől a meghallgatásokat követően. Applbaum érvelését követve, a Dalkon Corporation jogászainak cselekedete bár leírható úgy is, mint „bizonyítékgyűjtés polgári perben való védekezés alátámasztására” (intézményi leírás), attól még az „megfélemlítés” és „megalázás” is egyben (hétköznapi erkölcsi értelemben vett cselekedet leírás), amelyért az egyén morális felelőssége fennáll.

Általánosságban elmondható, hogy a sztenderd koncepció kritikusaiknak gondolatait és javaslatait a hagyományos jogi etika képviselői provokatívnak és szélsőségesen túlzónak tartották. Az alábbiakban az ő elméleteik kerülnek bemutatásra.

V. A sztenderd koncepció morális igazolása

Természetesen olyan teoretikusok is bőven akadtak, akik a hagyományos jogászai szerepfelfogást gondolták helyesnek, illetve az erőteljes kritikák ellenére is kitartottak a jogi etika sztenderd koncepciója mellett. Az ügyfél érdekében kifejtett, morálisan semleges ügyvédi buzgalmat értéknek tekintették, és fenntartották, hogy amíg az ügyvéd a jogszerűség keretein belül mozog, eljárásáért az erkölcsi felelősség teljes egészében az ügyfelet terheli. Nézőpontjukat különböző elméletekkel igyekeztek alátámasztani, érveik pedig alapvetően az alábbi három fő szempont köré csoportosultak:

- 1) az ügyfél-autonómia értéke,
- 2) a kontradiktórius rendszer sajátosságai,
- 3) a jogász és az ügyfél közötti kapcsolat morális súlya.

A sztenderd koncepció igazolási szempontjai közül az autonómia érv és a kontradiktórius rendszer sajátosságaira hivatkozás is hangsúlyosan megjelent Monroe Freedman írásaiban. Az autonómia érv lényege, hogy a jogászok – a jog által megengedett keretek között - pusztán hozzásegítik az ügyfeleiket ahhoz, amit azok autonóm módon elhatároztak. Az 1975-ben publikált *Lawyers' Ethics in an Adversary System* című könyvében Freedman az amorális jogászai etikát – az ügyfelek önrendelkezési jogára alapított érvelésen keresztül - az amerikai alkotmányra, azon belül is az ötödik alkotmány-kiegészítésben rögzített tisztességes eljáráshoz való jogra és a hatodik alkotmány-kiegészítésben rögzített védelemhez való jogra vezette vissza.³⁷ Emellett, a még 1966-ban megjelent *Professional Responsibility of the Criminal Defense Lawyer: The Three Hardest Questions* című esszéjében hangsúlyozta, hogy az ügyvéd funkciója a kontradiktórius rendszerben azon a felvetésen alapul, hogy a szembenálló felek által lefolytatott argumentáció a legjobb módszer

³⁶ A jogi etika szakirodalmá által egyik leggyakrabban tárgyalt ügy a Dalkon Shield méhen belüli fogamzásgátló eszközzel kapcsolatos termékfelelősségi per. Lásd: Luban - Wendel: i.m. 348-349. o.

³⁷ Uo. 347. o.

az igazság kiderítésére. A rendszer megfelelő működéséhez pedig elengedhetetlen, hogy a szembenálló felek mindegyikének érdekei maximális odaadással képviseltessenek és biztosítva legyen az ügyvéd-ügyfél kommunikáció teljes szabadsága.³⁸ Freedman kiállt továbbá amellett a meggyőződése mellett, hogy az ügyfelek felé fennálló kötelezettségeknek elsőbbséget kell élvezniük a bírósággal szembeni őszinteség követelményével szemben. Ezzel összefüggésben elemezte, majd megválaszolta azt a három általa legnehezebbnek tekintett kérdést, amellyel egy büntetőügyekben eljáró védőügyvéd a hivatásgyakorlása során szembesülhet:³⁹

a) *„Megengedhető az ellentétes oldalon álló fél olyan tanújának destruktív keresztkérdések útján történő kihallgatása, akiről az ügyvéd tudja, hogy igazat mond?”*

A szerző által hozott példa szerint egy idős, szemüveges és idegesen viselkedő hölgy a valóságnak megfelelően tanúsítja a bíróság előtt, hogy a vádlottat látta a bűntény közelében. Az ügyvéd a megfelelő keresztkérdések feltételével alááshatná a tanú szavahihetőségét azáltal, hogy felhívja a figyelmet annak gyenge látására és zavarodottságára. Mi a helyes eljárás ebben az esetben? Freedman szerint ilyenkor az ügyvédnek egyenesen kötelessége kétségbe vonni a tanú megbízhatóságát, különben csorbulna az ügyfél és az ügyvéd közötti bizalom, amely akadályozná a védői funkció megfelelő ellátását.⁴⁰

b) *„Megengedhető a hamis vallomástétel az ügyfél részéről?”*

Freedman álláspontja szerint az az ügyvéd, aki pusztán amiatt akadályozza meg, hogy ügyfele ártatlannak vallja magát a bíróság előtt, mert az bizalmasan bevallotta neki a bűnösségét, megszegi a titoktartási kötelezettségét. Olyan módon jár el ugyanis a rendelkezésére bocsátott információk alapján, amely súlyosan sérti az ügyfele érdekeit. Sőt, a megbízás megszüntetése sem etikus ilyen esetben, hiszen az ügyfél – levonva a tanulságot a történetekből – a következő védőjének már nem fogja elmondani az igazságot, akinek így esélye sem lesz lebeszélni őt a hamis vallomástételről. Erre csak az első megbízottnak van reális lehetősége, amely lehetőséggel élnie is kell. Még a vallomástétel előtt meg kell kísérelni az ügyfél meggyőzését arról, hogy a jogi, erkölcsi és praktikus érvek is a hamis vallomástétel ellen szólnak. A végső döntést azonban csak az ügyfél hozhatja meg.⁴¹

c) *„Megengedhető az ügyfél jogszabályokról való kioktatása annak tudatában, hogy az ügyfél a rendelkezésre álló védekezési lehetőségekhez fogja igazítani a történetét?”*

Freedman akként érvel, hogy az ügyvédi funkciónak nem része az ügyfél hamis vallomástételre való hajlandóságának latolgatása és szempontként való figyelembevétel a tanácsadás során. Sőt, az ügyvéd nem is feltételezheti, hogy ügyfele jogellenes célra fogja használni az általa elmondottakat. Megjegyzi továbbá, hogy a legtöbb emberben van egy természetes hajlam arra, hogy a tényeket – teljesen őszintén – a saját érdekeinek legkedvezőbb módon idézze fel. A válasz tehát itt is egyértelmű igen.⁴²

Nem meglepő, hogy Freedman nézeteit a sztenderd koncepció kritikusai közül többen botrányosnak találták és ennek hangot is adtak. Freedman az ilyen bírálatokat azzal hárította el, hogy azok leegyszerűsítik és eltorzítják a mondandóját.⁴³ Persze olyanok is sokan voltak, akik egyetértettek a megközelítésével. Abbe Smith például, aki Monroe Freedman mellett több könyv társszerzőjeként működött közre, hasonlóan erőteljes érveket fogalmazott meg az

³⁸ Freedman, Monroe H.: Professional Responsibility of the Criminal Defense Lawyer: The Three Hardest Questions, 1470. o. In Michigan Law Review, Vol. 64, No. 8, 1966, 1469-1484. o. DOI: 10.2307/1287199

³⁹ Uo. 1469. o.

⁴⁰ Uo. 1474-1475. o.

⁴¹ Uo. 1476-1478. o.

⁴² Uo. 1478-1479. o.

⁴³ Lásd pl. Freedman, Monroe H.: Ethical Ends and Ethical Means, 56. o. In Journal of Legal Education, Vol. 41, No. 1, 1991, 55-64. o.

amorális védői szerep védelmében, különös hangsúlyt fektetve a büntető igazságszolgáltatási rendszer kritikájára.

A jogász és az ügyfél közötti kapcsolat morális jelentősége felől közelítve, Charles Fried a *The Lawyer as Friend: The Moral Foundations of the Lawyer-Client Relations* című 1976-ban megjelent esszéjében egy igazán érdekes elméletet dolgozott ki a sztenderd koncepció igazolására. Akként érvelt, hogy a jogász nem más, mint egy különleges célú barát („*special-purpose friend*”), akinek az a szerepe, hogy az ügyfél érdekeivel azonosuljon és a jogszabályok által meghatározott keretek között őt feltétlenül támogassa.⁴⁴ Erkölcsileg pedig megengedett, hogy a barátainkat előnyben részesítsük másokkal szemben. Fried hangsúlyozta, hogy bár létezik utilitáriánus magyarázat arra, hogy a hozzánk közel állók előnyben részesítése miért etikus, ő nem ezt a nézetet képviseli. A haszonelvű megközelítés lényege ugyanis az, hogy az ember könnyebben tud segíteni a barátainak vagy a rokonainak, mint másoknak, hiszen esetükben pontosabban tudható, mire is van szükség. Így a társadalmi erőforrások eloszlása akkor lesz a lehető leghatékonyabb, ha mindenki elsősorban a hozzá legközelebb állókkal van elfoglalva (előmozdítva ezáltal a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb fokú boldogságát). Fried ezzel szemben úgy látta, hogy a jogásznak nem kell, sőt bizonyos esetekben nem is szabad a társadalmi hasznosság szempontjaira tekintettel lennie.⁴⁵ „A „jó” jogász energiát és erőforrásokat áldoz meglévő ügyfelére, még akkor is, ha másnak bizonyíthatóan nagyobb hasznára válna.”⁴⁶ Saját magunk, barátaink vagy akár ügyfeleink előnyben részesítése másokhoz képest ugyanis „nem pusztán instrumentálisan igazolt, hanem bizonyos fokig önmagában véve helyes”.⁴⁷

A jogi barát koncepciója Friednél a szokásos autonómia érvnek is sajátos színezetet adott. Szerinte a társadalmi viszonyok annyira bonyolulttá váltak, hogy jogi szakértő segítsége nélkül egy laikus nem tudná gyakorolni azt az önrendelkezési jogot, amelyet a rendszernek lehetővé kell tennie számára, megengedhetetlen korlátokat róva ezáltal a laikus állampolgárokra. Ezért a jogász különleges-célú barátként a személyes integritás fenntartásának szükségletét elégíti ki azáltal, hogy az ügyfele érdekeit a sajátjává teszi olyan mértékben, amennyire ez indokolt az ügyfél autonómiájának megőrzéséhez és előmozdításához a jogszabályok keretein belül.⁴⁸ A személyes integritás kérdése más összefüggésben is foglalkoztatta a szerzőt. Arra kereste a választ, hogy a jogász különleges-célú barátként való eljárását mennyiben korlátozhatja a saját maga és mások integritása. Ebből a szempontból különbséget tett intézményi sérelmek (*institutional wrongs*) és személyes sérelmek (*personal wrongs*) között.⁴⁹ Az előbbieket kizárólag jogi kontextusban értelmezhetők. Ilyen például egy jogszerű követelés teljesítésének megtagadása elévülési kifogásra hivatkozással. Ilyenkor a jogásznak nincs választási lehetősége, teljes mértékben ki kell használnia a jogrendszer által biztosított eszközöket, függetlenül attól, hogy az adott esetben igazságtalansághoz vezet. Az utóbbiaknál a sérelmet nem önmagában a jogi eljárás, hanem egy olyan cselekmény okozza, amely általában káros, függetlenül attól a jogi kontextustól, amelyben történik. Ilyen lehet például egy tanú megalázása a bíróság előtt. Ezekben az esetekben a jogász teret engedhet saját morális szempontjainak és tekintettel lehet harmadik személyekre is, de csak akkor, ha ezáltal nem lehetetleníti el az ügyfele autonómiájának gyakorlását (pl. van más, aki elvállalja az ügyet) egy materiális jogosultság érvényesítése kapcsán.⁵⁰

⁴⁴ Fried: i.m. 1071. o. A baráti és rokoni kapcsolatokhoz képest annyiban speciális a jogi barát helyzete, hogy törődése konkrétan behatárolt.

⁴⁵ Uo. 1067-1068. o.

⁴⁶ Uo. 1061. o.

⁴⁷ Uo. 1068-1071. o.

⁴⁸ Uo. 1073. o.

⁴⁹ Uo. 1084. o.

⁵⁰ Uo. 1086. o.

Mindent összevetve Fried úgy gondolta, hogy a tradicionális ügyvédi szerepfelfogás az erkölcsi törvény által előírt, és az olyan fejlett jogrendszerek, amelyek nem ezt szentesítének, igazságtalanok lennének.⁵¹ Fried nézeteit persze sokan kritizálták. A legélesebben talán Simon fogalmazott, amikor a különleges-célú barát koncepcióját bírálta. Álláspontja szerint, mivel az ügyvéd általában pénzért cserébe válik az ügyfél „barátjává”, Fried nem is a barátság, hanem a prostitúció klasszikus definícióját adta.⁵²

A sztenderd koncepció védelmezőinek szintén meghatározó alakja volt Stephen L. Pepper. 1986-ban publikálta a *The Lawyer's Amoral Ethical Role: A Defense, A Problem and Some Possibilities*⁵³ című írását, amelyben az autonómia, a sokszínűség és az egyenlőség értékeire hivatkozva alapozta meg az úgynevezett „első osztályú állampolgárság modelljét” azzal a céllal, hogy az amorális ügyvédi szerep morális igazolását adja. Felhívta a figyelmet arra, hogy a jogi szabályozottság magasabb fokán az egyéni autonómia függ a joghoz való hozzáféréstől. Bár ez formálisan mindenki számára adott (hiszen a jog a közjavak közé tartozik), a valóságban az ügyvédek közreműködése gyakran nélkülözhetetlen hozzá (mert a jog egyfelől bonyolult, másfelől nem önvégrehajtható). Az ügyvéd tehát az elsőosztályú állampolgárság elérésének eszköze.⁵⁴ Amennyiben az ügyvédek erkölcsileg felelőssé tennék azokért a cselekményekért, amelyeket elősegítenek, vagy morális kötelezettségüknek tekintenék az erkölctelennek tartott cselekményekben való közreműködés elutasítását, az egyéni autonómia és a sokszínűség értékeit behelyettesítenék az ügyvéd meggyőződésével. Pepper szerint ez nem jó irány. Amennyiben egy cselekmény elég rossz, akkor azt jogellenesnek kell minősíteni. Amennyiben mégsem annyira rossz, tehát nincs elégséges társadalmi és politikai indok az eleve jogellenessé nyilvánításához, akkor az ügyvédekre sem delegálható az ezzel kapcsolatos döntés eseti alapon. A joghoz való hozzáférés kiszűrése az állampolgárok által elérhető egyes ügyvédek eltérő erkölcsi nézetei alapján szembe menne az egyenlőség értékével is.⁵⁵ Ez pedig akkor sem elfogadható, ha más okokból kifolyólag egyébként is nyilvánvalóan egyenlőtlen a joghoz való hozzáférés.⁵⁶

Pepper kitért arra is, hogy mit értünk az alatt a „jog” alatt, amit az ügyfél számára hozzáférhetővé kell tenni. A laikusok általában úgy vélik, hogy a jog adott és kiszámítható, amit az ügyvéd vagy eleve ismer vagy „megtalál” és kommunikál az ügyfél felé. A jogászok között széles körben elterjedt jogi realista álláspont azonban ettől merőben eltér, hiszen az a jog homályos jellegét hangsúlyozza a pontosságával szemben, manipulálhatóságát a bizonyosságával szemben és instrumentális lehetőségeit a normatív tartalmával szemben. Ezen jogfelfogásnak az ügyvéd hagyományos amorális szerepével kombinálása viszont azt eredményezi, hogy az ügyvéd-ügyfél kapcsolatból teljesen eltűnnek az erkölcsi kötöttségek. Pepper ezt önmagában nem látta problémának. Szerinte az ügyfél-autonómiát egyedül a jog korlátozhatja, az ügyvéd személyes erkölcsi értékítélete nem. Amennyiben a jog

⁵¹ Uo. 1066. o.

⁵² Luban – Wendel: i.m. 346. o.

⁵³ Pepper, Stephen L.: *The Lawyer's Amoral Ethical Role: A Defense, a Problem, and Some Possibilities*. In *American Bar Foundation Research Journal*, 1986, 613-635. o. DOI: 10.1111/j.1747-4469.1986.tb00258.x

⁵⁴ Uo. 616-617. o.

⁵⁵ Uo. 617-618. o.

⁵⁶ A valóságban az ügyvédi szolgáltatások piacának törvényszerűségei meghatározóak a joghoz való tényleges hozzáférés szempontjából. Ez aránytalanul kedvez a gazdagoknak a szegényekkel szemben. Az elsőosztályú állampolgárság modelljének kritikusai gyakran érvelnek úgy, hogy az amorális ügyvédi szerep abban az esetben lenne elfogadható, ha az elsőosztályú állampolgárság mindenki számára elérhető lenne az ügyvédek révén. Ez a feltétel nem teljesül. Pepper szerint ugyanakkor ebből nem következik a sztenderd koncepció morális igazolásának érvénytelensége. Itt valójában két különböző dologról van szó: (i) az ügyvédi szolgáltatások elosztásáról és (ii) azok tartalmáról. Az ügyvédi szerepmorál megítélése szempontjából az utóbbi releváns, az előbbi másik lapra tartozik. Ráadásul az ügyvédi szolgáltatásokhoz való hozzáférés vonatkozásában fennálló egyenlőtlenségek nem küszöbölhetők ki az ilyen szolgáltatások tartalmának morális alapon történő szűrésével. Ellenkezőleg, ez csupán az egyenlőtlenségek halmozódásához vezetne. Lásd Pepper: i.m. 619-620. o.

manipulálható és nem tartalmaz egyértelmű tiltásokat, akkor azt ennek megfelelően kell az ügyfél számára hozzáférhetővé tenni, morális kérdésekben pedig az ő álláspontja lesz irányadó. Elismerte ugyanakkor, hogy amennyiben az ügyfél nem rendelkezik szilárd erkölcsi tartással, a jogi realista szemléletű ügyvéd a jog manipulálhatóságának és eszközjellegének hangsúlyozásával szisztematikus leterelheti őt arról az útról, amit egyébként követne. Ez pedig végső soron a jog megsértéséhez is vezethet (például amikor az ügyfél azért nem tart be egy környezetvédelmi előírást, mert ügyvédje felvilágosította a hatóság által még tipikusan tolerált határérték-túllépés mértékéről).

A jogi realizmus kihívásainak kezelésére Pepper többféle lehetőséget is számba vett, amelyek közül az ügyvéd és az ügyfél közötti morális dialógust találta a legmegfelelőbbnek. Eszerint az elképzelés szerint az ügyfél-autonómia megmaradna, azaz a jog által megengedett valamennyi eszköz továbbra is hozzáférhető lenne az ügyfél számára. Az ügyvéd amorális szerepe ugyanakkor kiegészülne egyfajta morális nevelői funkcióval: az ügyvéd kommunikálná az ügyfele felé a saját erkölcsi álláspontját és igyekezne feltárni az ügyfél morális szempontjait is (így például kiderülhet, ha az ügyfél nem akar tisztességtelen módon pert nyerni). Két jelentős korlátja van ennek a megoldásnak. Először is drága. Az ügyvédnek leginkább az idejét kell megfizetni, így kérdés, hogy a morális dialógussal járó többletköltségeket ki lenne hajlandó viselni. Másodszor, az ügyfelek nyitottsága a morális szempontok figyelembevételére a kontextus függvényében jelentősen eltérő lehet. Minél nagyobb a gazdasági és a kulturális szakadék az ügyvéd és az ügyfél között, annál kisebb az esélye a módszer sikerének.⁵⁷ Végül Pepper szerint az is előfordulhat, hogy bár egy ügyvéd elkötelezett az amorális hivatás-etika mellett, egy konkrét helyzetben mégis úgy érzi, hogy magasabb rendű értékek ezzel ellentétes magatartásra készítetik. A lelkiismereti kifogás alternatívát jelent ezekben a szituációkban. Fontos azonban, hogy az ilyen alapon történő eljárás csak az extrém esetekre korlátozódjon, különben csorbát szenved az amorális ügyvédi szerep.⁵⁸ Ezeket a lehetőségeket figyelembe véve és az amorális ügyvédi etika inherens erkölcsi értékét elismerve, Pepper arra a következtetésre jutott, hogy „*a jó jogász lehet jó ember; nem teljesen nyugodt, de jó*”.⁵⁹

VI. Záró gondolatok

Az elméleti jogi etika első évtizedeiben a teoretikusokat az foglalkoztatta leginkább, hogy összeegyeztethető-e a jogász szerepmorál az általános moralitással. Élhet-e erkölcsös és tiszteletreméltó életet az, aki a hagyományos jogász szerepfelfogás szerint gyakorolja a hivatását? A sztenderd koncepció védelmezői úgy látták, hogy a jogász amorális morálisan igazolható, értéket képvisel, így aki ennek megfelelően jár el, az erkölcsös ember. Ezzel szemben a sztenderd koncepció kritikussai csak nagyon szűk körben tartották elfogadhatónak a morális semlegességet és paradigmaváltást sürgették a jogi etikában. Az évtizedekig tartó vita nem járt különösebb eredménnyel, a gyakorlati jogász tevékenységet pedig továbbra is a sztenderd koncepció dominálta.⁶⁰

Az ezredforduló környékén megjelent a tudósok egy új generációja, amelynek képviselői másfajta irányból közelítették meg a jogi etika problémáit.⁶¹ A hangsúlyt az individuális jogász életének erkölcsi aspektusairól a társadalmi aspektusokra helyezték át. Számukra már nem az a kérdés volt elsősorban fontos, hogy „*Lehet-e egy jó jogász jó*

⁵⁷ Pepper: i.m. 630-632. o.

⁵⁸ Uo. 632-633. o.

⁵⁹ Uo. 335. o.

⁶⁰ Woolley: i.m. 985. o.

⁶¹ Luban – Wendel: i.m. 352. o.

ember?“, hanem hogy „*Lehet-e egy társadalom jó jogászokkal jó társadalom?*“.⁶² Ezt az irányzatot, amely a jogászi hivatásra a pluralista demokrácia politikai intézményeként tekintett, az elméleti jogi etika politikafilozófiai irányzatának, vagy második hullámának szokás nevezni. A perspektívaváltás újabb lendületet adott az elméleti jogi etika körüli vitáknak, friss gondolatokkal és izgalmas érvekkel gazdagítva a tudományterületet. Ezeket a politikafilozófiai gyökerű teóriákat egy következő tanulmányban tervezem bemutatni.

Irodalomjegyzék:

Applbaum, Arthur Isak.: Are Lawyers Liars?: The Argument of Redescription. In *Legal Theory*, Volume 4, No. 1, 1998, 63-91. o. DOI: 10.1017/S1352325200000926

Bányai Ferenc: Jog, erkölcs, jogászi etika. In Zsidai Ágnes - Nagypál Szabolcs (szerk.): *Sapere aude: Ünnepi kötet Szilágyi Péter hetvenedik születésnapja tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017, 289-299. o.

Bayles, Michael D.: *The Good Lawyer: Lawyers' Roles and Lawyers' Ethics* by David Luban. In *Law and Philosophy*, Vol. 3, No. 3, 1984, 43-436. o.

Freedman, Monroe H.: Professional Responsibility of the Criminal Defense Lawyer: The Three Hardest Questions. In *Michigan Law Review*, Vol. 64, No. 8, 1966, 1469-1484. o. DOI: 10.2307/1287199

Freedman, Monroe H.: Ethical Ends and Ethical Means. In *Journal of Legal Education*, Vol. 41, No. 1, 1991, 55-64. o.

Fried, Charles: The Lawyer as Friend: The Moral Foundations of the Lawyer-Client Relations. In *Yale Law Journal*, Vol. 85, No. 8, 1976, 1060-1089. o. DOI: 10.2307/795584

Hare, Richard Mervyn: One Philosopher's Approach to Business Ethics. In *Business & Professional Ethics Journal*, Vol. 11, No. 2 (Summer), 1992, 3-19. o. DOI: 10.5840/bpej19921121

Luban, David (ed.): *The Good Lawyer: Lawyers' Roles and Lawyers' Ethics*. Totowa, N.J.: Rowman & Allanheld, 1983.

Luban, David - Wendel, W. Braedly: Philosophical Legal Ethics: An Affectionate History. In *Georgetown Journal of Legal Ethics*, Vol. 30, No. 3, 2017, 337-364. o. DOI: 10.31228/osf.io/fh6ry

Pepper, Stephen L.: The Lawyer's Amoral Ethical Role: A Defense, a Problem, and Some Possibilities. In *American Bar Foundation Research Journal*, 1986, 613-635. o. DOI: 10.1111/j.1747-4469.1986.tb00258.x

Pokol Béla: *Moráleméleti vizsgálódások - A közmorál elméleti eltüntetésének kritikája*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2010.

⁶² Lásd: Luban – Wendel: i.m. 352. o. és Woolley: i.m. 987. o.

Postema, Gerald J.: Moral Responsibility in Professional Ethics. In *New York University Law Review*, Vol. 55, No. 1, 1980, 63-91. o. DOI: 10.1007/978-1-4612-5625-0_4

Simon, William H.: The Ideology of Advocacy: Procedural Justice and Professional Ethics. In *Wisconsin Law Review*, Vol. 1978, No. 1, 1978, 29-144. o.

Smith, M.B.E.: Should lawyers listen to philosophers about legal ethics?. In *Law and Philosophy*, Vol 9, No. 1, 1990, 67-93. o. DOI: 10.1007/BF00147044.

Tomain, Joseph P.: The Legal Heresiarchs: Luban's "The Good Lawyer". In *American Bar Foundation Research Journal*, *American Bar Foundation Research Journal*, Vol. 9, No. 3, 1984, 693–703. o. DOI: 10.1111/j.1747-4469.1984.tb00025.x

Wasserstrom, Richard: Lawyers as Professionals: Some Moral Issues. In *Human Rights*, Vol. 5, No. 1, 1975, 1-24. o.

Woolley, Alice: If Philosophical Legal Ethics is the Answer, What is the Question? In *The University of Toronto Law Journal*, Vol. 60, No. 4, 2010, 983-1001. o. DOI: 10.3138/utlj.60.4.983

M. Takács, Péter¹

Rethinking Mackinder's thoughts: The „Heartland” in the 21st century geopolitics

I. Halford J. Mackinder's “Heartland” theory

*“Who rules Eastern Europe is
commands the Heartland;
who rules Heartland is
commands the Island of the World;
who rules the World Island
commands the world.”²*

Absztrakt

A klasszikus háború politológiai, politikai filozófiai és geopolitikai koncepciója a 19. századtól a 21. századig átértékelődött vagy átstrukturálódott. Mennyire alkalmazható, megvalósítható és adaptálható Halford John Mackinder „Heartland” elmélete a modern és premodern geopolitikai konfliktusok megoldásában? Hogyan értelmezhetők Mackinder gondolatai a mai modern politikatudományban és geopolitikában? Ezek a kérdések képzik tanulmányom lényegét.

Kulcsszavak: geopolitika, geostratégia, Halford John Mackinder, Heartland, háború.

Abstract

The concept of political science, political philosophy and geopolitics of classical war has been reevaluated or restructured from the 19th century to the 21st century. How applicable, implementable, and adaptable is Halford John Mackinder's “Heartland” theory in resolving modern and premodern geopolitical conflicts? How can Mackinder's thoughts be interpreted in modern political science and geopolitics today? These questions form the core of my study.

Keywords: geopolitics, geostrategy, Halford John Mackinder, Heartland, war.

Sir Halford John Mackinder (1861–1947), of Scottish descent, developed his geopolitical theory in order to preserve British empire, in which he interpreted its geographical basis and its potential based on the political-economic-socio-technological development of the age. Mackinder's career is of paramount importance in the professionalization of British geography³, on the way to its institutionalization, legitimacy and

¹ National University of Public Service (NUPS), Faculty of Political Science and International Studies, Doctoral School of Public Administration and Science, PhD student, e-mail:eltetaki@vipmail.hu

² Mackinder, Halford John: *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. London: Constable. 1919, 186. pp.

³ In March 1886, the then twenty-four-year-old Halford John Mackinder became a member of the Royal Geographical Society, and in January 1900 Mackinder became a lecturer at the newly formed London School of Economics.

the professional autonomy of geographers - in the history of geopolitics.⁴ Mackinder, one of the most prominent British geographers of the era at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, paved the way to the primacy of geopolitics.⁵ For Mackinder, geology is the past and for geography the present.

It is up to us to adapt Mackinder's theory to our age. It is considered to be the hypothetical starting point for Mackinder's theory⁶. A presentation on "The Geographical Pivot of History" at the meeting of the Royal Geographical Society on 25 January 1904. He believed that the geographical discoveries and colonialization efforts of the past four hundred years were over. This Columbus era will be followed by the post-Columbus era, which will focus on increasing efficiency rather than territorial growth. According to Mackinder, Europe and Asia can be interpreted as a unit, which is largely based on the accessibility of the hinterland and the exploitation of its potential, thanks to the opportunities arising from the development of transport. The internal land dimension - mainly due to economic and trade distances, long-term military security and, last but not least, remote unavailability - has so far not been an opportunity or a security risk in geostrategic terms, but by the turn of the century this process had reached may appear as a future counterpart to domination.

The 1904 theory is based on the fact that the Pivot Area is the northern coastal part of Eurasia without an inland or navigable sea exit. This area was owned by the Russian Empire at the birth of the theory, but according to Mackinder, what matters in this case is not the identity of the current state, but everything that can be interpreted as an advantage for Russia from this position of domination. The theory mentions two perimeter curves around the key zone that can be measured by Eurasian standards (The Interior or Marginal Crescent, The Outer or Insular Crescent). The inner periphery includes continental Europe, the Middle East, India, and China, while the outer perimeter also encompasses this area as a much deeper area — including Canada, the United States, Great Britain, the Middle East, and the South. - Africa, Australia and Japan. According to Mackinder, building on the key zonal raw material resources that become available, the land country that dominates it would be able to build a much larger power than the new British Empire with its current naval powers. The position of power on land and at sea would be concentrated in one hand, which would completely upset the current balance of power. Adapting the theory to the great power situation at the turn of the century, the British theorist estimated that the greatest threat to the European status quo would be in a Russian-German alliance. The 1904 Mackinder contains new, primarily geopolitical, ideas and interpretations of great power that were novel in the political as well as political geographic thinking of the age, but the "game of chess" that took place in the background was much more complex.

Russia's expansion into East Asia with the occupation of Manchuria and the construction of the Trans-Siberian Railway projected that Russia could become not only a land power but also a maritime power in the Far East. For Britain and France, Russia is a distant land power that not even Napoleon has been able to defeat with his mighty pan-European army. A land-based power that will soon have access to the raw materials of the Pacific and later perhaps the Indian Ocean coast, which is distant from Europe but more important. Due to the acceleration of technical progress, this has emerged as a crucial issue for great powers that have been difficult to control directly from Europe. Another aspect of the dilemma posed even greater dangers to the British and French. A Russian-German alliance would have had a near-land military potential that France and Britain could not offset.

⁴ Daniele Scalea: Mackinder and the Professionalization of geography in Great Britain. In. Bollettino Della Società Geografica Italiana Roma - Serie XIII, vol. VII. 2014, 341. pp.

⁵ Scalea, op. cit. 339. pp.

⁶ Mackinder rethought his first theory later (1919 and 1943), updating it according to the historical and geopolitical changes that took place. It is not the purpose of this study to present that era

In addition, during this period, the German Empire created the conditions for the construction of a naval fleet and began to build its own maritime power.

The concentration of military rule in the two geographical areas began to radically transform the balance of military power at the turn of the century. The Mackinder solution to the problem rests on two pillars: on the one hand, bases and bridgeheads must be set up on the inner perimeter to prevent the formation of a naval power, and alliances must be set up in the land force to force the challenging country to not be able to focus solely on developing maritime capability. Under the practical implementation of the above Mackinder theory, the Anglo-Japanese federal treaty was concluded in 1902, which resulted in a counterproductive power factor against Russian aspirations in the Far East. The “entente cordiale” signed in 1904 placed Western Europe on the same platform - British and French geopolitical and security interests. The background of the Second Boer War, which brought new military procedures (and a great deal of annoyance), was over, so both Egypt and South Africa, which had an English interest in the Anglo-French treaty, gave the Mahan naval power freedom of movement. According to Mackinder, it is man, and not nature, who has the power to create, but “nature is what governs greatly” theories), but these fears are not limited to Eastern Europe⁷: What is happening globally seems to justify these concerns. In 1904, in a classic text of geopolitical thinking, Mackinder formulated theories that the alliance of Germany and Russia would create a combination of forces that the maritime powers themselves would exclude from Eurasia. The United Kingdom and the United States fought against this nightmare in World War I, and it is rightly assumed that the United States intervened in Europe from 1942 to prevent it. NATO, geopolitically certified by Mackinder in 1943. Mackinder interpreted the processes of world history based on the idea that the world was originally divided into isolated areas, each of which had a specific function. He argued that European civilization was the result of external pressure⁸. His account of Europe and European history, which he considered to be the result of many centuries of struggle against invasions in Asia, was based on the same idea. He believed that Europe's advance and expansion was driven by the need to respond to pressure from the center of Asia. Accordingly, Heartland (where the continental masses of Eurasia were concentrated) served as the totality of the geopolitical transformations of the historical dimensions within the World Island. He highlighted that Heartland is in the most geopolitically advantageous

⁷ Nogueira, José Manuel Freire: „Europe - The geopolitics of disunion”, JANUS.NET e-journal of International Relations, Vol. 2, N.º 2, Autumn 2011, 59-76. p.

⁸ ex. Eldar Ismailov and Vladimer Papava: The Heartland Theory and the Present-Day Geopolitical Structure of Central Eurasia. in: Rethinking Central Eurasia, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Johns Hopkins University, June 2010, 84-102. pp., ex. Mackinder, Halford John.: Democratic Ideals and Reality, A Study in the Politics of Reconstruction (3th edition, October, 1942), New York: Henry Holt and Company, ex. Mackinder, Halford John.: El pivote geográfico de la historia. (Conferencia pronunciada ante la Real Sociedad Geográfica (Londres), el 25 de enero de 1904; reproducida en The Geographical Journal, vol. 23, nº. 4., Traducción de Marina Díaz Sanz con base en la realizada para la compilación por A. B. Rattenbach (1975) Antología geopolítica. Buenos Aires: Pleamar).in: Geopolítica(s), CLÁSICOS GEOPOLÍTICOS, 2010, vol. 1, núm. 2, 421-437. pp.

URL:<https://revistas.ucm.es/index.php/GEOP/article/view/36331/35205>, (last download: 2021.10.26.) ex. Mackinder, Halford John.: The geographical pivot of history. Geographical Journal, 1904 33, 421--437. pp., ex. Bhawana Nigam: Contribution of Halford J. MACKINDER. in: Dept. of Geography, A N College, Patliputra University, Patna. URL: [https://www.ancpatna.ac.in/departments/geography/lectures/UG%20Part-III/B%20A%203%20MACKINDER%20\[Autosaved\]-converted.pdf](https://www.ancpatna.ac.in/departments/geography/lectures/UG%20Part-III/B%20A%203%20MACKINDER%20[Autosaved]-converted.pdf) (last download: 2021.10.26.), ex. G. Kearns: Mackinder, Halford (1861–1947). in: Virginia Polytechnic and State University, Blacksburg, VA, USA, 2009. 1-3. pp., ex. Pascal Venier: La pensée géopolitique de Sir Halford J. Mackinder, l’apôtre de la puissance amphibiein: Hervé Coutau-Bégarie and Martin Motte (sous la direction de), Approches de la géopolitique, de l’Antiquité à nos jours, Paris, Economica, 2013, 483-507. pp., ex. Ágnes Bernek: A közép és a kelet-európai országok a 21. század geopolitikai/geoökonómiai stratégiáiban. A 20. századi Nyugat és Kelet közötti ütközőzónájától a 21. századi eurázsiai hídtérségig. in: Geopolitikai Szemle I. évfolyam 2019/1. 177–184. pp.

location. Aware of the relative nature of the concept of “central location,” Mackinder pointed out that in the context of global geopolitical processes, the Eurasian continent is in the middle of the world and the Heartland occupies the middle of the Eurasian continent. Tana suggested that the geopolitical subject (actor) who ruled Heartland would have the necessary geopolitical and economic potential to ultimately control the World Island and the “planet”.

According to Mackinder, a retrospective analysis of Heartland’s military-political and socio-economic processes has revealed its obvious objective geopolitical and geoeconomic unity. Mackinder was convinced that Eurasia had sustainable conditions for the development of military and industrial power. When he structured the geopolitical expanse in a system of concentric circles, Mackinder traditionally placed the Pivot at the center of the planet, which included the Volga, the Yenisei, the Amudarya, the Syr-darya, and two seas (the Caspian Sea and the Aral Sea). “So this Pivot was impractical against attacks by naval powers, but it itself was able to sustain large populations. For historical and geopolitical reasons, the Pivot has become a natural center of forces. Mackinder also identified the “inner crescent” that coincided with the Eurasian coastal areas. He characterized them as the most intense development of civilization. It included Europe and South, Southwest and East Asia. There was also the “outer crescent,” which included Britain, South and North America, South Africa, Australia, and Japan, which were geographically and culturally alien to inner Eurasia. He believed that historical processes were focused on the territory of the Heartland: whoever rules the Heartland commands the Island of the World; who rules the island of the world commands the world.” The history of Pivot suggests that its spatial-functional parameters have been constantly changing. The geopolitical unit *asine qua non* is the functional validity of the Pivot on an Eurasian scale. Mackinder’s later work supports Heartland’s thesis.

Mackinder revised his position twice (1919, 1943) and adapted his theory to changing geopolitical realities. Mackinder’s main goal as a geographer and professor was to rehabilitate political geography in the eyes of academia following the prestigious work of Carl Ritter and Friedrich Ratzel in Germany. The *Geographical Turn in History* (1904) c. his work is considered to be the basic text of modern / premodern geopolitical discourse (s), but at the same time a complete lack of the word geopolitics can be observed in it. This shortcoming is also reflected in all the other important work of the British geographer. All indications are that this absence was intentional, and not a lack of knowledge of the works of Kjellén and his German followers, but of the dismissive behavior of a premeditated patriotic (understandable given their previously vulnerable political positions). Because of the Germanic connotation of neologism. Mackinder reviewed synthetic history synthetically and comprehensively, through its political geographic dimension, confirming that the vast events of universal history took place on the vast plains of Asia and that this area of the world has had a decisive influence on world events for millennia. In the introduction to his presentation, Mackinder recalled that the thinking of the “great organizers” (Napoleon I and Bismarck I) who had the greatest influence on the political destiny of nineteenth-century Europe was fundamentally always strategic. And that this way of thinking is, of course, at odds with the thinking of pure Democrats, who tend to argue almost exclusively on great ethical (and legal) principles, international politics. With a metaphor full of symbolism and originality, Mackinder reminded the leaders of the victorious states of World War I that a Roman warlord had instructed his slave to whisper in his ear that he was mortal: he who ruled Eastern Europe commands the Heartland; who rules the Heartland commands the Island of the World; whoever rules the world island commands the world (whoever rules Eastern Europe rules the hinterland; those who rule the hinterland will rule the world island; whoever rules the world island will rule the world).^{9,10} Mackinder

⁹ José Pedro Teixeira Fernandes, *op. cit.* 221-244. pp.

¹⁰ ex. MACKINDER, 1919 (1942), *op. cit.* 150. pp., ex. Semra Ranâ Gökmen: *Geopolitics and the study of international relations* (Thesis) - The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University,

is best known for his Heartland thesis, which has been interpreted as environmental determinism.

Mackinder's conception of peace was essentially one of the uncertain power relations between competing empires. He left little room for justice among them. Within the British Empire, Mackinder cared more about justice, but his thinking here was fraught with contradictions and simplifications. For example, he testified that he despised the teaching of the kind of imperialism in British schools, the possession of which is pleasing and leads to despotism. Instead, he wanted the empire to be an "alliance of equals," where the British now act as "agents of semi-civilized millions". Britain was best placed to preserve the existence of the empire by redistributing its resources more evenly and rejecting racism, the Indians and others as equal – "it can only be peacefully conquered by self-exclusion," he said.¹¹ For Mackinder, therefore, peace was the maintenance of the status quo, which protected the position of the British Empire from potential rivals. It was a resource that could be "won" in the international balance of power by creating complex alliances backed by military force. Interstate and intra-state justice was only vaguely mentioned in his writings. Recent geopolitical analysts have debated whether land or naval power is more important and which region of Eurasia is vital to dominance across the continent. One of the most prominent of them, Harold Mackinder, launched this debate at the beginning of the century with the notion of the Eurasian "pillar" (which included all of Siberia and much of Central Asia) and Central and Eastern Europe, which he said were important springboards for in gaining continental domination. He had a famous saying in his popular form of "heart theory": Who rules Eastern Europe rules the Heart; He who rules the Heart also rules the island of the world; who rules the island of the world rules the world. geopolitics was also favored by German experts in political geography, justifying their country's "Drang nach Osten" policy; one of them is Karl Haushofer, who adapted Mackinder's theory to Germany's strategic needs¹². Harold Mackinder identified Eurasia as a key "island of the world" and concluded that "whoever rules the island of the world rules the world." Throughout world history, only three cruel leaders at the head of a huge military machine have come close to realizing this "rule." Due to his fantastic military capabilities, Genghis Khan has almost succeeded, but his efforts to conquer the "island of the world" have stalled on the edge of Central Europe. He was unable to cope with the difficulties of distance and numbers, and eventually the Mongol glaze in the numerical minority of his "empire" soon merged into the majority of the previously conquered peoples. In Mackinder's words, "dominate" Eurasia and thus the world. its role, especially after twenty years of wasting it, must now be more restrained and adaptable to the new realities of power in Eurasia.

The rule of a single state, no matter how strong, is now impossible, especially in light of the rise of new regional powers. Accordingly, the timely and necessary goal of America's thoughtful longer-term endeavor must be to create a broad-based trans-Eurasian stability based on ever closer cooperation between the old powers of the West and the new powers of the East. In the conceptual definition of geopolitics, a researcher who explores and learns about the topic in detail may feel right in a carousel that accelerates or decelerates, returning to the same place - the starting point - from time to time to define oneself - this is the defining metaphor of geopolitics. The Cold War affected this framework in terms of avoiding nuclear war, but in geostrategic terms it was characterized by extreme diversity, as

2010.

¹¹ Mackinder, Halford John: Britain and the British Seas, 2nd edn. Oxford: Clarendon Press, 1907. 35. pp.

¹² ex. Zbigniew Brzezinski: A nagy sakktabla. Amerikai elsőbbség és geostratégiai követelményei (translated: József Hruby) Antall József Tudásközpont, 2017, Budapest, 53., 287-310. pp., ex. Zbigniew Brzezinski: Stratégiai Vizió. Amerika és a globális hatalom válsága. Antall József Tudásközpont, 2013. Budapest, 180-181, 185-186. pp.

seen in the theories of power in the bipolar array, especially the United States and the Soviet Union. With the end of the bipolar world, the above modern geopolitical thinking took on a so-called postmodern form. Geopolitics, in which our concepts and their meaning have undergone and are undergoing dynamic changes, cannot be an exception to this. The history of the development of geopolitics can be divided into classical, modern and postmodern periods, but it has always been at the forefront of its research as the relationship between the state as a functioning socio-economic organization and the opportunities and constraints of geography. They arose from geographical determination, that is, they were in line with the framework of geographical opportunities and constraints and the relative position of rival states, as well as cultural and historical antecedents. The geopolitical theories developed from the end of the 19th century were mostly born independently of each other, but a kind of development history can be discovered in them, ie certain elements of the initial theories are repeated in later theories - so we cannot ignore the Cold War nor the processing of the literature of the ages. On the other hand, during the processing of the theories, we had to realize that the large amount of resources to be processed and their comprehensive examination cannot be realized by writing a single study.

In Heartland theory, Mackinder actually incorporates political geography into international politics, both literally and figuratively. Literally, Heartland theory pointed out that Eurasia is strategically the most advantageous geographical location. On the other hand, Heartland theory shifts the focus to the central role of the Eurasian region. Heartland theory is thus relevant and influential as long as regional policy continues to be formulated as a conscious geopolitical approach, making the analysis of Heartland key in any geostrategy. He founded the modern geopolitical imagination and visualization, created his image of the world as a spatial and temporal picture, sought the connection between history and geography, and argued for the geographical essence of world politics. On January 25, 1904, Mackinder presented his famous Heartland theory to the Royal Geographical Society entitled "The Geographical Axis of History," in which he analyzed the relationship between geography and politics in a historical context. Mackinder stated that geography is the end of the science of discovery and exploration. Central to his argument is that in the post-Columbian era, imperial states will have little opportunity for further territorial conquests.

The world became a closed system, and so in one part of any event it eventually affected events in other parts of the world. As the world map was completed, 'intensive survey' and 'philosophical synthesis' became possible, and these constitute the fundamental aspiration of the new 'geographer' he represents. The 400-year-old Colombian era ended after 1900. Mackinder described history as a struggle between land and sea powers, treating the world as a major battleground, arguing that identifying and controlling key global positions would lead to global supremacy. Thus, he divided the world map into zones / islands and sought a connection between geography and history to identify the "natural residences of power". The conclusion of Mackinder's survey of world map and history was his well-known formula: whoever rules Eastern Europe commands Heartland; who rules the Heartland commands the Island of the World; who rules the Island of the World commands the world.

Thanks to Mackinder, Germany seeking "lebensraum" was suddenly given a world domination scenario (Weltpolitik). By trying to warn his own compatriots of the new geopolitical reality, Mackinder inadvertently encouraged a wave of German thinkers to build on his theories, "learning from their enemies". Mackinder's theories laid the intellectual foundation of German geopolitics in the first half of the twentieth century. Heartland represented roughly the territorial core of the Soviet Union. In "The Geographical Pivot of History," as far as the American continent is concerned, Mackinder did not pay much attention to the United States because he believed that the United States, as an Eastern power, would not have a direct impact on European power relations. In 1924, however, Mackinder

published his theory of the Atlantic community and proposed an alliance with the United States against a possible alliance between Germany and the Soviet Union. This idea, as is well known, also became a reality after the Second World War with the establishment of the North Atlantic Treaty Organization (NATO). Mackinder's conceptions of types of foreign policy ideals predate Carr's realist-utopian distinction by two decades, while his interpretation of the realities of international politics contradicts Morgenthau's realism.

Mackinder's writing clearly fits into Molloy's definition of realism as a way of thinking; Mackinder's work directly influenced the development of realistic strategic studies after the 1940s and has been regularly used and cited in strategic studies for the past six decades; Mackinder's "concept of idealism" can be seen as an earlier version of Carr's later realistic-utopian dichotomy. He shares with Carr and Morgenthau the desire to find an alternative to the grim logic of power. Mackinder influenced the direction of realistic thinking, his work showing striking differences with Morgenthau's realistic international theory. While both are based on the common realistic assumption that human power relations are based on laws rooted in nature, they view two different natural phenomena. Morgenthau studied the laws of history rooted in human nature, while Mackinder (and later Nicholas Spykman) studied the laws of history rooted in the interaction between human societies and their natural environment. By rethinking Mackinder's thoughts, my goal is to present diverse realistic thinking, especially in the context of the two world wars, thereby regaining Mackinder's realism. My intention is to show that just as there is no idealism between the two world wars, there is no realism between the two world wars. The realist-idealist debate is a myth not only because there was no debate, but also because there was never an idealistic paradigm and no realism. Both Mackinder and Ratzel believed that the current trend in history is toward larger territorial states, and this has helped give Mackinder information on the logic of land power. Similarly, Mackinder and Mahan have kept in mind the policy of peripheral maritime powers. He cited Mahan's work as the basis for understanding the role of the Navy, and agreed with Mahan's view that the advantage of naval power lies in being able to choose where to attack enemy shores.¹³

Mackinder's work is intended to represent one of two viable paths for the development of geopolitics. The other is embodied in the geopolitics of Rudolf Kjellén and Karl Haushofer. Franz Neumann formulated "geopolitics" in 1942 as "nothing more than an ideology of imperialist expansion".¹⁴ Mackinder's geopolitics seem to differ in its view of spatial conflicts between states, which overrides moral and legal considerations. Mackinder differed in trying to map out how and why it was necessary to transcend this geographical reality. Since the state is only an aggregate organism (interpreted in Mackinder terminology) held together by spiritual forces, it follows that a change in these spiritual forces changes the effect of geographical reality. In 1887, his article on the scope and methods of geography articulated this connection clearly and comprehensively. Mackinder's most important geopolitical work is his 1904 article, "Geographical pivot of History," which he restructured in 1919 and finally in 1943. Basically, the geographical axis or area of rotation of history (later renamed Heartland in 1919) was the name of Mackinder inaccessible to the maritime power of the Eurasian mainland (the "island of the world"). Development has had the effect of allowing larger political units and becoming more dominant.

The historical trend has moved from the smaller periphery to the larger continental states. Recent technological advances have seemed to tilt the language of the balance in favor of the land power that controls the area of rotation. Mackinder highlights railways as Mackinder opens up opportunity to develop the interior of Eurasia without ocean traffic¹⁵ and

¹³ Mackinder, 1907, op. cit. 310., 314. pp.

¹⁴ Mackinder, 1904, op. cit., 147. pp.

¹⁵ Mackinder, 1904, op. cit. 434. pp.

the Air Force, which threatens the coastal navy¹⁶. According to Mackinder, naval power has always been weaker than land power because land power had two strategies to defeat naval enemies. A land power can either conquer all bases of a naval power, thus creating an internal sea under its control (e.g. Macedonia, Rome); or conquer a larger resource base than the naval power holds, and then use that base to build a fleet to confront the naval power (Dorian Greek, Sparta). In 1905, Mackinder put it this way: “half a continent can eventually build an island and overtake an island.”¹⁷. In 1919, Mackinder reiterated his 1904 area-of-rotation argument, adding details that seemed to tip the balance even more in favor of land power. The Heartland area was extended to Eastern Europe from the Black Sea to the Baltic Sea. This was the result of war experience, which showed that the land power under the control of the Dardanelles and the Danish Straits made a significant area inaccessible to the naval power.¹⁸ Mackinder argued that the vast zone of Central Asia had long been the geographical axis of history and would remain the “axis of world politics”. Europe was eventually subordinated to Asia. Mackinder’s theory can be seen both as a provocative reflection on international diplomacy, which is why it demonstrates the political relevance of political geography in helping political science, with its effective involvement.

II. Mackinder’s “premodern critique”

Heartland theory has been the subject of a number of scientific critiques in the decades since. Maps not only shape the way we see the world, but also the theories that played a key role in their creation, as each map is a theory in its own way and thus influences practice. Critical geopolitics suggests that it is essential to look at all scientific discoveries with a critical, some say cynical, eye. Mackinder's Heartland theory is outdated - critics have argued in their debates that Mackinder’s analysis is not rational because it assumes conflict in a system where it does not exist. In his article, U.S. journalist Robert D. Kaplan, quoting Halford J. Mackinder, urges actors in international politics to study more closely the practical application of the theoretical concepts developed by Mackinder in order to better understand Mackinder’s own changes in the past shifts.¹⁹ Referring to Mackinder, Kaplan claims that Europe’s history is subordinate to Asia “primarily because of Russia’s power, but it does not take into account the weakness of centuries of relations between the country and Western Europe,” says Yves Lacoste. Large, flat areas of land topography play a fundamental role in the formation of empires and desires for conquest. A new map of Eurasia that is tighter, more integrated, and more populous will be even less stable than Mackinder thought. In fact, there will be a stifling climate like in Israel and the Palestinian Territories, where everything depends on geography, with no room for maneuver.

Paul Dibb, like Mackinder, acknowledges that the rise and fall of states and the prospects for war or peace have been strongly influenced by the balance of power between the

¹⁶ Mackinder, Halford John: *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. London: Constable, 1919, 84, 143. pp.

¹⁷ Mackinder, Halford John: *Man-power as a measure of national and imperial strength*. *National and English Review*, 1905, 45: 139. pp.

¹⁸ Mackinder, 1919, op. cit., 140–141. pp.

¹⁹ ex. Yves Lacoste: *A Propos D’Une Pretendue Revanche de la Geographie un examen Critique de la Theorie de Mackinder*. URL: https://www.afri-ct.org/wp-content/uploads/2015/03/2- Article_Lacoste_relu.pdf, (Download time: 2021.10.26.) 3-12. pp., ex. Mackinder, 1904, op. cit. 421-437. pp. ex. Mackinder, Halford John: *The scope and methods of geography*. *Proceedings of the Royal Geographical Society*, 1887, 9, 141-160. pp., ex. Mackinder, Halford John: *The great trade routes*. *Journal of the Institute of Bankers* 21, 1900, 1--6. 137–155, 266–273. pp., ex. Mackinder, Halford John: *The teaching of geography from an imperial point of view, and the use which should be made of visual instruction*. in: *Geographical Teacher* 1911, 6, 79-86. pp.

continental and maritime states. Dobb focused on the Soviet Union and China: (a) the possibility of global conflicts on economic issues, especially oil; (b) the external relations of the Pacific island States; and (c) long-term threat assessments within Australia's strategic neighborhood. In Dobb's conception, Mackinder's Heartland theory underestimated the importance of the threat in the system of political-socio-economic relations between states. While insisting on the overriding assumption that geography remains a determining factor in the fate of states, he carefully explained that a country's geographic environment does not necessarily determine its state defense policy. Dobb sees the use of political geography as an "independent variable".²⁰

According to Gerard Toal, the resulting geographical areas "cannot be seen as not simultaneously examining the organization of economies, the governance of states, the application of technological systems, and the distribution of power all over the earth". This observation coincides with Dobb's finding that political geographers should be members of the interdisciplinary scientific community.

Nicholas John Spykman, a former journalist (1913-1920), professor of international relations at Yale University since 1928 (who was also a former director of the university). The *United States and Power Relations* (1942). In his work, Spykman paid close attention to the role of the Eurasian continent's Pivot in world history. Spykman is convinced Mackinder overestimated the geopolitical importance of the Heartland. He argued that the dynamics of the geopolitical history of the "inner crescent" - the Periphery, the coastal zones - were the result of internal development momentum rather than external pressure from "land nomads" than Mackinder claimed. Spykman was convinced that Heartland was nothing more than a geographical expanse open to cultural and civilizational impulses from the Periphery. *Spykman's Thesis (Sounds Like Mackinder): Who rules the Periphery commands Eurasia, and who rules Eurasia is the world.* In both geopolitical conceptions, the spatial-functional structure of the world consists of three main levels: Heartland, Eurasia, and Planet Mackinder, and in the geopolitical theory of Rimland, Eurasia, and the planet (the Planet) constructed by Spykman.

The former model insisted on the primary and dominant role of Heartland in the geopolitical extent of the World Island, while the latter lent the same role to the Periphery. At different times, in different ages and contexts, views of the Heartland and Rimland state structures were objects or subjects of Eurasian geopolitical relations. Their functional value in global geopolitical processes has changed accordingly. It is therefore very difficult and hardly correct in the present context to regard either Heartland or the Periphery as primary and most important. Both theories have one serious shortcoming: it is not intended to explain objective global geopolitical processes. It has been formulated to serve the strategic interests of two Western powers (the UK and the US). Their arguments confirm their apparent bias; therefore, Mackinder's and Spykman's theories of the place and role of Heartland / Rimland on the Eurasian continent and worldwide will not be easily reproducible. Instead, they will use their approaches as a reference to an alternative geopolitical conception of the 21st century axis and possible future scenarios for future challenges. Most readings of Mackinder's geopolitics outside of political geography are content with treating it solely as a debate over conflicts of power between global land and sea powers. Mackinder becomes the hero of experts in more conservative strategic studies because he was willing to tell how it is and becomes a villain to radicals, antimilitarists and recent historians for failing to reach out to the world. competing power, conquest, and military violence. Both systems of argument are flawed.

Christopher Fettweis justified contemporary international politics by saying that it does not show the conflicts of great power. Based on this reasoning, he stated that there is no

²⁰ From Mackinder to Dobb, every political geographer emphasized the prominent role of the "map".

need for a balance between East and West in the system, so Mackinder's geopolitical view is outdated. Fettweis placed great emphasis on the dominance of the United States in the world economy. He argued that the global economy would open up U.S. access to Central Asia's economic resources - the exploitation of which would provide outstanding economic potential.

In the words of Ferenc Mező, the word "... remained, but the underlying content changed in space and time, showing and showing a huge richness of form. [...] 'Geopolitics' is a designation, a multifaceted concept for the changing mergers of geography and politics..."²¹

Gusztáv Molnár's assessment that Mackinder's or, in other words, British geopolitical thinking is "a rational 'methodology' for establishing and maintaining a global balance of power. For the method to be effective (that is, to lead to the successful assertion of power interests), there is no need for economic and strategic geographical conditions' and 'the relative number, courage, equipment and organization of the competing peoples'".²² Molnár draws the reader's attention to the following contexts: On the one hand, we must accept as a geostrategic basis that although Britain faced increasing challenges to its maritime power position in this era, British hegemony could not be called global because it was unable to do so to enforce in multiple places and against multiple rivals at once. From this we can conclude that the existence of geographical factors is not enough for the naval power, it is much more important to possess the ability that Molnár identifies as an "effective global capability". This requires an area of adequate size, economic resources and population, a sound socio-political system and stable government.

Ágnes Bernek cites the classic of geopolitics, H. Mackinder²³, who said that the concept of the "island of the world" cited by many meant nothing more than that the peoples and states of Europe and Asia were at the center of world power. Although many people oppose this interpretation of the concept of "Eurasianism", Ágnes Bernek argues that it is fundamentally wrong to mean only Europe in the West and Eurasia in the East, as it is also misleading that Central Europe should therefore choose between Europe and Eurasia. The geopolitical "chessboard" of the 21st century seems to be fundamentally transforming, and the transformation shows that the central region of the world is increasingly relocating to the Pacific. The people of Europe need to make friends with the idea that Europe-centric maps and the international order divided into traditional North-South and East-West relations are in transition.

Accordingly, in his book *The Theory of Geopolitics*, István Szilágyi clearly believes that describing geopolitics as a concept "schematically" is practically impossible nowadays. Geopolitical thinking is generally divided into three eras: the initial period until 1945 was classical geopolitics, the Cold War period was modern geopolitics, and the period after that was postmodern geopolitics. The origin of the word geopolitics is etymologically composed of the Greek words *geos* (Earth) and *politics* (community), ie it examines the organization formed by the community, the state in geographical space, its changes, its relationship to other state entities in the process of historical development: "Geopolitics is a multidisciplinary social science with a thousand strands in the analysis of international relations" to geography, political geography, social geography, human geography, history, economics and many

²¹ Ferenc Mező: A geopolitika formaváltozásai. in: *Politikatudományi Szemle*, 2006. 4. szám. p. 78. pp. URL http://www.poltudszemle.hu/szamok/2006_4szam/2006_4_mezo.pdf; (last download: 2020.10.25)

²² Gusztáv Molnár: A mackinderi képlet, avagy a geopolitikai egyensúly esélyei. in: *Korunk* 3. folyam, 19. évf. 11. szám, 47-48. pp.

²³ Ágnes Bernek's thesis is that from 2013, with the announcement of the Chinese "New Silk Road Economic Zone" concept, the concept of Eurasia received a new, highly economic interpretation, permanently exceeding the post-bipolar and post-Soviet imperial interpretations.

branches of the social sciences²⁴. Geostrategy as a term and the underlying content is related to geopolitics, in fact Szilágyi is part of the results of the political geographic and geopolitical scientific thinking born in the period from 1885 to 1963) and the Mahani-Mackinder geostrategic trend that developed independently merged to form a unity. Indirect enforcement of interests and wills²⁵ it is not only concerned with military science, but also goes far beyond it: it can be interpreted in a complex way in almost every system of society.

III. Summary

Mackinder recognized that after the end of World War II, some change was needed in the old structure of Anglo-Irish relations, recognizing the growing importance of national self-determination in modern international relations. Nevertheless, there were still serious personal doubts in his public proposals about the feasibility of a new federal Britain, fearing the disruptive effects of local nationalism at the heart of the British imperial structure: “Internationally, we are one, and it certainly is. it is the full determination of our citizens to remain one when we act with other countries ... Our goal is to ... not reverse the momentum of history and return to the state of being separate states. ...Scotland and England ... and separate nationalities in Wales and Ireland ... We want a bigger union and no less a union as a result of our decentralization”. Mackinder also had negative consequences for his political career, contributing to his permanent dismissal from the Camlachie chair in November 1922. Eventually, Mackinder also regularly visited his early social and political elite, building close friendships or temporary partnerships with people like Milner, Curzon, Selborne, Haldane, and many others. By 1914, the eminent Oxford geographer found that British voters had rejected or rejected all major political ideas, including the fierce defense of England’s “rooted provincialism” against the collectivist tendencies of the new century. The relative complexity and resilience of Mackinder’s geopolitical views, rejecting both “imperialist” and “strategic” stereotypes, in order to more realistically assess his experience over his lifetime - as a kind of “chameleon” - Mackinder has always sought to find a solid gap in Edwardian “smooth”, moving in different political and intellectual positions in the hope that you can keep up with the most popular trends.

He never remained in a static role, adapting his own beliefs to the ever-changing circumstances of the moment. In fact, after the “recall” of the true late Victorian liberal Mackinder Chamberlain in 1903, he rejected his belief in free trade in customs reform and devoted much of his intellectual energies to promoting a new fiscal policy in support of imperial unity. And determined, as before, instead to betray a partial revaluation of unbridled financial capitalism in order for Britain to survive the conflict. Since its inception in March 1947, (1) British geography, for example, has known a huge “quantitative revolution” in the 1960s that rejected the deterministic and organic approach of the previous half-century in favor of a more systematic analysis of regional landscapes based on mathematical models. His cultural turn certainly seems quite different from the great disciplinary “bridge” between the humanities and sciences that Mackinder dreamed of in his first geographic discourse in the late 1880s, and instead shows a strong specialization over the complex human and natural sciences environmental issues. A few months later, India became an independent republic, de facto ending the long Anglo-Russian rivalry for control of Central Asia that was at the heart of the 1904 Pivot Paper, while Ireland followed the same path in 1948, breaking power.

²⁴ See further: István Szilágyi: Geopolitika. 2018, PAIGEO, Budapest.,17. pp.

²⁵ ex. József Holecz: Indirekt gondolkodás a geostratégiában – kezdeti geostratégiai elméletek. In: Felderítő Szemle, XIX. évfolyam 3. szám, 5-23. pp, URL: <https://www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/fsz/2020-3.pdf> (last download: 2021. 10. 10.) ex. Nossel, Suzanne: Smart Power. 2004. Foreign Affairs, 83(2), 131–142. pp.

On the other hand, I have to agree with Ágnes Bernek's thesis that we are witnessing a renaissance of the Orthodox (traditional) geopolitical approach, in which Halford J. Mackinder is undoubtedly the most frequently cited theorist of modern and premodern geopolitical thinking. Mackinder has left a marginal legacy to our world today, partly forgotten even in his own field of science, where contemporary academic studies rarely mention the name Heartland theory. Francis Sempa, for example, says U.S. foreign policy in the twenty-first century will "continue to be shaped by this great geopolitical vision," opposing any "particular constellation of power" emerging from the heartland, while Russian nationalist intellectuals are considering Mackinder. As the main inspiration for their united Eurasian bloc projects opposed to the hegemonic ambitions of the American superpower. Based on his research, James Sidaway observed that adapting the original "Pivot Paper" in places as diverse as Brazil, Turkey, Portugal, and Japan shows the remarkable "formability" of its major geohistorical concepts to ever-changing circumstances, overriding international relations to its own genesis. related 'contextual knowledge'. The societies of the multipolar world order embodied in this form need a "geopolitical contextual framework" that rests on the legacy of the theory developed by Mackinder and, from it, becomes an independent scientific discipline in analyzing the crisis situations of our time.

Bibliography

Alex, Pongrácz: A nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben. Avagy megszelídíthető-e a globalizáció? [Alex Pongrácz: Nation-states and new regulatory powers in the global arena. Or can globalization be tamed?] Dialóg Campus, 2019. Budapest.

Ágnes, Bernek: A közép és a kelet-európai országok a 21. század geopolitikai/geoökonómiai stratégiáiban. A 20. századi Nyugat és Kelet közötti ütközőzónájától a 21. századi eurázsiai hídtérségig. in: Geopolitikai Szemle I. évfolyam 2019/1. 177–184. pp.

Ágnes, Bernek: Central and Eastern European Geopolitical Study. Central and Eastern European Countries in the Multipolar World of the 21st Century Transition from Being the 21st Century's Buffer Zone between the West and the East to the "Bridge Region" of Eurasia in the 21st Century, Pallas Athéné Innovation and Geopolitical Foundation. 2018, Budapest. URL: (PDF) Central and Eastern European Geopolitical Study - Central and Eastern European Countries in the Multipolar World of the 21st Century (researchgate.net) (Download time: 2021.10.26.)

Bhawana Nigam: Contribution of Halford J. Mackinder, in: Dept. of Geography, A N College, Patliputra University, Patna.

URL: [https://www.ancpatna.ac.in/departments/geography/lectures/UG%20Part-III/B%20A%203%20MACKINDER%20\[Autosaved\]-converted.pdf](https://www.ancpatna.ac.in/departments/geography/lectures/UG%20Part-III/B%20A%203%20MACKINDER%20[Autosaved]-converted.pdf) (Download time: 2021.10.26.).

Chowdhury, S. K., & Hel Kafi, A. (2015). The Heartland theory of Sir Halford John Mackinder: justification of foreign policy of the United States and Russia in Central Asia. *Journal of Liberty and International Affairs*, 1(2), 58-70. pp. URL: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-446277> (Download time: 2021.10.26.)

Chris Seiple: Revisiting the Geo-Political Thinking Of Sir Halford John Mackinder: United

States-Uzbekistan Relations 1991-2005 (thesis),2006, URL: https://globalengage.org/_assets/docs/771_seiple_dissertation.pdf, (Download time: 2021.10.26.)

Daniele, Scalea: Mackinder and the Professionalization of geography in Great Britain. In. Bollettino Della Società Geografica Italiana Roma - Serie XIII, vol. VII. 2014, 339-358. pp

Eldar Ismailov and Vladimer Papava: The Heartland Theory and the Present-Day Geopolitical Structure of Central Eurasia. in: Rethinking Central Eurasia, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Johns Hopkins University, June 2010, URL: <https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/Monographs/1006Rethinking-4.pdf>, (Download time: 2021.10.26.)

Ferenc, Mező: A geopolitika formaváltozásai. in: Politikatudományi Szemle, 2006. 4. szám, 75-107. pp.

G. Kearns: Mackinder, Halford (1861–1947) in: Virginia Polytechnic and State University, Blacksburg, VA, USA, 2009. 1-3. pp.

Gusztáv, Molnár: A mackinderi képlet, avagy a geopolitikai egyensúly esélyei. in: Korunk 3. folyam, 19. évf. 11. sz. 47–48. pp.

Hans Werner Weigert: Generals and Geographers: The Twilight of Geopolitics. Oxford University Press, 1942

István, Szilágyi: A földrajz a történelem kulcsa. in: Magyar Tudomány 2011/11, 1362-1372.pp.

István, Szilágyi: Geopolitika. PAIGEO, Budapest, 2018.

István, Szilágyi: Multipoláris világrend és birodalomépítés: az orosz külpolitikastratégia neoeurázsianista alapjai. in: Geopolitikai Szemle II. évfolyam 2020/2. No5. 9-43. pp.

József, Holecz: Indirekt gondolkodás a geostratégiában – kezdeti geostratégiai elméletek. in: Felderítő Szemle, XIX. évfolyam 3. szám, 5-23. pp. <https://www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/fsz/2020-3.pdf> (Download time: 2021.10.10.),

José Pedro Teixeira Fernandes: A Geopolítica Clássica Revisitada, in: Verao 2003 N.” 105 - 2.“ Série 221-244. pp., URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/62686027.pdf> (Download time: 2021.10.26.).

Lucian M. Ashworth: Realism and the spirit of 1919: Halford Mackinder, geopolitics and the reality of the League of Nations. in: European Journal of International Relations. DOI: 10.1177/1354066110363501, 2010, 17(2) 279–301. pp.

Mackinder, Halford John: The scope and methods of geography. Proceedings of the Royal Geographical Society, 1887, 9, 141--160. pp.

Mackinder, Halford John: The great trade routes. Journal of the Institute of Bankers, 1900. 1-6., 21., 137–155, 266–273. pp.

Mackinder, Halford John: Britain and the British Seas. London: Heinemann, 1902.

Mackinder, Halford John: The geographical pivot of history. *Geographical Journal*, 1904, 33, 421-437. pp.

Mackinder, Halford John: Man-power as a measure of national and imperial strength. In: *National and English Review*, 1905, 45: 136–143. pp.

Mackinder, Halford John: Britain and the British Seas, 2nd edn. Oxford: Clarendon Press, 1907.

Mackinder, Halford John: The teaching of geography from an imperial point of view, and the use which should be made of visual instruction. in: *Geographical Teacher*, 1911, 6, 79-86. pp.

Mackinder, Halford John: ‘Some geographical aspects of international reconstruction’. In: *Scottish Geographical Magazine*, 1917, 33: 1–11. pp.

Mackinder, Halford John: *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of reconstruction*. London: Constable. 1919.

Mackinder, Halford John: Progress of Geography in the Field and in the Study during the Reign of His Majesty King George the Fifth. in: *The Geographical Journal*, Vol. 86, No. 1 (Jul., 1935), 1-12. pp.

Mackinder, Halford John: ‘The music of the spheres’. *Proceedings of the Royal Philosophical Society*, 1937, 63: 170–181. pp

Mackinder, Halford John: *Democratic Ideals and Reality, A Study in the Politics of Reconstruction*, New York: Henry Holt and Company, (3th edition, October, 1942),

Mackinder, Halford John: The round world and the winning of the peace. *Foreign Affairs*, 1943, 21: 595–605. pp.

Mackinder, Halford John: ‘The monthly record: Presentation of the medals awarded by the American Geographical Society to two British geographers’. in: *Geographical Journal*, 1944, 103: 131-151. pp.

Mackinder, Halford John: El pivote geográfico de la historia. (Conferencia pronunciada ante la Real Sociedad Geográfica (Londres), el 25 de enero de 1904; reproducida en *The Geographical Journal*, vol. 23, nº. 4, 421-437. pp. Traducción de Marina Díaz Sanz con base en la realizada para la compilación por A. B. Rattenbach (1975) *Antología geopolítica*. Buenos Aires: Pleamar).in: *Geopolítica(s), CLÁSICOS GEOPOLÍTICOS*, 2010, vol. 1, núm. 2.

[URL:https://revistas.ucm.es/index.php/GEOP/article/view/36331/35205](https://revistas.ucm.es/index.php/GEOP/article/view/36331/35205) (Download time: 2021.10.26.)

Nicholas John Spykman: *The geography of peace*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1944.

Nicholas John Spykman: *America's Strategy in World Politics. The United States and the balance of power*, New York: Harcourt, Brace and Company, (2nd printing, April, 1942)

Nick Megoran: *Violence and Peace from: The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics* Routledge, 23 Jan 2013, URL: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315612874.ch10> (Download time: 2021.10.26.)

Nogueira, José Manuel Freire: "Europe - The geopolitics of disunion". in: *JANUS.NET e-journal of International Relations*, Vol. 2, N.º 2, Autumn 2011, 59-76. pp, 2011. Accessed, URL: observare.ual.pt/janus.net/en_vol2_n2_art3 (Download time: 2021.10.26.),

Nossel, Suzanne: *Smart Power*. 2004. *Foreign Affairs*, 83(2), 131–142. pp.

Joseph S. Jr.: *Soft Power*. 1990. *Foreign Policy*, 80, 153–171. pp.

Pascal Venier: *The geographical pivot of history and early twentieth century geopolitical culture*. in: *Geographical Journal*, 2004, 170(4): 330–336. pp.

Pascal Venier: *La pensée géopolitique de Sir Halford J. Mackinder, l'apôtre de la puissance amphibie*. in: Hervé Coutau-Bégarie and Martin Motte (sous la direction de), *Approches de la géopolitique, de l'Antiquité à nos jours*, Paris, Economica, 2013, 483-507. pp.

Semra Ranâ Gökmen: *Geopolitics and the study of international relations (Thesis) – The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University*, 2010.

Simone Pelizza: *Geopolitics, Education, and Empire: The Political Life of Sir Halford Mackinder, 1895-1925*. Submitted in accordance with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, The University of Leeds, School of History, 2013, URL: <https://etheses.whiterose.ac.uk/4598/1/Geopolitics%20education%20empire.pdf> (Download time: 2021.10.26.)

Vowinckel, Kurt (1936): *Geopolitik und politische Geographie* [[Vowinckel, Kurt: *Geopolitics and political geography*]]. In: *Zeitschrift für Geopolitik*. [Journal of Geopolitics] 1936/10. szám. 688–693. pp.

Walther Vogel: *Das neue Europa. Und seine historisch-geographischen Grundlagen*. Salzwasser-Verlag GmbH, 1925.

Waltz, Kenneth N.: *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley Publishing House, 1979.

Wilson III, Ernest J. (2008). *Hard Power, Soft Power, Smart Power*. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 110–124. pp.

Yves, Lacoste [ed], *Dictionnaire de Geopolitique*, 2ème édition, Paris: Flammarion, (1993 [1995])

Yves Lacoste: A Propos D'Une Pretendue Revanche de la Geographie un examen Critique de la Theorie de Mackinder. URL: https://www.afri-ct.org/wp-content/uploads/2015/03/2-_Article_Lacoste_relu.pdf, (Download time: 2021.10.26.)

Zbigniew Brzezinski: The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. (translated into Hungarian: József Hruby), Antall József Tudásközpont, Európai Könyvkiadó, Budapest, 2017.

Zbigniew Brzezinski: Strategic Vision. The crisis of America and global power, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2013.

A célszerű jogértelmezésről és határaitól

Absztrakt

A jogalkotó a jogrendünket 2020. április 1-től a korlátozott precedensrendszerbe sorolta. E „névváltoztatás” gyakorlati hatásait még csak részben ismerjük, de egy bizonyos: a bírói jogértelmezés kérdéseire nagyobb figyelmet kell fordítanunk. A Kúria eseti döntéseinek kötéreje arra ösztönözi a jogelméleti kutatásokat, hogy olyan értelmezéseméleti kérdéseket tegyünk fel, amellyel - legalább részben - leírhatjuk a bírói jogértelmezés határait.

A bírói jogértelmezést érintően a jogrendünket azonban egy másik lényeges változás is érte, az Alaptörvény a rendes bíróságok számára új értelmezői attitűdöt írt elő. A 28. cikk a korábbi szövegelvű jogértelmezés helyett a bíróságok számára a teleológiai jogértelmezés követését írta elő. Az ehhez igazodó „célszerű” jogértelmezés mibenléte azonban korántsem problémamentes jelenség. A tanulmány a célszerű jogértelmezés két arcát kívánja bemutatni: a célelvű és az észszerű jogértelmezést. Ezen értelmezési kánonok működésének leírására számos gyakorlati példát mutat be külföldi és hazai eseti döntések felsorakoztatásával.

Kulcsszavak: A jogértelmezés határai, bírói jogértelmezés, célelvű jogértelmezés, jog- és nyelvelmélet, nyelvi pragmatika, Alaptörvény 28. cikke.

Abstract

As of April 1, 2020, the legislator classified our legal system in the limited precedent system. The practical effects of this "name change" are only partly known, but one thing is certain: we must pay more attention to the questions of judicial interpretation. The binding force of the Kúria's case-by-case decisions encourages legal theoretical research to ask theoretical questions of interpretation, with which we can - at least partially - describe the limits of judicial legal interpretation.

However, our legal system was also affected by another important change regarding judicial legal interpretation, the Alaptörvény prescribed a new interpretive attitude for ordinary courts. Article 28 required the courts to follow teleological legal interpretation instead of the previous textual legal interpretation. However, the existence of an "appropriate" legal interpretation in line with this is by no means a problem-free phenomenon. The study aims to present two aspects of expedient legal interpretation: purposive and reasonable legal interpretation. To describe the operation of these canons of interpretation, it presents numerous practical examples by listing foreign and domestic case decisions.

Keywords: Limits of legal interpretation, judicial legal interpretation, purposive legal interpretation, legal and linguistic theory, linguistic pragmatics, Article 28 of the “Alaptörvény”.

²⁶ Bíró (Zalaegerszegi Járásbíróság) Doktorandusz (KRE-ÁJK DI)

I. Problémafelvetés: a téma aktualitása

A jogalkotó a jogrendünket 2020. április 1-től a korlátozott precedensrendszerbe sorolta. E „névváltoztatás” gyakorlati hatásait még csak részben ismerjük, de egy bizonyos: a bírói jogértelmezés kérdéseire nagyobb figyelmet kell fordítanunk. A Kúria eseti döntéseinek kötőereje arra ösztönözi a jogelméleti kutatásokat, hogy olyan értelmezésméleti kérdéseket tegyünk fel, amellyel - legalább részben - leírhatjuk a bírói jogértelmezés határait.

A bírói jogértelmezést érintően a jogrendünket azonban egy másik lényeges változás is érte, az Alaptörvény a rendes bíróságok számára új értelmezői attitűdöt írt elő. A 28. cikk a korábbi szövegelvű jogértelmezés helyett a bíróságok számára a teleológiai jogértelmezés követését írta elő. Az ehhez igazodó „célszerű” jogértelmezés mibenléte azonban korántsem problémamentes jelenség. A tanulmány a célszerű jogértelmezés két arcát kívánja bemutatni: a célelvű és az észszerű jogértelmezést. Ezen értelmezési kánonok működésének leírására számos gyakorlati példát mutat be külföldi és hazai eseti döntések felsorakoztatásával.

II. Célszerűség: célelvűség, észszerűség

A Complex Jogtár adatbázis szabadszavas keresője a „célszerű” fogalomra 34.195 találatot kínál fel. Ezek közül elég, ha csak a bírósági ítéletek szóhasználatra vetünk egy pillantást (15.240 találat), rögtön szembetűnik, hogy a fogalom több arcú jelenséget takar. A kifejezést a bíróságok a határozatok indokolásában különböző kontextusokban használják fel. Hol valamely jogintézmény, hol a felek szerződési akaratának, hol pedig a jogalkotó akaratának alátámasztására hivatkoznak a célszerűség fogalmára.

A célszerű szónak a magyar nyelvben számos jelentésárnyalata van. A hazai szinonimaszótár szinonimákat sorolja fel: célravezető, helyes, ajánlatos, hasznos, észszerű, praktikus, megfelelő.²⁷ A fogalom szemantikai tartománya meglehetősen széles, poliszémikus (többjelentésű) kifejezésről van tehát szó, amelynek érdemes tisztázni a dolgozat szempontjából releváns jelentésárnyalatait.

A magyar értelmező kéziszótár a fenti szinonim jelentések közül az első, „célravezető” jelentést emeli ki. E szó jelentését így határozza meg: célszerű az, ami a célnak megfelelő, ajánlatos, célravezető.²⁸ A dolgozatban e jelentésárnyalatot tekintem a kifejezés egyik jelentésének. Mindezt a jogértelmezésre használva: az tekinthető a jogszöveg célszerű jelentésének, ami a jogalkotó céljának leginkább megfelel, illetve az tekinthető célszerűtlennek, ami ezzel ellentétes. A kontinentális jogi kultúrában mélyen gyökerező értelmezési alapvetésről van itt szó, amelyet Celsus így foglalt össze: „A törvényeket értelmezni nem azt jelenti, hogy a betűjüknek engedelmesskedünk, hanem értelmüknek és céljuknak.”²⁹ Az Alaptörvény 28. cikke szerinti jogértelmezési módszertannal azonos értelmezési kánont a hazai jogirodalom *célelvű* (célképező, teleológiai) jogértelmezésnek hívja. Összhangban az Alaptörvény szövegével, amely szerint „[a] bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával [...] összhangban értelmezik.”

A „célszerű” fogalomnak egy másik jelentése is figyelmet érdemel, amelyet szintén vizsgálni fogok a dolgozatomban. Ez a célszerű fogalom *észszerű* jelentésárnyalata. E szóhasználat is gyakran visszatérő fordulata a bírósági határozatoknak (9331 találat), a bíróság gyakran alapítja az érdemi döntését észszerűségi megfontolásokra. Az erre alapított érvelések külön csoportja, amikor a bíróság az Alaptörvény harmadik mondata alapján a jogszabály „józan észnek” megfelelő célját kutatja. Eszerint: „[a] jogszabályok értelmezésénél

²⁷ Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar szinonimaszótár* (Budapest: Akadémiai 2019) 96.

²⁸ Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár* (Budapest: Akadémiai 2014) 166.

²⁹ Celsus *Digesta* 1,3,17.

azt kell feltételezni, hogy a józan észnek [...] megfelelő, [...] célt szolgálnak.” A 28. cikk a harmadik mondatát a hazai jogirodalom objektív teleológiai jogértelmezésre vonatkozó normának tekinti és a német-osztrák jogirodalom *objektiv-teleologische Auslegung* fogalmával, illetve az amerikai irodalom *purposive interpretation* fogalmával rokonítják.³⁰

A célszerűség e két jelentésárnyalata, a *célelvű* és az *ésszerű jogértelmezés* más elméleti megfontolásokkal írható le. A dolgozatom a két értelmezési kánon eltérő természetéről, a két kánon eltérő határaitól, valamint az ahhoz fűződő értelmezői attitűd különbözőségeiről szól.

III. A szöveghű jogértelmezés kritikája: „részmunkaidős” textaulizmus, célelvű és ésszerű jogértelmezés

Ahhoz, hogy a célelvű jogértelmezés lényegét megértsük, érdemes röviden elidőzni a szöveghű és a célelvű jogértelmezés különbségeinél. Az egyesült államokbeli jogélet két kiemelkedő gondolkodójának egy-egy hasonlata igen plastikusan fejezte ki a szövegelvű és a célelvű jogértelmezés különbségeit.

Antonin Scalia, az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának egykori bírása a szöveghű (textualista) értelmezési kánon elkötelezettje volt. Szerinte egy tisztességes állami berendezkedéssel összeegyeztethetetlen, ha a jogszabályok jelentését az határozza meg, hogy mit gondolt a jogalkotó, és nem az, hogy valójában mit hirdetett ki. Scalia a jogalkotói szándékra való hivatkozást egyfajta „piszkos trükknek” tekintette, ami ahhoz hasonlatos, „amikor Néró császár [...] magas oszlopokra szögeztette az ediktumokat, hogy ne lehessen könnyen elolvasni őket.”³¹ Erőteljes kritikája abból indult ki, hogy a norma címzettjei csak a kihirdetett szöveget ismerhetik meg, a jogalkotói akaratot azonban nem.

Ezzel szemben Ronald Dworkin jogfilozófus a jogot ennél összetettebb jelenségként írta le. Szerinte a jog tartalma egy olyan geodetikus kupola módjára áll össze, ahol az értékek, célok, elvek, normák egymásba kapaszkodnak.³² A jogértelmezés ebben a kötött hálóban születik, ahol a bíró számos konvenció uralma alatt hoz integráns döntést. E folyamatban a jogszöveg mellett a jogintézmény célja, a jogdogmatika, a józan ész, a méltányosság szempontjai egyaránt szerepet kaphatnak. Dworkin hangsúlyozta, hogy egy jogintézmény céljának megismerésére nincs szükség teljes nyelvi kifejtettségre sem. Ahogy az udvariasság mibenlétéhez sem kell megismernünk az összes illemszabályt, úgy a jogi intézmények céljának feltárásához sincs szükség a dolog kimerítő leírására.

III.1.

E két jogszemléleti iskola mögött két, gyökeresen eltérő nyelvszemlélet húzódik meg. Scalia textualizmusának alapját az *ordinary meaning* doktrína adja. Eszerint a jogszövegek helyes értelmezésére a következő módszertant kell alkalmazni: ha a jogszövegben nincs ezzel ellentétes külön nyelvi indikáció, a szavaknak az általánosan elfogadott, alapértelmezett jelentését (*ordinary meaning*) kell figyelembe.³³ Ami azonban ezen túl van, nem tartozik a jog

³⁰ Jakab András: A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében. *Jogesetek Magyarázata* 2011/4. sz. 86, Fröhlich Johanna: Alkotmányértelmezés. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* [25]. <https://ijoten.hu/szocikk/alkotmanyertelmezés> (letöltve:2022.12.27.)

³¹ Idézi: Jakab András: A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében, *Jogesetek Magyarázata*, 2011/4, 90.o.

³² Ronald Dworkin: „A harti »Utószó« és a politikai filozófia karaktere” *Miskolci Jogi Szemle* 2006/1. 110.o.

³³ Antonin Scalia – Bryan A. Garner: *Reading Law. The Interpretation of Legal Texts* (USA: Thomson West 2012) 79–86.

terrénumához. A textualizmussal szemben két kritika biztosan megfogalmazható. Egyfelől a doktrína alkalmazása túlzottan a bírák nyelvi kompetenciájától teszi függővé a döntés eredményét. Nem állapítható meg ugyanis mindig teljes biztonsággal, hogy mi egy jogszabályban szereplő szó hétköznapi jelentése (lásd a következő, 2.1.1. pont). Ezért – bármennyire is ez a textualizmus alap gondolata –, kiszámíthatatlanná teszi a jogalkalmazást. Másfelől: a doktrína alkalmazása sokszor vezet abszurd eredményre, amely egyetlen jogrendszernek sem lehet igazolható célja (lásd a 2.1.2. pont).

III.1.1. Az amerikai jogirodalomban gyakran idézett Smith kontra Amerikai Egyesült Államok ügyben Antonin Scalia bíró által írt különvélemény az *ordinary meaning* doktrína iskolapéldája. Az ügy tényállása szerint Smith egy MAC-10 automata lőfegyvert cserélt kokainra. A bíróságnak azt kellett eldöntenie, hogy a lőfegyver átadása a vonatkozó szövetségi büntetőtörvény rendelkezése [18 U.S. Code § 924 (c) (1) bekezdés] szerinti „*to use a firearm*” fordulat alá esik-e. A Scalia által opponált többségi vélemény szerint a törvény szövege nemcsak azokat az eseteket fedi le, amikor az elkövető a lőfegyvert fegyverként használja, a „*use*” kifejezés köznapi jelentése alapján a csere is ide értendő. Ezzel szemben Scalia érvelésének alapmintázatát az adta, hogy az értelmezésre szoruló kifejezést – hipotetikusán – egy hétköznapi társalgási szituációba helyezte vissza. A „*to use a firearm*” fordulatot „az utca átlagembere” felfogása felől közelítette meg, szerinte az átlagember e kifejezés hallatán a fegyverhasználat tipikus esetét idézi fel magában („*evokes*”), amikor tehát a lőfegyvert annak rendeltetése szerint, lőfegyverként használják.³⁴ Ez a szűkítő jelentés a „*use*” széles szemantikai tartományán belül kizárja a többi, nem tipikus jelentést, ezért a vádlott e jogszabályhely alapján nem büntethető.

Andrei Marmor jogfilozófus szerint ebben Scalia bizonyosan nem tévedett, a Muscarello kontra Amerikai Egyesült Államok ügyben alkalmazott következtetése azonban már vitatható volt. A fentebb idézett szövetségi törvényhely egy másik fordulata azt a személyt is ötéves szabadságvesztéssel fenyegeti, „[a]ki kábítószer-kereskedés kapcsán fegyvert [...] visz magával” („*carries a firearm*”). Az ügy tényállása szerint Frank J. Muscarello az utcán árult marihuánát, mindeközben a helyszínen parkoló autója csomagtartójában egy gépfegyver lapult. A jogértelmezési kérdés tehát az volt, hogy ezt úgy kell-e tekinteni, hogy a vádlott a fegyvert „magával vitte”. Scalia a különvéleményében itt is az *ordinary meaning* doktrínát alkalmazta, amellet érvelt, hogy az „X dolog magunkkal vitele” kifejezés tipikus értelme az, hogy valaki a fegyvert a „testénél tartja”. A többségi vélemény azonban ezzel ellentétesen szólt, eszerint a „*carry*” ige a közönséges angol nyelv („*ordinary English*”) alapján azt is magában foglalja, amikor valaki az autó zárt csomagtartójában visz magával lőfegyvert. A többségi érvelés külön kiemelte: az ettől való eltérésre nem volt külön nyelvi indikáció, ugyanis „nem volt nyelvi jele annak, hogy a Kongresszus részéről más szándékot feltételezzünk”.

III.1.2.

A textualizmus másik „csábereje”, hogy megnyugtató megoldást sejtet azokra a megoldásokra is, amikor egy jogszövegben előforduló fogalomnak világosan meghatározó a hétköznapi, általánosan elfogadott értelme. A *United States v. J. Marshall (1990)* büntetőügyben az ügyészség Illinois állam büntetőkódexébe ütköző bűncselekmény miatt emelt vádat James Marshall és társai ellen. Az alkalmazandó jogszabály szerint: „aki 1 grammnál nagyobb mennyiségű LSD-t tartalmazó keveréket vagy összetevőt („*mixture or*

³⁴ Scalia érvelésének részletes leírására ld. Pamela Hobbs: „Defining the law: (Mis)using the dictionary to decide cases” *Discourse Studies* 2011/3. 332–334.

substance”) hoz forgalomba vagy azzal kereskedik, minimum 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, aki 10 grammnál nagyobb mennyiséget hoz forgalomba, vagy azzal kereskedik, 10 évi szabadságvesztéssel büntetendő.” A jogértelmezési probléma gyökere az volt, hogy az LSD általában valamilyen hordozóanyagon jelenik meg, jellemzően bélyegen. Ennek indoka, hogy egy dózis annyira csekély mértékű (0,05 mg), hogy szinte láthatatlan, 200.000 dózis szükséges, hogy 1 gramm tömegű LSD adjon ki.

Az ügy egyik vádlottja, Marshall által birtokolt LSD bélyeg 113,32 gramm tömegű volt, melynek tiszta LSD hatóanyaga csak 670,72 milligrammot tett ki. A jogi kérdés az volt, hogy a jogszabály szövegében szereplő „keverék” („*mixture*”) csak a tiszta LSD-t foglalja magába, vagy beleértendő a hordozóanyag is. A bíróság a kérdést a fogalom szótári, hétköznapi értelme („*ordinary meaning*”) alapján válaszolta meg. Nem volt ugyanis olyan nyelvi indikáció a szövegben, amely a szó hétköznapi jelentésétől való eltérést indokolta volna. A szótári meghatározás szerint a keverék olyan összetevőkből áll, amely elemei egymástól nem választhatók el, így - mivel az LSD és a hordozópapír ilyen elegynek tekinthető - a birtokolt kábítószer súlyába a hordozóanyagot is bele kell számítani. E megközelítés alapján J. Marshall vádlottnál talált 113,32 gramm jóval meghaladta a törvény által megengedett mennyiséget.

A bíróság többségi véleményével ellentétes különvéleményt John Posner írta. Azzal érvelt, hogy a „*mixture*” fogalmának hétköznapi értelmezése mellett ésszerűtlen és igazságtalan döntés születet. Hiszen, ha valaki 199.000 dózisonak megfelelő tiszta LSD-t hoz forgalomba, ami nem éri el az 1 gramm tömeget, elkerülheti a szabadságvesztés büntetést, szemben azzal, aki egyetlen dózis LSD-t ad el egy pohár narancslében, így akár 10 év szabadságvesztésre is ítélik. A helyes, józanésznek megfelelő értelmezés tehát csak az lehet, ha a „*mixture*” hétköznapi jelentésétől eltekintünk, és adott kontextusban úgy értelmezzük, hogy a szó jelentése nem foglalja magában a hordozóanyagot. Posner különvéleményének logikája az argumentum ad absurdum értelmező kánonra épül, mert azt hangsúlyozza, hogy a jogszövegből levonható jogértelmezés eredményét a jogalkotó biztosan nem akarhatta, mert az abszurd eredményre vezet. Másképpen szólva: a jogalkotó ilyen célja nem lehetett, még ha a jogszöveg szövegéből egyértelműen ez is következett.

III.2.

A szöveghű jogértelmezés alapját adó nyelvszemlélet legnagyobb fogyatékosága, hogy túlbecsüli a jogalkotó nyelvi kompetenciáit. Abból indul ki, hogy a jogalkotó minden esetben sikeresen kommunikál, és a jogszöveg minden esetben úgy értendő, ahogy azt az átlag állampolgár érteti. Másképpen szólva: a jogalkotó a jogszabályok nyelvi megfogalmazáskor az átlagpolgár és a közte folyó kommunikációban minden alkalommal sikeresen helytáll.

Az amerikai nyelvfilozófiai-jogelméleti kutatások azonban a szemléletet igyekeztek meghaladni. E kutatások azt hangsúlyozták, hogy a nyelvi jelek – így a kihirdetett jogszabályok – értelmezése nem pusztán a jogszöveg szavainak dekódolását jelenti, a megértés inkább egyfajta kirakós játékhoz hasonlítható, ahol a bíró a jogszövegből arra nézve von le következtetést, hogy a jogalkotó szándéka mire irányulhatott.³⁵ Eszerint a jogértelmezés során a jogszövegeknek nem pusztán a nyelvtani tartalmát, hanem a *jog kommunikatív tartalmát* kell feltárni. Peter M. Tiersma jogfilozófus egy igen termékeny metaforája szerint a jogszövegek *autonóm szövegek*, amelyek hasonlatosak a palackpostához, ahol a hajótöröttnek az üzenetet úgy kell megszövegeznie, hogy az minden szándékolt

³⁵ Erről általában lásd: Andrei Marmor: *The Language of Law* (Oxford: Oxford University Press 2014); Andrei Marmor: „Defeasibility and Pragmatic Indeterminacy in Law” in: Alessandro Capone – Francesca Poggi (szerk.): *Pragmatics and Law. Philosophical Perspectives* (Switzerland: Springer 2016) 15–33.

tartalmat magába sűrítse. Csak így biztosítható, hogy a palackba zárt üzenet szövege alapján a hajótöröttre rátaláljanak.³⁶ Tiersma ez alapján nevezi a – főként büntető – jogszabályokat autonóm szövegeknek, mert azoknak is önmagukban kell a jogalkotó szándékát hordozniuk. A bírának tehát abból a feltételezésből kell kiindulniuk, hogy a jogalkotó a teljes kommunikatív szándékát – a leginkább lehetséges mértékben – a jogszabály szövegébe sűrítette. E nyelvtani értelmezési elvre azonban ne szabályként, hanem vélelemként tekintünk. E vélelmek megdönthető vélelmek, ezért a kommunikatív szándék feltárásakor a bírának csak „részmunkaidőben” kell textualistának lenniük (*part-time textualism*), másképpen szólva a textualizmus csak részben használható értelmezési kánon a jogalkalmazásban.

Hasonló elméleti meggyőződés mellett érvel Aharon Barak is. Barak szintén azt hangsúlyozza, hogy az is csak vélelemnek tekinthető, hogy a jogszabály célja kizárólag a pozitív jogból, illetve annak nyelvtani tartalmából kalkulálható. Eszerint: „[v]élelem fűződik ahhoz, hogy a jog célja a természetes, hétköznapi nyelvből olvasható ki.”³⁷

IV. A szubjektív és az objektív célelvű jogértelmezésről

A hazai jogrend azért különleges, mert normatív rendelkezés írja elő, hogy a jogalkalmazó bírónak melyik jogértelmezési kánont kell követnie, másképpen szólva: melyik nyelvszemlélet és melyik értelmezési kánon mellett kell elköteleződnie. Az Alaptörvény 28. cikke ugyanis a célelvű jogértelmezést tette a bírák alkotmányos feladatává. Az Alkotmánybíróság a 28. cikk értelmezése során a jogértelmezés célelvű irányultságát emelte ki: eszerint a bíróságok számára alkotmányos értelemben a jogalkotói célhoz kötöttség jelenti a végső jogértelmezési keretet.³⁸ A bíróságok alkotmányos jogértelmezési kötelezettsége tehát a jogalkotói cél (akarat) megállapítására irányul.³⁹ Az Alaptörvény 28. cikkének jelenleg hatályos szövege szerint:

„A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. A jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambuláját, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venni. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésénél azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.”

A hazai jogirodalom és joggyakorlat többé-kevésbé konszenzus mutat abban, hogy a 28. cikk szövegéből a célelvű jogértelmezés két válfaja olvasható ki: a szubjektív, illetve objektív célelvű jogértelmezést. Hogy ki mit ért e két értelmezési elv alatt, hosszas fejtegetést igényelne. Elég csak annyit megjegyezni, hogy a szubjektív és az objektív teleológiai jogértelmezés mibenléte, alkalmazhatósága, fogalmi keretei, határai sokszor zavaros és széttartó képet mutatnak. Találkozhatunk olyan érveléssel, amelyben az objektív jogalkotói cél a tényleges jogalkotói szándékon túli célt jelenti⁴⁰, más helyen az éppen a szubjektív (tényleges) jogalkotói céllal esik egybe.⁴¹ Van, ahol az objektív teleológiai cél egyfajta retorikai aspektust kapott, mert azzal azonosították, hogy a jogértelmezés milyen „hatást vált

³⁶ Peter M. Tiersma: „A Message in a Bottle: Text, Autonomy and Statutory Interpretation” *Tulane Law Review* 2011/2. 431–482.

³⁷ Aharon Barak: *Purposive Interpretation in Law*. Princeton, Princeton University, 2005. 173.

³⁸ 23/2018. (XII. 28.) AB határozat, Indokolás [28], ABH 2018, 519, 525–526.

³⁹ 3280/2017. (XI. 2.) AB határozat, Indokolás [38], ABH 2017, 1217, 1223.

⁴⁰ 3/2013. Közigazgatási-munkaügyi jogegységi határozat IV. pontja.

⁴¹ 19/2017 (VII.18.) AB határozat Indokolás [5].

ki a környezetben”,⁴² máshol pedig nem a jogszöveg konzekvenciáiban, hanem magában a jogszövegben láttak egyfajta jogalkotói objektívizálódást.⁴³ De előfordult olyan vélekedés is, amely az Alaptörvény 28. cikkének ugyanazon szövegfordulatára – közelebbről: a preambulumba - alapított értelmezést egyszerre azonosítja az objektív és a szubjektív teleológiai értelmezési módszerrel.⁴⁴ Anélkül, hogy a fogalmi elhatárolások részletes vizsgálatába bocsátkoznék, ehelyütt csak azt kívánom rögzíteni, hogy e két fogalmat a dolgozatban milyen jelentéssel használom.

IV.1

Értelmezésem szerint a jogszabály *szubjektív célját* elsősorban a jogszöveg világos nyelvi tartalma adja, ez azonban – miként azt Tiersma és Barak is hangsúlyozza – csak vélelemnek tekinthető. Ez nem azonos azzal a vélekedéssel, hogy a céllevű jogértelmezés csak kiegészítő értelmezési kánon lenne arra az esetre, ha a jogszöveg nyelvi tartalma kétséges (homályos). Ilyenkor a nyelvi tartalmat a preambulumba, illetve a jogszabály megalkotására vonatkozó javaslat szövege (hagyományos szóhasználattal élve: miniszteri indoklás) felől biztosan feltárható. A vélelem megdöntésére azonban akkor is sor kerülhet, ha a jogszöveg nyelve világos és közérthető. A szubjektív cél a dolgozat szóhasználatában tehát a jogalkotó ténylegesen feltárható jogpolitikai akaratából adódik. A dolgozatomban ezt az értelmezési kánon hívom *céllevű értelmezési kánonnak*.

IV.2.

Ezzel szemben az *objektív cél* ettől független, mert nem a szubjektív célon alapul. Azt javaslom, hogy ezen értelmezési kánon lényegének megragadására fogadjuk el Aharon Barak fogalomhasználatát. Eszerint:

„[a]z »objektív cél« fogalmán belül az »objektív« jelző kettős értelemmel bír. *Először is*, azt jelzi, hogy a cél nem szubjektív, mert az nem a szöveg szerzőjéhez köthető. *Másodszor*: e cél azért sem szubjektív, mert nem tartozik a szöveg értelmezőjéhez sem. [...] Utóbbi esetben az »objektív« jelző az ítélkező bírón kívül eső értékítéllel kapcsolódik. Az objektivitás tehát a társadalom közös értékeinek figyelembevételéből származik, amit meg kell különböztetni a bíró egyéni meggyőződéseitől.”⁴⁵

Az objektív jogalkotói cél ezért a jogalkotó azonosítható célján alapul, hanem azon a jogalkalmazói feltételezésén, hogy a „jogszabályok [...] a józan észnek megfelelő célt szolgálnak.” Ennek megfelelően ezt az objektív célt a dolgozatomban a jogalkotó céljának és az ehhez kapcsolódó értelmezési kánonnak hívom *ésszerű értelmezési kánonnak*.

IV.2.1.

⁴² Az Alaptörvény követelményinek érvényesülése a bírósági ítélkezésben” A Kúria Joggyakorlat-elemző Csoportja által készített összefoglaló vélemény (letöltve:2022.12.07.)

⁴³ Chronowski Nóra-Vincze Attila: Az Alkotmánybíróság határozata a Magyar Nemzeti Bank kiadmányozási joga ügyében. *Jogesetek Magyarázata* 2019/1. sz., 2/2016 (II.8.) Ab határozat Indoklás [78] [80].

⁴⁴Varga Zs. András: Törvényjavaslatok indoklása – az Alaptörvény hetedik módosításának 8. cikkéről. *Pázmány Law Working Papers* 2018/13. sz.,

⁴⁵ Aharon Barak: *Purposive Interpretation in Law*. 148. (kiemelések az eredetiben) A Barak-idézet a saját fordításom.

Ez egyfelől az következőt jelenti: ha a szubjektív jogalkotói cél az adott ügyre vetítve „ésszerűtlen” jogkövetkeztetésre vezetne, a jogalkalmazó - az Alaptörvény 28. cikk szerinti alkotmányos kötelezettségét teljesítve - hipotetikus céltételezéssel is élhet. Ilyenkor abból kell kiindulnia, hogy egy ésszerűen gondolkodó jogalkotó (*reasonable law maker*) milyen jogi rendelkezést hozna, vagy másképpen: a szubjektív jogalkotói célt nem alkalmazza, mert az ésszerűtlen eredményre vezetne. Itt tehát a hazai jogirodalomban is sokszor említett *argumentum ad absurdum* értelmezési kánon alkalmazásáról van szó. Az amerikai jogirodalom e jelenséget a hipotetikus intenció (feltételezett szándék) fogalmával írja le. E szakirodalom azonban azt is hangsúlyozza, hogy a jogalkalmazó ilyesfajta következtetései „illékony”, azaz cáfolható feltételezések, mert a feltételezést a jogalkotó utóbb jogszabályalkotással felülírhatja.⁴⁶

IV.2.2.

A másik, ésszerűséghez kapcsolódó értelmezési kánon a jogszövegalkotás nyelvi aspektusához kötődik. Ilyenkor a jogértelmezést a jogalkalmazó azon feltételezése határozza meg, hogy a jogszabályok megszövegezése során maga a jogalkotó is ésszerűen cselekszik. Ezt az amerikai jogirodalom azzal a ténnyel hozza összefüggésbe, hogy az emberi cselekvés és nyelvhasználat során a beszélő és a hallgató is a racionális szándékot feltételez egymásról, eziránt mindketten elkötelezettek.⁴⁷ E szemlélet legismertebb képviselője Andrei Marmor, aki a *The Language of Law* (2014) című munkájában a jelentésképződés objektív elmélete mellett érvel.⁴⁸ Marmor szerint a nyelvi jelentés alakulását ugyan a beszélő (jogalkotó) szándéka határozza meg, azonban a jogalkotó kommunikációja nem mindig sikeres, mert előfordulhat, hogy a nyelvi kifejtés során hibázott.⁴⁹ Ilyenkor a jogszabály céljának felismerése az összes releváns kontextuális háttérrel ismerő, ésszerűen gondolkodó hallgató következtetéséből adódik (*an objective, reasonable uptake*).

V. A célszerű jogértelmezés „határai”

Az alábbiakban a célszerű jogértelmezés egyes dilemmáit, annak lehetséges határait kívánom bemutatni egy-egy eseti döntéssel keresztül. Valamennyi döntés a hazai joggyakorlatból származik, és valamennyinek jogformáló hatása volt. A Kúria eseti döntései (lásd V.1. és V.3. pont példái), valamint az Alkotmánybíróság határozata (lásd V.4. pontja) precedens erejű döntések, ugyanis a bíróságra kötelező erővel bírnak. Hatását tekintve kötelezőnek tekinthető a Kúria PK véleménye is (lásd V.2. pont példája), mert a Kúria a saját joggyakorlatára azt irányadónak tekinti.

Az első példa azt mutatja be, hogy a nyelvtani tartalom mellett szóló vélelem nem minden esetben dönthető meg, ilyenkor a jogszabály szövegétől való eltérés céltételezéssel sem igazolható. Az ilyesfajta jogértelmezéssel a bíróság túllép a jogalkalmazói célon, azaz áttéved a jogalkotás területére. Az azt követő példák azonban legális elszakadást mutatnak a jogszöveg nyelvi tartalmától, e jogértelmezés azonban mégsem tekinthető *contra legem* jogértelmezésnek.

⁴⁶ Aharon Barak: i.m. 151-153.o., 173-174.o.

⁴⁷ Alessandro Capone: The Role of Pragmatics in (Re)Constructing the Rational Law-Maker. In: Alessandro Capone-Francesca Poggi (szerk.) *Pragmatics and Law*. Switzerland, Springer, 2017. 141-157.

⁴⁸ Andrei Marmor: *The Language of Law* (Oxford: Oxford University 2014) 19-22.

⁴⁹ Marmor: i.m. 30.

V.1. Mikor nem dönthető meg a jogszöveg nyelvtani tartalma mellett szóló vélelem?

A példában az kívánom bemutatni, hogy a Kúria a jogszöveg nyelvi tartalmán alapuló szubjektív jogalkotói célt túllépte azzal, hogy a jogalkotói akartból le nem vezethető „célszerűségi” szempontokat hozott fel a jogértelmezése során. Alaptalanul döntötte meg tehát azt a vélelmet, hogy a jogszöveg nyelvtani tartalmából jogalkotó célja világosan kiolvasható.

A jogértelmezési kérdés a Kúria elé kerülő végrehajtás megszüntetése iránti perben merült fel. A BH2014.151 számú eseti döntésben az adós elévülésre hivatkozással kérte a végrehajtás megszüntetését. A Kúria szerint a végrehajtási igény elévült, mert a végrehajtás kérő csak a közjegyző végrehajtható határozatának kiállítását követő öt év elteltével kérte a végrehajtás elrendelését. Tekintve, hogy a közjegyzői okiratba foglalt követelés „közvetlenül” végrehajtható, - a r.Ptk.327.§ (3) bekezdése alapján - a követelés behajtásának egyetlen hatékony és „célszerű” módja a végrehajtás kezdeményezése lehet, így a végrehajtási jog elévülését csak a végrehajtási cselekmények szakítják meg. Az elévülés megszakítására az adós öt éven belüli tartozáselismerése nem volt alkalmas, mert az nem tekinthető végrehajtási cselekménynek. A Kúria ezért a jogerős ítéletet hatályon kívül helyezte és a végrehajtást megszüntette.

A Kúria az eseti döntésében olyan „célszerűségi” szempontot vont be a jogértelmezésbe, amellyel túlterjeszkedett a r.Ptk. 327. § szövegébe világosan kódolt jogalkotói célon. Ha ugyanis a jogszabály szövege (nyelvtani/szemantikai tartalma) nem kétséges, a jogalkotó céljával e tartalmat kell azonosnak tekinteni.

Az r.Ptk.327. § (1) bekezdése az elévülést megszakító cselekményeket taxatív módon sorolta fel: eszerint a követelés elévülési idejét – többek között – „a követelés bírósági úton való érvényesítése”, illetve „a tartozásnak a kötelezett részéről való elismerése” szakította meg. A r.Ptk. 327. § (3) bekezdésének *elévülést megszakító eljárás* fordulata tartalmilag visszautal az (1) bekezdésre. Eszerint: „ha az *elévülést megszakító eljárás* során végrehajtható határozatot hoztak, az elévülés csak a végrehajtási cselekmények szakítják meg.” Ebből következik, hogy a r.Ptk.327.§ (3) bekezdése szerinti „elévülést megszakító eljárás” fordulat alatt kizárólag a bíróság előtt kezdeményezett eljárásokat lehet érteni. A r.Ptk.327.§ (3) bekezdésének speciális elévülési szabálya tehát kizárólag a bírósági eljárás során hozott végrehajtható határozatokra vonatkozik, a közjegyző eljárása azonban nem tekinthető ilyen eljárásnak. Adott esetben tehát a követelés adós általi elismerése – amelyhez a Ptk. 327. § (1) bekezdése egyértelműen elévülést megszakító hatást fűz - a közjegyzői eljárásban hozott végrehajtható határozat kiállítását követően is megszakította az elévülést.

A Kúria a fenti érvelését számos későbbi eseti döntésében fenntartotta.⁵⁰ Érvelését a hasonló tényállású ügyekre is kiterjesztette és az adós írásbeli felszólítását sem ismerte el az elévülés megszakításra alkalmas jogcselekménynek.⁵¹ Ezekben a döntésekben szintén „célszerűségi” indokokra hivatkozott, annak ellenére, hogy a r.Ptk. 324. § (1) bekezdése kifejezetten úgy rendelkezett, hogy az elévülés időt a „követelés teljesítésére irányuló írásbeli felszólítás” is megszakítja. E jogértelmezését az elévülés jogintézményének jogpolitikai indokával támasztotta alá, miszerint „nem kívánatos a kötelezettet hosszú időn át bizonytalanságban hagyni a követelés érvényesítését illetően, mert az idő múlásával a követelés fennállásának vagy fenn nem állásának a bizonyítása is rendszerint lényegesen

⁵⁰ Kúria Pfv.I.20.784/2016/9. Pfv.I.21.768/2016/9., Pfv.I.20.360/2013/6. és a Pfv.I.20.910/2020/8. számú eseti döntések.

⁵¹ Kúria Pfv.21.122/2018/6. Indokolás [18], Pfv.I.20.910/2020/8. Indokolás [24].

nehezebbé válik.⁵² A Kúria kiemelte továbbá, hogy ez a jogpolitikai szándék motiválta azt is, hogy a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) az elévülés megszakítására vezető jogi tények közül elhagyta a „követelés teljesítésére irányuló írásbeli felszólítást”.⁵³

Tény, hogy a Ptk. 6:25. §-a elévülést megszakító cselekményként már nem említi az adós írásbeli felszólítását. E jogszabály-módosítást célja a miniszteri indoklásból egyértelműen kiolvasható, szinte szó szerint megegyezik a Kúria indoklásával.⁵⁴ Ugyanakkor, a r.Ptk. explicit jogszövegből és a miniszteri indoklásból sem olvasható ki ilyen jogalkotói cél. Utólagosan azonban nem lehet arra következtetni, hogy a r.Ptk. 327. § (3) bekezdésének mi lehetett a feltehető jelentése. Ez ugyanis visszaható hatályú jogalkalmazást eredményezné, ami a jogbiztonságot sérti.

Ha a jogszöveg szemantikai tartalma világos és a bíróság ezzel ellentétesen hoz döntést, az eleve „morális paradoxont” hordoz magában.⁵⁵ Ha eltér a jogszöveg azonosítható értelmétől a - mégoly igazságos vagy legjobbnak tűnő - döntés a másik felet méltánytalan helyzetbe hozhatja. Az a jogosult ugyanis, aki a jogszabály világos szövegébe bízva nem kezdeményezett öt éven belül végrehajtást, ehelyett „csak” írásbeli felszólítást küldött vagy az adós tartozáselismerő nyilatkozatában bízott, bizonyosan nem fogadja el a bíróság döntését.

V.2. Mikor dönthető meg a jogszöveg nyelvtani tartalma mellett szóló vélelem?

A Kúria Polgári Kollégiuma 1/2021 (VII.12.) PK véleményének 5. pontjában a Kúria ez esetben is a jogszabály puszta nyelvi tartalma alapján döntött. A PK vélemény a Pp. 409. § (3) bekezdésének „Kúria közzétett határozata” fordulatában álló „Kúria” szót értelmezte. Az értelmezési dilemma az volt, hogy a közzétett felsőbbbíróági eseti döntésektől való eltérést sérelmező felülvizsgálati kérelmeket kizárólag a Kúria által hozott határozatok esetében lehet-e megengedni vagy a Legfelsőbb Bíróság által közzétett határozatok esetében is. A PK vélemény a „Kúria” kifejezés egyszerű, nyelvtani jelentését vette alapul, és felülvizsgálatból a Legfelsőbb Bíróság határozatait kizárta.⁵⁶ Ennek érvrendszerét a PK vélemény ugyan nem fejtette ki, de az az előzményi kúriai határozatokból kiolvasható.⁵⁷ Az indok lényegében az volt, hogy a Kúriát csak az 2012. január 1-én kihirdetett Alaptörvény nevesítette, ezért a felülvizsgálat során csak az ezt követően közzétett határozatoktól való eltérést lehet sérelmezni, a Legfelsőbb Bíróság által hozott eseti döntésektől való eltérést nem.

E nyelvtani jogértelmezés azonban csak az egyik lehetséges olvasata a jogszövegnek és Kúriának lehetősége lett volna a nyelvtani tartalom mellett szóló vélelem megdöntésére. Önmagában az, hogy a jogalkotó a „Kúria” kifejezést használta, egyáltalán nem zárta ki, hogy ne tartozna ide a Legfelsőbb Bíróság is. A Bszi. 188. § (1) bekezdése szerint ugyanis kimondja, hogy „[a] Legfelsőbb Bíróság [...] jogutódja az ítélkezési tevékenység tekintetében a Kúria”. E rendelkezés illeszkedik abba a köztudomású kontextusba is, amely szerint a

⁵² Kúria Pfv.I.20.910/2020/8. Indokolás [14].

⁵³ Kúria Pfv.I.20.910/2020/8. Indokolás [15].

⁵⁴ A jogszabály-módosításhoz fűzött miniszteri indoklás szerint: „Az elévülés megszakítására vezető jogi tények közül a törvény elhagyja a „követelés teljesítésére irányuló írásbeli felszólítást”. E megszakítási ok ellentétes az elévülés intézményének lényegével: nem az igény érvényesítésére, hanem az igényérvényesítési idő (és az azzal járó bizonytalanság) meghosszabbítására ösztönöz. A jogbiztonságot szolgálja, ha önmagában egy ilyen aktus nem eredményezi az elévülés megszakítását.”

⁵⁵ Blutman László: Bírói jogalkalmazás és szöveghű értelmezés, *Jogesetek Magyarázata*, 2010/4, 98.o.

⁵⁶ A PK. 5. pontja szerint: „[a] Kúria a közzétett határozatától jogkérsben eltérő jogerős ítélet miatt a felülvizsgálatot akkor engedélyezi, ha a jogerős ítélet a Kúria által meghozott, a BHGY-ben 2012. január 1-je után közzétett eseti határozatban kifejtettektől eltérő jogértelmezésen alapul.”

⁵⁷ Tahin Szabolcs: A Kúria Jogegységi Panasz Tanácsának jogegységi visszautasító ötödik határozatáról. A jogszabályok kontextus nélküli olvasatáról. In: *Jogesetek Magyarázata* 2021/23. 63-69.

Legfelsőbb Bíróság voltaképpen azonos a Kúriával, az Alaptörvény elfogadásával pusztán névváltoztatásról volt szó. Ezt a nyilvánvaló azonosságot a jogszabály nem zárta ki annak ellenére, hogy evidencia volt, hogy a Kúria alatt a Legfelsőbb Bíróságot is érteni kell. A „Kúria” szó nyelvtani tartalmából tehát nem szükségképpen kellett kizárni a Legfelsőbb Bíróságot.

A PK vélemény jogértelmezése mögött valójában a hazai jogelméletben is gyakran használatos *expressio unius est exclusio alterius* elve húzódik meg. Eszerint, ha a jogalkotó a jogszövegben „A”-t valamely terminussal jelöli, ez egyúttal kizárja, hogy e terminus „B”-t is jelentse. A Kúria értelmezési logikája is ezt követi: a Kúria szó jogalkotó általi használata kizárja azt a jogalkotói szándékot, hogy itt egyúttal a Legfelsőbb Bíróságról is szó lenne, ebből tehát az következik, hogy a Pp. 409. § (3) bekezdése alá nem tartoznak a Legfelsőbb Bíróság eseti döntései.

Ha azonban azt feltételezzük, hogy a jogalkotó nyelvi cselekvése minden esetben a jogalkotói cél mind teljesebb elérését szolgálja, a PK véleménnyel ellentétes következtetésre kell jutnunk. A Pp. 409. § (3) bekezdéséhez fűzött törvényjavaslat indokolása az alábbi jogalkotói célt rögzítette:

„A jogállam fogalmi eleme a jogbiztonság, amely kiszámítható és koherens joggyakorlatot is feltételez. A Kúria az Alaptörvény 25. cikkében meghatározottak szerint biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét. A széttartó, kiszámíthatatlan joggyakorlat sérti a jogbiztonságot és a peres felek tisztességes eljáráshoz való jogát. Ezért szükséges eljárásjogi eszközökkel biztosítani annak lehetőségét, hogy e feladatának a Kúria eleget tudjon tenni, és valóban következetes gyakorlatot alakíthasson ki. Biztosítani kell a peres feleknek annak lehetőségét, hogy ha a jogerős döntés jogkérdésben eltér a Kúria közzétett határozatától, azt a Kúria elé tudják vinni, ezért számukra az ilyen esetekre jogorvoslati lehetőséget kell biztosítani.”⁵⁸

A Pp. 409. § (3) bekezdése szerinti felülvizsgálati ok törvénybe iktatása a Kúria jogegységesítő szerepének erősítésén túl a felek tisztességes eljáráshoz való alapjogának és a jogbiztonság alkotmányos értékének támogatására irányult. Ha ebből a jogalkotói célból indulunk ki, arra a feltételezésre is lehetett volna jutni, hogy a jogalkotó a „Kúria” szó használatával a felülvizsgálattal érinthető eseti döntések köréből nem kívánta kizárni a Legfelsőbb Bíróság közzétett határozatait. Ezért a vélelem megdöntése az eredményezi, hogy a PK vélemény által felállított időbeli cezúrát ne vegyük figyelembe. Ezzel a fenti jogalkotói cél alkotmányos értéktartalma jobban érvényesült volna, és a 2012. január 1-e előtti eseti határozatoktól való eltérést sérelmező felülvizsgálati kérelem visszautasításával a felet sem korlátoznánk indokolatlanul az alapjoga érvényesítésében.

Ha a jogalkotó a bíróságtól el kívánta volna venni a vélelem megdöntésének lehetőséget, ezt kifejezett nyelvi indikációval megtehetette volna. Például azzal, hogy a felülvizsgálati kérelmek visszautasításáról szóló rendelkezések között kifejezetten feltünteteti, hogy a Pp. 409. § (3) bekezdésére hivatkozással benyújtott felülvizsgálatot a Kúria visszautasítja, ha a kérelem „2012. január 1-ét megelőzően közzétett határozattól való eltérést sérelmez.” Ez már olyan megkerülhetetlen jelentést hordozna, ami indokolta volna a PK vélemény érvelését. De nem így történt, mert a jogalkotó az egyedüli helyes értelmezés biztosítására nem alkalmazott explicit nyelvi indikációt, amelyből magától értetődően következett volna a 2012. január 1-ei cezúra felállítása.

⁵⁸ Az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról szóló 2019. évi CXXVII. törvény (Módtv.). Módtv.-Indokolás, Részletes indokolás a 185–193. §-hoz.

Hangsúlyozandó azonban, hogy a jogalkotó a jogszöveg nyelvi bizonytalanságait a *jogegységi panaszra* kiterjedően már kiküszöbölte. Ezzel a jogegységi panaszra nézve a vélelem megdöntésének lehetőségét a jogalkotó kizárta. A Bszi-nek a „jogegységi panasz elbírálása” alcímet viselő szövegrészét nyitó 41/B. § (1) bekezdése ugyanis már egyértelműen meghatározza a „Kúria közzétett határozata” fordulat jelentéstartalmát. A 2021. január 1-től hatályos szöveg így fogalmaz: „[a] Kúria 2012. január 1. napja után hozott és a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett határozata (a továbbiakban ezen alcímben: a Kúria közzétett határozata).” E rendelkezés tehát már világossá teszi, hogy a jogegységi panasz alapja csak a 2012. január 1 napja után hozott és a BHGY-ban közzétett kúriai határozat lehet.

Az egyes igazságügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2020. évi CLXV. törvény 2021. január 1. napjától a Bszi. 41/C. § (6) bekezdését is kiegészítette. E rendelkezés *f)* pontja szintén egyértelmű nyelvi indikációt adott arra, hogy a jogegységi panaszt vissza kell utasítani, ha „[a]zt nem 2012. január 1. után hozott és a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett kúriai határozattól való eltérésre hivatkozással nyújtották be.” A módosításhoz fűzött Javaslat szerint:

„[a] Javaslat a jogalkalmazás egységének biztosítása érdekében a jelenlegi szabály értelmezését megerősítve rögzíti, hogy a jogegységi panasznak a Kúria 2012. január 1-je után hozott és a Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett határozatától való eltérésre hivatkozással van helye. Ennek rögzítése azért indokolt, mert bár a Bszi. 188. §-a alapján a Kúria szervezeti értelemben és az ítélkezési tevékenység tekintetében a Legfelsőbb Bíróság jogutódja, azonban a Kúria Bírósági Határozatok Gyűjteményében közzétett határozata alatt *értelmszerűen* csak 2012. január 1-jét követően közzétett határozatok értendők, mivel a Kúria ítélkező tevékenységében és nem a *közzétételi tevékenységében* számít a Legfelsőbb Bíróság jogutódjának, így a Kúria előtti legfőbb bírói szerv határozataitól való eltérés a jogegységi panasz eljárás keretében nem kifogásolható.” (a kiemelések tőlem származnak)

Az indoklás szerint a módosításra a „jogalkalmazás egységének biztosítása érdekében” volt szükség, amelyből az következik, hogy a jogalkotó is a kétségek kizárása érdekében pontosította a jogszöveget. Mindez igazolja, hogy a „Kúria közzétett határozata” fordulatot a jogalkotó is bizonytalan nyelvi megfogalmazásnak tartotta és korábban egyáltalán nem volt kizárt annak a lehetősége, hogy a bíróság a jogértelmezés során megdöntse azt a vélelmet, hogy a jogszöveg nyelvtani tartalma hordozza a jogalkotói célt.

V.3. A jogalkotó ésszerű eredményre törekvésének feltételezése (argumentatio ad absurdum)

A második példa a hazai joggyakorlatban és a jogirodalomban egyaránt ismert *argumentum ad absurdum* értelmezési elvre épül, ami szintén az Alaptörvény 28. cikke szerinti objektív teleológiai jogértelmezés módszertanából vezethető le. Eszerint, azt kell feltételezni, hogy a jogalkotó a pozitív jogi norma megfogalmazásával ésszerű eredmény elérésére törekszik, ezért a jogalkotó biztosan nem akarhatott abszurd eredmény előidézni, még ha a jogszöveg nyelvtani tartalmából ez is következne.⁵⁹ Az alábbi példa azért is érdekes, mert a jogalkalmazó józan észre alapított – látszólag *contra legem* – feltételezése később jogszabálymódosítást eredményezett.

A fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvény 3. § (2) bekezdése korábban úgy rendelkezett, hogy az egymillió forintot meg nem haladó követelés csak fizetési meghagyásos eljárásban lehetett érvényesíteni. Ha a fél a követelését mégis közvetlenül a bíróság előtt érvényesítette, a régi Pp. 130. § (1) bekezdés *c)* pontja szerint a keresetlevelet

⁵⁹ Barak: i.m. 173-174.

idézés kibocsátása nélkül el kellett utasítani, hiszen a pert a közjegyző előtti eljárásnak kellett volna megelőznie. A régi Pp. szövege a „kell” fordulatot használta, ezért a jogszöveg szemantikai tartalma szerint a bíróságnak kötelező volt így döntenie.

A jogértelmezési kérdés azokban a jogorvoslati eljárásokban merült fel, ahol az alsóbb fokú bíróságok az egymillió forint alatti követelésekre – tévedésből, figyelmetlenségből - mégis lefolytatták az eljárást. A Kúria elnöke által létrehozott konzultációs testület az ilyen esetekben a per megszüntetését tartotta helyes eljárásnak. Az állásfoglalás szerint, „ha a követelés csak fizetési meghagyásos eljárás útján érvényesíthető, a másodfokú bíróságnak – ezt a körülményt észlelve – a pert a Pp. 157. § a) pontja alapján akkor is meg kell szüntetnie, ha az elsőfokú bíróság a perben érdemben ítélettel döntött. Ilyen esetekben ugyanis a követelés a Pp. 313. §-ában foglaltak szerint a közjegyző hatáskörébe tartozó, külön törvényben szabályozott fizetési meghagyás útján érvényesíthető.”⁶⁰ A konzultációs testület többségi álláspontja a jogszöveg nyelvtani tartalmának ugyan megfelelt, de a jogalkotó Alaptörvény 28. cikke szerinti észszerűségi megfontolásoknak nem.

A fizetési meghagyásos eljárás célja a kezdetektől fogva a pénzkövetelések érvényesítésének gyorsítása és olcsóbbá tétele volt.⁶¹ Ha tehát a felsőbb bíróságok az alsóbb bíróságon lefolytatott érdemi eljárást a régi Pp. 157. § a) pontjának alkalmazásával megszüntetik, éppen ezt hagyják figyelmen kívül. E megoldással az eljárás aligha lesz olcsóbb az ügyfél számára: a félnek ugyanis a per megszüntetése után a fizetési meghagyásos eljárást újra meg kell indítania, a közjegyzői eljárás díját ki kell fizetni, a bíróság előtt az illetéket ismételten le kell róni, de a felet az ismételt pervitel egyéb költségei is terhelni fogják. Egy érdemben lefolytatott peres eljárás után a fizetési meghagyásos eljárás már nem töltheti be az eredeti szerepét, épp ellenkezőleg: az eljárás funkcióját veszti, az jóval költségesebb és időigényesebb lesz, ami abszurd eredményre vezet.

E jogértelmezés figyelmen kívül hagyta a jogalkotó irányában feltételezett józan ész melletti elköteleződését is. Ha ugyanis az alperes a perben védekezett, abból nyilvánvalóan következik, hogy a közjegyző előtti eljárásban is előterjesztette volna az ellentmondását, azaz fölösleges ismételten visszautalni a közjegyző elé a feleket. Helyesebb jogértelmezés lett volna tehát, ha a jogorvoslati bíróság ilyen esetben nem szünteti meg a pert, hanem érdemben tárgyalja azt. Tény, hogy az explicit jogszöveg tartalma világos volt, de ebben az esetben a jogszöveg objektív teleológiai értelmezése igazolhatóbb eredményre vezetett.

A józan észnek megfelelő döntést tartalmazott a Kúria BH2017.62 számú eseti határozata. A *ratio decidendi* szerint „a fizetési meghagyásos eljárás elmaradása miatt a felülvizsgálati eljárásban nincs helye a per megszüntetésének, ha a felülvizsgálati kérelmet előterjesztő alperes a perben érdemben védekezett és az igényérvényesítés akadályát jelentő megelőző fizetési meghagyásos eljárás lefolytatásának hiányát az eljárás korábbi szakaszaiban nem kifogásolta.” Az egyik józan észre alapított érv, hogy „az alperes mindvégig érdemben védekezett”, a másik, hogy „a fizetési meghagyásos eljárás lefolytatásának hiányát az eljárás során soha nem kifogásolta.”

A 2018. január 1. napját követően indult eljárásokban alkalmazandó jogszöveg azonban már explicit módon tükrözi a jogalkotó Alaptörvény 28. cikke szerinti észszerűség iránti elköteleződését. Az új Pp. 254. § (3) bekezdése szerint „a fizetési meghagyásos eljárás mellőzése miatt az eljárás hivatalból történő megszüntetésének nincs helye, ha az alperes ennek kifogásolása nélkül írásbeli ellenkérelmet terjesztett elő.” Az új Pp. e szövegezéssel

⁶⁰ A Kúria elnöke által felállított, a kísértékű perekkel kapcsolatos jogalkalmazási problémákkal foglalkozó konzultációs testület állásfoglalásainak IV.2.4. pontja. (letöltve: 2022.12.07.)

⁶¹ A fizetési meghagyásos eljárást az 1893. évi XIX. törvénycikk vezette be a magyar polgári eljárásba. A törvényjavaslat eredeti alapeszméje is az volt, hogy „a peres eljárás alakszerűségeinek mellőzésével, az eljárás lehető egyszerűsítése, gyors és olcsóvá tétele ott, ahol ezt az anyagi igazság veszélyeztetése nélkül meg lehet tenni.” Kengyel Miklós: *Polgári perrendtartás*. Budapest, Osiris, 1998. 441.

kiveszi a hivatalbóli permegszüntetés esetei alól a fizetési meghagyásos eljárás elmaradását. A másod- és a harmadfokú bíróságoknak tehát a jogszabály már kézenfekvő megoldást kínál. Feltehetőleg ugyanazon indokok alapján, amelyet érvelésemben a „józan ész” szempontjaira hivatkozással fejtettem ki.

V.4. A jogalkotó észszerű nyelvi cselekvésének feltételezése

Az Alkotmánybíróság 29/2021. (XI.10.) AB határozatában (a továbbiakban: AB határozat) elé került alapügyben a jogértelmezési polémia szintén egy joghézagból adódott. A baleset idején a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény (a továbbiakban: Vtv.) 75/A. §-a - átmenetileg - nem tartalmazott explicit utaló szabályt a vadászható állat és a személygépkocsi ütközése esetén alkalmazandó anyagi jogi szabályokra. A bíróságok ennek ellenére a jogvitát a Ptk. veszélyes üzemek találkozására vonatkozó szabályai alapján, felrőhatósági alapon döntöttek el. A másodfokú bíróság e joghézagot „törvényszerkesztési következetlenségnek” tekintette.

Az AB határozat a jogerős ítéletet megsemmisítette. Megállapította, hogy a bíróságok a hatályos jog félretételével, önkényes, *contra legem* jogértelmezéssel utasították el a kereseti kérelmet. Az AB határozat kiemelte: a joghézagos időszakban hatályos Vtv. 75/A. §-a csak a Ptk. 6:563. § (1) és (2) bekezdéseire utalt, amely a vadásztársaságok számára objektív felelősségi formát állapít meg. Mivel „[a] jogalkotó a vadászatra jogosultra telepítette a kárt”,⁶² ez kimentést nem tűró felelősségi formát jelent, ezért a bíróságok nem dönthettek volna felrőhatósági alapon. Az AB tehát a jogalkotó hallgatását úgy értékelte, hogy a „2014. március 15-e és 2015. május 5-e között a korábbiakhoz képest „eltérően rendelkezett”, ezért a bíróságoknak ebből ellett volna kiindulni.

Ha joghézagos időszakhoz pragmatikai alapon közelítünk, más következtetésre juthatunk. E joghézagos időszak ugyanis ahhoz a szituációhoz hasonlított, amelyben a kommunikáció korábbi szakaszában elfogadott evidenciákat semmilyen explicit nyelvi cselekvés nem írta felül. A jogalkotó részéről feltételezett ésszerű nyelvi cselekvés elvárhatóan az lett volna, ha kifejezetten megtiltja a felrőhatósági szabályok alkalmazását. A korábbi evidenciát (miszerint a korábbi utaló szabály értelmében alkalmazhatók a felrőhatósági szabályok) a *jogalkotó hallgatása* azonban nem törölte, legfeljebb elbizonytalanította. Ilyen esetben az értelmezésnek az ésszerű hallgató (*reasonable hearer*) pragmatikai következtetéseire kell támaszkodnia, aminek az összes releváns kontextusból kell kiindulnia. Az ügyben három lényeges kontextuális elem merült fel.

Az utaló szabály megléte a legkorábbi időszakban sem volt feltétele a veszélyes üzemi felelősségről szóló szabályok alkalmazásának. A jogszabályokra épülő bírói gyakorlat fél évszázadon keresztül felrőhatósági alapon döntött a hasonló esetekben,⁶³ és ez akkor is irányadó volt, amikor a Vtv.-t megelőző, erdőkről és vadgazdálkodásról szóló 1961. évi VII. tv. egyáltalán nem utalt a r.Ptk rendelkezéseinek alkalmazásra. Ez mégsem zárta ki, hogy a bírói jogértelmezés akkor alkalmazhatónak lássa a vad és személygépkocsi találkozására vonatkozó felrőhatósági szabályokat. Nem volt tehát olyan ésszerű indok, hogy a felrőhatósági szabályok alkalmazását egy utaló szabályhoz kellene kötni.

A kommentárirodalom következetesen egyetértett abban, hogy a vadászható állatok által okozott kár normái a klasszikus polgári jog szabályai közé tartoznak, így a vad és a személygépkocsi ütközésére a Ptk. veszélyes üzemek találkozására vonatkozó szabályai

⁶² AB határozat Indokolás [25]

⁶³ Az első ilyen tárgyú felsőbírósági döntés a Legfelsőbb Bíróság BH1973.236. számú döntése volt. in: PJD 1973-1975, VI. kötet, Budapest: Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó 1977, 352-356.

alkalmazhatók (Lábady 2014: 2311; Orosz 2014: 322). A joghézagok időszakban nem volt azonban olyan explicit szabály, ami ezt a dogmatikai alapvetést felülírta volna.

A jogszabályváltozás okozta helyzetben utóbb a jogalkotó a korábbi evidenciát nemhogy törölte, de egy utólagos jogszövegezési aktussal azt kifejezetten megerősítette. A 2015. május 5.-től hatályos Vtv. 75/A. § (2) bekezdésének szövege ugyanis már kifejezetten úgy rendelkezett, hogy a vadászható állat által okozott kárért való felelősség és a fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség találkozása esetén a Polgári Törvénykönyvnek a veszélyes üzemek találkozására vonatkozó szabályait kell alkalmazni.

VI. Összegzés

A dolgozatban bemutatott jogértelmezési dilemmák többrétűek. Mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy a „célszerű” jogértelmezés során a bíróságnak a jogalkotó céljának megfelelő jogértelmezést kell feltárnia. Ez az Alaptörvény 28. cikkén alapuló alkotmányos felhatalmazás arra szorít minket, hogy kísérletet tegyünk annak leírására, hogy a jogalkotói cél feltárásának milyen „legális technikái” vannak.

Úgy tűnik, hogy az értelmezési gyakorlatunkat továbbra is a nyelvtani értelmezés elsődlegessége határozza meg. Egy nemrégiben zajlott statisztikai vizsgálat is azt igazolta, hogy a *teleologikus értelmezés csak másodlagos, kiegészítő* funkciót lát el a hazai jogértelmezésben.⁶⁴ A nyelvtani értelmezés monopóliuma azonban azt eredményezheti, hogy héttérbe szorítjuk a jogalkotói cél kutatását, és a szándékkutató értelmezést csak azokra az esetekre tartjuk fenn, amikor a jogszabály nyelvtani értelme kétséges, ellentmondásos, homályos, így eltérő értelmezéseket vethet fel.⁶⁵ Mindez visszaül arra a textualista „nyelvi babonára”, miszerint pusztán a mondataink felszíni tartalmának dekódolása elégséges lenne ahhoz, hogy a jogalkotói szándékot feltárjuk.⁶⁶

A céltételező jogértelmezés azon a megdönthető vélelmen alapul, hogy a jogszabály szövege teljes körűen magába sűríti a jogalkotói szándékot. Tény, hogy a vélelem megdöntése körültekintőbb és cizelláltabb érvelés munkát igényel, mint a hagyományos – nyelvi kötődésű – érvelési szokásaink. Ez az érvelési munka különösen akkor jelentkezik, ha a jogszöveg nyelvtani tartalmával szemben sem a jogszövegből, sem annak kísérőszövegeiből (miniszteri indoklás, preambulum stb.) nem tárható fel a jogalkotói akarat. Ilyen esetekben működésbe léphetnek a jogalkalmazó feltételezései a jogalkotó szándékát illetően.

Itt tehát annak hangsúlyozásáról van szó, amit a jogirodalom már eddig is megfogalmazott: „a bírónak *lege artis* kell a jogot alkalmaznia, módszertanilag követnie kell az Alaptörvény 28. cikkében foglaltakat, [...] logikusan és módszertanilag helyesen indokolnia kell a jogértelmezését. [...] ez nagyon is a tisztességes eljáráshoz való jogból fakad.”⁶⁷

A magunk részéről érdemesnek látjuk visszatérni a szocialista jogtudomány előtti jogbölcselet nyelvhasználatára. A 19. század végéről induló Szászy-Schwarz Gusztáv a bírói jogértelmezés kiemelt jelentősége mellett érvelt, szerinte „csak a bírói jogunk [...] erőtlensége magyarázza a vak áhitatot, melylyel jogászközönségünk minden bajunk orvoslását a

⁶⁴ A kutatás eredményeiről ld. Szigeti Krisztina: „A bírói jogértelmezés és a hetedik Alaptörvény-módosítás” *Eljárásjogi Szemle* 2018/4. 14.

⁶⁵ Ennek igen markáns példája jelent meg az Alkotmánybíróság 29/2021 (XI. 10.) számú döntésében (ABH 2021, 1079.). Erről ld. Tahin Szabolcs: „Az Alkotmánybíróság határozata a Budapest Környéki Törvényszék és a Váci Járásbíróság vad és személygépkocsi összeütközése tárgyában hozott ítéleteiről. A bírói jogértelmezés védelmében” *JeMa* 2022/1. 17–27.

⁶⁶ Brian G. Slocum: *Ordinary Meaning. A Theory of the Most Fundamental Principle of Legal Interpretation* (Chicago: The University of Chicago 2015) 24.

⁶⁷ Chronowski Nóra-Vincze Attila: i.m. 6.2. pontja.

törvényhozástól várja.”⁶⁸ Horváth Barna a jogértelmezésben a jogalkotás meghosszabbítását látta, szerinte „[a] törvényhozás csupán a jogképződés irányába vivő azon fejlődés kezdetét jelenti, amely csak az alkalmazással zárul le. [...] a jog azon szervezetek aktusaival jellemezhető, amelyek által realizálódik”⁶⁹ Peschka Vilmos a jogértelmezést a hermeneutika módszertana felől közelítette meg, kiemelte, hogy „[a] jogi hermeneutika nívuma [...] abban áll, hogy [...] a jogi normát nem a jogszabály alkotójának aspektusából vizsgálja, hanem a jelen, a megértő és alkalmazó nézőpontjából.” Ezért nem is lehet vitás, hogy a „[j]ogalkalmazói megértés és értelmezés hozzátartozik a jogi norma létehez.”⁷⁰ Később ugyanő ismertette meg a hazai jogtudománnyal a német Fikentscher esetnorma-tanát is. Fikentscher szerint a valós jog nem a pozitív jog, hanem a bírói úton továbbképződő jog, azaz a bírói határozatokban testet öltő esetnormák összessége. Így „[a]z, ami végül is köt, csak az esetnorma.”⁷¹ E felismerések parafrázisa tűnik fel az Alkotmánybíróság egyik határozatában, amely szerint a jog tartalmát nem kizárólag a szövegjog, hanem „az ítéletek sora adja meg.”⁷²

A céltételező és észszerű jogértelmezés lehetősége igen erős - de alkotmányosan mégis biztosított - értelmezési eszköz a rendes bíróságok kezében. Jóval erősebb, mint az alaptörvény-konform jogértelmezés. Ott a bíró értelmezési szabadsága addig terjed, amíg azt a jogszöveg szemantikai tartalma megengedi. Ha azonban a szöveg nyelvtani tartalma világos és úgy ítéli meg, hogy e nyelvtani tartalom az ellentétes az Alaptörvénnyel, a bírónak az Alkotmánybírósághoz kell fordulnia annak megállapításához, hogy a jogszabály szövege alaptörvény-sértő vagy nem. Ezzel szemben a céltételező és észszerű jogértelmezés – mint azt főként a IV.3. és IV.4. példákban láthattuk – a bíróra bízta, hogy a józan belátása szerint mit tekint helyes értelmezésnek, még akkor is, ha ez bevallottan – a szubjektív célhoz képest - *contra legem* jogértelmezésre vezet. Igen nehéz a józan ész felőli jogértelmezést megragadni, hiszen nehéz definiálni azt is, hogy mi a józan ész.

Felhasznált irodalom:

Barak, Aharon: *Purposive Interpretation in Law*. Princeton, Princeton University, 2005.

Blutman László: Bírói jogalkalmazás és szöveghű értelmezés, *Jogesetek Magyarázata*, 2010/4,94-104.

Capone, Alessandro: The Role of Pragmatics in (Re)Constructing the Rational Law-Maker. In: Alessandro Capone-Francesca Poggi (szerk.) *Pragmatics and Law*. Switzerland, Springer, 2017. 141-157.

Chronowski Nóra-Vincze Attila: Az Alkotmánybíróság határozata a Magyar Nemzeti Bankkiadományozási joga ügyében. *Jogesetek Magyarázata* 2019/1. sz

Dworkin, Ronald: „A harti »Utószó« és a politikai filozófia karaktere” *Miskolci Jogi Szemle*, 2006/1.

⁶⁸ Szászy-Schwarz: i.m. 18. (kiemelés az eredetiben)

⁶⁹ Horváth Barna: *Jogsociológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 19., 339.

⁷⁰ Peschka Vilmos: A jog mint a hermeneutika modellje. In: *Appendix "A jog sajátosságához."* Budapest, KJK, 1992. 145,151.

⁷¹ Peschka Vilmos: Az esetnorma, avagy a jogszabály és a jogeset kapcsolatának problémája. *Állam- és Jogtudomány*. 1985/2. sz. 241., 246.

⁷² 19/2017 (VII.18) AB határozat Indokolás [49]

Fröchlich Johanna: Alkotmányértelmezés. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* [25].<https://ijoten.hu/szocikk/alkotmanyertelmezes> (letöltve:2022.12.27.)

Hobbs, Pamela: „Defining the law: (Mis)using the dictionary to decide cases” *Discourse Studies* 2011/3.

Horváth Barna: *Jogszociológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995.

Kengyel Miklós: *Polgári perrendtartás*. Budapest, Osiris, 1998.

Marmor, Andrei: *The Language of Law*, Oxford: Oxford University Press 2014.

Marmor, Andrei: „Defeasibility and Pragmatic Indeterminacy in Law” in: Alessandro Capone – Francesca Poggi (szerk.): *Pragmatics and Law. Philosophical Perspectives* (Switzerland: Springer 2016) 15–33.

Jakab András: A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében. *Jogesetek Magyarázata* 2011/4. 86-94.

Scalia, Antonin – Garner, Bryan A.: *Reading Law. The Interpretation of Legal Texts*, USA: Thomson West 2012.

Slocum, Brian G.: *Ordinary Meaning. A Theory of the Most Fundamental Principle of Legal Interpretation*. Chicago: The University of Chicago 2015.

Szászy-Schwarz Gusztáv: *Magánjogi fejtegetések felsőbbírói határozatok kapcsán*. Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája, 1890.

Szigeti Krisztina: „A bírói jogértelmezés és a hetedik Alaptörvény-módosítás” *Eljárásjogi Szemle* 2018/4.

Tahin Szabolcs: A Kúria Jogegységi Panasz Tanácsának jogegységi panaszt visszautasító ötödik határozatáról. A jogszabályok kontextus nélküli olvasatáról. In: *JeMa* 2021/2-3.

Tahin Szabolcs: Az Alkotmánybíróság határozata a Budapest Környéki Törvényszék és a Váci Járásbíróság vad és személygépkocsi összeütközése tárgyában hozott ítéleteiről. A bírói jogértelmezés védelmében. In: *JeMa* 2022/1, 17–27.

Tiersma, Peter M.: „A Message in a Bottle: Text, Autonomy and Statutory Interpretation” *Tulane Law Review* 2011/2.

Peschka Vilmos: Az esetnorma, avagy a jogszabály és a jogeset kapcsolatának problémája. *Állam- és Jogtudomány*. 1985/2. sz.

Peschka Vilmos: A jog mint a hermeneutika modellje. In: *Appendix “A jog sajátosságához.”* Budapest, KJK, 1992.

Varga Zs. András: Törvényjavaslatok indoklása – az Alaptörvény hetedik módosításának 8. cikkéről. *Pázmány Law Working Papers* 2018/13. sz.

Mélypataki Gábor¹

Az Ipar 4.0. és a jog kapcsolata – Problémafelvetések a foglalkoztatás és szociális biztonság témaköre kapcsán*

Absztrakt

Az ipar 4.0. központi gondolata, a technológia egyre fokozott használata. A nagyfokú automatizáció, robotizáció és a mesterséges intelligencia nagyobb mértékű használata, ezáltal egyszerűsítve és racionalizálva a termelési folyamatokat. A termelési folyamatok racionalizálása a munkafolyamatok racionalizálását is jelenti. Az ipar 4.0. sokkal tágabb kontextusban értelmezendő, mivel közvetlenül érinti a munkavégzési folyamatokat és a munkafeltételeket, és kihatással van a szociális jogi felfogásra is. Éppen ezért szükséges megvizsgálni, hogy a jog, jelen esetben a munkajog, foglalkoztatáspolitikai és a szociális jog mennyiben tudja követni a változásokat. Beszélhetünk az ipar 4.0.-át megfelelően követni tudó jog 4.0.?

Kulcsszavak: ipar 4.0, munkajog, jogalkotás, szociális jog, szabvány

Abstract

The central idea behind Industry 4.0 is the increasing use of technology. Greater use of automation, robotisation and artificial intelligence to simplify and streamline production processes. Streamlining production processes also means streamlining work processes. Industry 4.0 should be understood in a much broader context, as it directly affects work processes and rationalisation and has implications for understanding social law. It is, therefore, necessary to examine the extent to which law, in this case, labour law, employment policy and social law, can keep pace with change. Can we talk about law 4.0? that can adequately follow industry 4.0.?

Keywords: industry 4.0, labour law, legislation, social law, standard

I. Bevezetés

A negyedik ipari forradalom számtalan olyan újítást hozott magával, amely jelentős hatással van a munkahelyekre, s ezáltal a munkafeltételek alakulására és magára a munkaerőpiacra is. A negyedik ipari forradalom a gépesítés és automatizálás új korszakát jelenti, amelyet erősít a munka digitalizálódása is. Ebből fakadóan számtalan olyan kérdés merül fel, amelyet a jog eszközeivel kellene megoldani és szabályozni. Ez egy többrétű probléma. A jog mint univerzális rendszer nem minden elemében érintett a jelenséggel. Maga a szabályozási folyamat ebből kifolyólag nem túl gyors. A másik kérdés, hogy mennyiben

* A tanulmány készült az RRF-2.3.1-21-2022-00013 azonosítószámú „Társadalmi Innovációs Nemzeti Laboratórium” elnevezésű projektben, a Széchenyi Terv Plusz program keretében, az Európai Unió Helyreállítási és Ellenállóképességi Eszközének támogatásával.

¹ PhD, egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete.

lehet szerepe a *soft law* megoldásoknak? A jogalkotó éppen ebben a szakaszban van, amikor fehér könyveket, stratégiákat és más puha jogi eszközöket fogalmaz meg. Kell-e erőteljesebb lépést tennie? A kérdések megválaszolása előtt mindenképpen le kell szögezni, hogy a jog egy követő rendszer. A technikai fejlődést mindig követi és nem generálja általában. Ráadásul a jog lineáris rendszer, napjaink technikai és digitális fejlődése pedig ciklikus, periodikus. Ami az egyik nap még a világot megváltó technikai újdonságnak minősül, arról lehet, hogy kis idő múlva kiderül, hogy zsákutca. A jognak és még inkább a döntéshozóknak szükséges kívánnia, hogy a fejlődés főáramát követni tudják. Ezek az időszakok sokszor *ex lex* időszakok. A jogalkotó az időközben megszerzett tapasztalatokból próbálja kialakítani a szabályozást. De felkészült-e a jogalkotó? Fel tud-e készülni arra, hogy olyan jogot alkosson, amely képes kezelni az Ipar 4.0 által keletkeztetett élethelyzeteket? Tanulmányunkban a területi korlátok okán a teljes jogi kontextust nem tudjuk megvizsgálni. Nem is célunk. De mindenképpen szeretnénk bemutatni a változásokkal leginkább érintett területeket. A fenti kérdésekre is keresve a választ elsősorban a munkajogot és a hozzákapcsolódó szociális jogot vizsgáljuk meg. A negyedik ipari forradalom ugyanis közvetlen hatását a munkahelyeken fejt ki. Meg kell válaszolnunk azt a tipikus kérdést is, amit mindig felteszünk a téma kapcsán, ti. „Az automatizáció és robotizáció miatt tényleg sokan fogják elveszíteni a munkájukat?” Ha ez így van, akkor a jelenlegi jogi eszköztár elegendő-e a helyzet kezelésére? Szükséges-e negyedik generációs jog a felmerülő helyzetek megoldásához? Végül, ami a legfontosabb kérdés, hogy a jogalkotó képes-e ilyet alkotni, ha szükséges.

II. Negyedik ipari forradalom és a munkaerőpiac

A negyedik ipari forradalom korát éljük. De mit is jelent ez pontosan? Kiindulópontunk lehet, hogy olyan mértékű változások következtek be az iparban, amelyre a XVIII. század óta nem volt példa. Utoljára talán az első ipari forradalom idején volt ekkora technológiai ugrás és fejlődés. Ez a fejlődés azonban sosem önmagában értékelendő.² A mai körülmények között nem csak magát az ipari forradalom adta kereteket kell látnunk, hanem azokat a fogalmakat is, amelyek ehhez tartoznak. Első pillanatban ugyan nem biztos, hogy ezeknek a fogalmaknak a jelentőségét és tartalmát átlátjuk. Azonban a későbbiekben ezeknek a fogalmaknak a megértése kulcsfontosságú lesz. Az egyik ilyen fogalom az Ipar 4.0, ami elsőre úgy tűnik, hogy egy nagy, de végső soron jól körül határolt terület. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy egy olyan fogalomról van szó, amely közvetlenül vagy közvetve szinte minden embert érint társadalmunkban, és így tükrözi a mindenütt jelen lévő digitális átalakulást.³ Az Ipar 4.0 úgy ragadható meg, mint valami, ami integrálja a vállalat értékteremtő tevékenységeit és az egész értékteremtési láncot a digitalizáció segítségével.⁴ Nagy Judit az Ipar 4.0 célját úgy látja, hogy az valamennyi fizikai eszköz digitalizációjára törekszik azért, hogy egy digitális ökoszisztémában egyesítse azokat, az értékteremtési láncban együttműködő partnerekkel együtt. Ez a fokú integráció azonban igényli a rendszerek standardizálását (szabványosítását), hatalmas tőkeberuházást és olyan fokú bizalmat a digitális ökoszisztéma tagjai között, amely nem magától értetődő minden ország vállalati kultúrájában.⁵

² Tocqueville, Alexis de: Alexis de Tocqueville's Memoir on Pauperism. Civitas, London, 1997; Storey, Benjamin: Tocqueville on Technology – Did the student of democracy really ignore technology? In The New Atlantis, 2013/40 (Fall). <https://www.thenewatlantis.com/publications/tocqueville-on-technology>, (2023. 02. 27.)

³ Bär, Dorothee: Industrie 4.0: A New Understanding of the Role Played by Humans and Technology. In Frenz, Walter (ed.): Handbook of Industry 4.0 – Law, Technology, Society. Springer Nature, Singapore, 2022, vii. o.

⁴ The factory of the future. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/es/pdf/2017/06/the-factory-of-the-future.pdf>, (2023.01.04.), 10. o.

⁵ Nagy Judit: Az Ipar 4.0 fogalma, összetevői és hatása az értékláncre. 167. számú Műhelytanulmány, Budapesti

Az újabb ipari forradalmat az internet hajtja, amelynek révén nem csak az emberek, hanem a gépek is kommunikálnak egymással a kiber-fizikai rendszerben (*cyber-physical system*, röviden CPS). A fentiekből adódóan a korábban kialakított értékláncok és relációk átalakulóban vannak. Olyan fogalmakkal kell megismerkedni teljesen más kontextusokban is, mint a robotizáció vagy az automatizáció. De teljesen új fogalmak is előtérbe lépnek, mint pl. az okos gyár kérdése. A példaként említett fogalmak, jelenségek jó ideje a mindennapjaink részét képezik. Nagyon sokszor észrevétlenül hódítottak teret a körülöttünk. A negyedik ipari forradalom a nagy elődjéhez hasonlítva nem kisebb jelentőségű, de az az érzésünk, hogy csendesebb. De megengedjük magunknak azt a feltételezést is, hogy ez még csak a vihar előtti csend. Az első ipari forradalom idején, mikor megjelentek a gőzgépek, jelentős munkásmozgalmak léptek elő. Ezen mozgalmak között bőven akadt olyan, mint a „Ludd-tábornok” által vezetett luddita mozgalom, amely a géprombolásban látta a folyamat megoldását. Itt most még nem tartunk. Az azonban kétségtelen, hogy az automatizáció és a robotizáció jelentős teret fog nyerni a következő időszakban. Az MKIK GVI tanulmánya is kiemeli, hogy az automatizáció lehetséges munkaerőpiaci hatásait vizsgáló nemzetközi szakirodalom abból az előfeltevésből indul ki, hogy a jelenleg létező munkafeladatok egy részénél a jelenlegi vagy a közeljövőben feltételezett technikai tudásunk alapján kiváltható vagy kiváltható lesz az élőmunka, így ezeken a területeken a munkaerőkereslet csökkenni fog. Más területeken – például az új technológiák tervezése és működtetése területén – a kereslet növekedése várható.⁶ Osborne és Frey pedig ezen ellentétes hatások esetében az egyensúly fontosságát emelik ki. Véleményük szerint az automatizációnak a munkaerőpiaci hatása attól függ milyen egyensúly áll be a két hatás között.⁷

Kérdés, hogy a jogalkotónak megismerve a fenti folyamatokat, hatásokat mi lesz a célja. Hogyan szeretné szabályozni a folyamatokat, illetve a legnagyobb kérdés, hogy egyáltalán akarja-e szabályozni azokat. Az Ipar 4.0 folyamatainak adott társadalomban adott munkaerőpiacára gyakorolt hatása nem független az adott ország kormányának gazdaságpolitikájától. Azt azonban látni kell, hogy az Ipar 4.0 folyamatok elindultak és nem állíthatók meg. A jogalkotó választása szerint a szabályozó keretrendszer alakíthatja ki. Ezen belül pedig kérdés, hogy mennyire konzervatív, neoliberais, esetleg szociális gazdaságpolitikát képez el. Ezek a választások azonban kihatnak majd a globális munkaerőpiacra is. Ez igaz elsősorban az Európai Unió saját munkaerőpiacára. Az EU igyekszik *soft law*⁸, de néha a *hard law* eszközeivel is orientálni a tagállamokat.⁹ A mai globalizált folyamatok között ennél messzebb menő hatásai is elképzelhetők.

III. Ipar 4.0 és a munka

A munkaerőpiachoz és annak szabályozásához meg kell vizsgálnunk magát a munka fogalmát is. A munka olyan mások részére végzett tevékenység, amelyet általában (munka)szerződéses keretek között végeznek munkabér ellenében. Ezen klasszikus megközelítési módokon kívül a magunk részéről elismerjük a háztartási munkának a társadalmi hasznosságát is. Az uniós jogforrások is sokszor homályosan utalnak arra, hogy

Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet, 2017, 10. o.

⁶ Nábelek Fruzsina – Vági Eszter: A szakmák automatizálhatósága és az automatizáció lehetséges munkaerőpiaci hatásai Magyarországon. In MKIK GVI Kutatási Füzetek, 2019/3. szám, 5. o.

⁷ Frey, Carl Benedict – Osborne, Michael A.: The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation? Working Paper, Oxford Martin School, 2013, 14. o.

⁸ Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0051&from=HU>, (2022. 12. 27.)

⁹ Az Európai Parlament és Tanács platform munkával kapcsolatos irányelv javaslata.

mit értenek munka alatt. Ennek a célja általában az, hogy egyik tagország védendő személyi csoportja se essen ki a védelemből. Több olyan rendeletet is alkottak az EU-ban, amelyben a munka, illetve a munkajogi jogviszony értelmezése az adott ország értelmezésétől függ. Erre jó példa lesz majd a platform munkavégzők helyzete.¹⁰ A problémás esetekben majd az Európai Unió Bírósága fog alapelveket megfogalmazni, ám az esetjog fogadtatása mindig vegyes.

Természetesen nem csak a munka, de a munkavégzési folyamatok is változni fognak. Az egyes munkakörök automatizálásának két jelentős irányát tudjuk megkülönböztetni. Az egyik esetben a kooperatív robotok alkalmazásával a gépi és humán munkaerő összhangjával megvalósított rendszerek erősítése fog megtörténni záros határidőn belül.¹¹ A másik esetben a tényleges automatizáció lesz a cél, olyan rendszerek kialakítása, amelyek zárt, tehát emberek nélküli munkafolyamatok. Az első folyamat elsősorban a munkajogi kérdésekre lesz hatással, a második folyamat pedig főként a munkaerőpiaci folyamatokra. A robotika munkajogi és munkaerőpiaci hatásainál több hatást is figyelni szükséges. Két szempontot kell elemezni itt: az egyik a humán munkaerőt „helyettesítő hatáshoz” kapcsolódó robotika; a másik a robotokkal való együttműködéshez vagy más kooperatív munkafolyamatokhoz kapcsolódik. Ez két különböző, de egyirányban megvalósuló hatást fog gyakorolni. Az egyik esetben abból indulunk ki, hogy mennyi emberi munkaerőt fog kiváltani. Ahogy azt Hajdú József is kiemeli az európai üzemekben telepített robotok száma folyamatosan növekszik.¹² Többek között ő is kiemeli a PwC egy releváns kutatását, amelynek tanulságait a saját szűrőnkön keresztül mi is elemzünk.

A PwC kutatása szerint a kutatásban részt vevő országokban az automatizálás a munkahelyek átlagosan mindössze 3 százalékát veszélyezteti napjainkban. Ez az arány ennek az évtizednek a végére azonban 20 százalékra növekedik. A következő 2030-as évtized közepére pedig 30 százalék körüli lehet azon munkavállalók aránya, akiknek a munkáját kiváltotta a robotizáció. A kutatás fontos eredménye, hogy a különböző nemeket eltérő időpontokban érinti majd a robotizáció hatása. Az automatizálás növekedése eleinte főleg a nőket érintheti, míg a férfiak ennek hatásait inkább csak a harmadik hullámban, a 2030-as évek közepén érezhetik. Nemcsak a nemek közötti különbségek fogják befolyásolni, hogy kit mikor ér el a folyamat, hanem az az iskolázottságtól is függeni fog. Ez azért is érdekes, mert a korábbiak szerint a nőket fogja érinti leghamarabb ez a folyamat, azonban hosszú távon a legnagyobb rizikónak az alacsony képzettségű férfiak vannak kitéve leginkább. A magasabban képzett munkavállalók jellemzően jobban tudnak alkalmazkodni a technológiai változásokhoz. Ők azok a munkavállalók, akik döntéshozói munkakörben, vezetői pozícióban dolgoznak. Ezekben a pozíciókban szükség van az emberre. Ezzel mi is egyet értünk, azonban az algoritmikus management nagyban árnyalja a képet.¹³ Azon munkahelyek aránya, amelyek a 2030-as évekre az automatizálással jó eséllyel kiválthatók, országonként eltérő. A kutatás szerint egyes kelet-ázsiai és észak-európai gazdaságokban, ahol magasabb a képzettségi szint, mindössze 20-25 százalék körül lehet. Ezzel szemben Kelet-Európában meghaladhatja a 40 százalékot.¹⁴ A fenti eredményeket érdemes a Boston Consulting Group jelentésének a

¹⁰ Gábor Mélypataki – Dávid Adrián Máté – Panggiah, Kusuma Ningrum – Zsófia Riczu: Employer or Owner? The Character of Platform Work. In: Gopalakrishnan, Badri Narayanan et al. (ed.): Sustainability in the Gig Economy: Perspectives, Challenges and Opportunities in Industry 4.0. Springer Nature, Singapore, 2022, 211-224. o.

¹¹ Benotsmane, Rabab – Dudás László – Kovács György: Collaborating robots in Industry 4.0 conception. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering.

¹² Hajdú József: A mesterséges intelligencia hatása a munkaerőpiacra, avagy elveszik-e a robotok az ember munkáját? In Infokommunikáció és Jog, 2020/2. szám, 3-9. o.

¹³ Waas, Bernd: Artificial Intelligence and Labour Law, HSI-Working Papers, No. 17, 2022, 11. o.

¹⁴ Will robots really steal our jobs? An international analysis of the potential long term impact of automation. www.pwc.co.uk/economics, (2020. 02. 12.)

fényében vizsgálni. A jelentés alapján az autonóm gépek és a mesterséges intelligencia elterjedése a jövőben mélyíteni fogja a társadalmi egyenlőtlenségeket, illetve tömeges munkanélküliséget (4.0 technológiai munkanélküliség) generálhat. A kutatás szerint a jelenség a munkakörök széles skáláját érinti majd. Ahogy azt a PwC jelentése is kiemelte, míg a jobban keresők át tudják képezni magukat, hogy más területre váltsanak, addig a kedvezőtlenebb anyagi helyzetűeknek nem lesz alkalmuk, hogy ugyanezt a lehetőséget kihasználják.

IV. A jog szerepe és generációi

A tanulmányunk keretében leírt vizsgálat egyik fő kérdése, hogy mindazokkal a hatásokkal és kérdésekkel, amelyek a technológiai fejlődés következtében felmerülnek, mit kezd a jog. Ez annak a függvényében is fontos, hogy a jog egy követő rendszer. Mindig a megszerzett tapasztalatok fényében került olyan helyzetbe, hogy szabályokat alkothasson. De ez sem a végállomás, mert folyamatosan finomhangolásra szorul.

Hogy a jogi szabályozásnak változnia kell az nem kérdés. A kérdés az, hogy ez megvalósítható-e a jog jelenlegi szintjén, vagy szükséges-e új jogi struktúrák kialakítása. Szükséges-e egy jog 4.0 a jelenlegi keretek szabályozásához? A jog a jelenlegi helyzetében alapvetően lehet alkalmas a szabályok megfogalmazására. Az egyes jogintézmények vizsgálata is mindig a legalapvetőbb kérdésekre utal vissza.¹⁵ Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne szükség a jogszabályok új generációjára. Legjobb példa erre az emberi jogok helyzete. Az emberi jogok három generációját különböztetjük meg. Az első generációban a polgári és politikai jogok kaptak színteret. A második generációs alapjogok a gazdasági-szociális és kulturális jogok. A harmadik generációs jogok a globalizáció hatásával összefüggő jogok. Ebbe a felsorolásba új elem beillesztése nem szükséges, főleg, hogy a felmerült kérdések számtalan ponton jelentős részben a második generációs alapjogokat érinti majd.¹⁶ Olyan jogokat, mint a munkához való jog tartalma vagy a szociális biztonsághoz való jog. Ezen jogok értelmezése vagy Ipar 4.0 környezetbe való adaptálása során fognak olyan kérdések felmerülni, amelyek felvetik annak az igényét, hogy mégis szükséges lenne valamilyen formában felzárkózni a negyedik ipari forradalom technológiai vívmányaihoz. Ennek a szükségességét nem is a legbonyolultabb helyzetek generálják, hanem az olyan típusú jogi kérdések, mint az elmúlt időszakban a *home office* vs. távmunka.¹⁷ Mindezt úgy, hogy a távmunka körülbelül három évtizede, hogy jogi szabályozást nyert. Annyi bizonyos, hogy szükséges a jogok új szemléletű megközelítése, ami egy más megközelítésben a jogok új generációját hozhatja el. Ilyen konkrét példa a felelősségi szabályok változása.¹⁸ De ilyen kérdéseket vetnek fel az önvezető autók által okozott károkra vonatkozó kártérítési jogi koncepciók és jogi szabályozások is.¹⁹

¹⁵ Mélypataki, Gábor: Digitalization of Work in the Mirror of Labour Law Principles in Hungary. In PEOPLE: International Journal of Social Sciences, 2021/1. szám, 88-98. o.

¹⁶ Mélypataki Gábor: How can we solve the social crisis after COVID-19 and before robotization of workplace in the EU and national level – basic income or general minimum wage? In Z Problematyki Prawa Pracy i Polityki Socjalnej, 2022/3. szám, 1-23. o.

¹⁷ Bernadett Szekeres – Gábor Mélypataki: The Flexible Home Office, Regarding Its (new) Questions in Hungary and the Issues of The Virtual Workplace. In Revue Européenne du Droit Social, 2022/3. szám, 63-69. o.

¹⁸ Pusztahelyi Réka – Stefán Ibolya: Household social robots – special issues relating to data protection. In Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies, 2022/1. szám, 100. o.

¹⁹ Juhász Ágnes: A mesterséges intelligencia megjelenésének egyes magánjogi vetületei. In Miskolci Jogi Szemle, 2021/1. szám, 40-51. o.

Ennek meghatározásához, illetve az erről való gondolkodáshoz Roger Brownsword jogról való gondolatait hívjuk segítségül. Brownsword szerint a jog 3.0 korszakát éljük. Ő a jogok generációját a technológiai fejlettség fokával kapcsolja össze. A jog 1.0 a jog alapvető gyökereit jelenti, amelyekbe érdemes kapaszkodni, de a technológiai fejlődés zavarba hozza azt. A klasszikus jogi helyzeteket is szükséges továbbfejleszteni. Ennek oka, hogy a világ is fejlődik. A jog 2.0 problémája pedig a technológia rendelkezésre állása. A jog 1.0 visszatartotta az innovációt. A jog 2.0. kihívása az volt, hogy olyan szabályozási környezetet hozzon létre, amely választ ad azokra a hiányosságokra, amelyekre a jog 1.0 nem tudott választ adni. A jog 3.0 koncepciója pedig, hogy a változó életviszonyokhoz igazítsa a jogot²⁰. Ennek legjobb példája volt a pandémia időszaka alatt a *home office* és távmunka fogalmi kettőse. Elég-e csak a jogot a technológiához igazítani? Kérdés visszafelé is igaz, azaz, hogy a technológiát kell-e a joghoz igazítani. A legfőbb kérdés, hogy hol van ennek a határa.

V. A szabványok szerepe a jog 4.0 tükrében

A végtelenségig nem lehetséges a régi jogszabályoknak a technológiához való igazítása, főleg annak fényében, hogy beszélnünk kell egy sajátos szabálytípusról, amely a jog 4.0 szabály egyik alapja is lehet. A jog 4.0 az innováció következménye lesz. Nem feltétlenül a termékinnovációé. Természetesen az új technológiák is generálnak szabályozási szükségletet. Az új szintű szabályozás generátora a társadalmi innováció lesz.²¹ Az új technológiák ugyanis olyan új élethelyzeteket is generálnak, amelyek azon a ponton túl lesznek, ami a kölcsönös alkalmazkodásból fakad. Olyan szabályokra van szükség, amelyek a lehető leggyorsabban képesek reagálni a kritikus helyzetekre.

Ez a szabálytípus a szabvány. A szabványok alkalmazásának elsődleges terepe a munkahely, ahol az ember és gép együtt dolgozik. Éppen ezért a jog 4.0 első megjelenési formái a munkajog és foglalkoztatási jog területén várhatók majd. A technológia tömeges alkalmazásával elkerülhetetlenné válik, hogy a most még fizetős szabványokból kinőjenek az ingyenesen elérhető, az ember és gép viszonyában kötelezően alkalmazandó jogszabályok. Elsődlegesen a munkavédelmi szabványokat, illetve az ember és gép együttműködésével foglalkozó szabványokat alakíthatják ki. A szabványok szükségességét az Európai Parlament is kiemelte vonatkozó Ajánlásának 22. pontjában. Az Ajánlás szerint a szabványok kialakításának és az interoperabilitásnak a kérdése kulcsfontosságú a mesterséges intelligenciával és a robotikával kapcsolatos technológiák területén kibontakozó jövőbeli verseny szempontjából. Az Európai Parlament felszólítja a Bizottságot, hogy folytassa a műszaki szabványok nemzetközi harmonizációja terén a Nemzetközi Szabványügyi Szervezettel együttműködve végzett munkát az innováció előmozdítása, a belső piac töredezettségének elkerülése érdekében és a munkakörnyezet minimális biztonsági standardjainak kialakítását is. Az Ajánlás hangsúlyozza a jogszerű mérnöki visszafejtés és a nyílt standardok fontosságát, az innováció értékének maximalizálása és annak biztosítása érdekében, hogy a robotok kommunikálni tudjanak egymással.²² A szabványosítás szerepe a robotok valós élethelyzetekben történő tesztelése alapvető fontosságú az esetleges kockázatok

²⁰ Brownsword, Roger: Law 3.0. Routledge, Oxon, 2021, 3. o.

²¹ Olajos István: The Social Innovation White Book's Drafting Process and Result. In European Integrations Studies, 2022/2. szám, 30. o.

²² Jelentés a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) (2015/2103(INL)) 22. pont. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_HU.html, [2020.03.01.]

felmérése és kerülése érdekében.²³ Ezek toleranciaértékei nem haladhatnak meg egy bizonyos mértékű erőhatást.²⁴

Szabványokat azonban nem csak a robotok alkalmazásával kapcsolatban alakítottak ki, hanem általánosságban a munkavégzéssel összefüggésben is. A kooperatív együttműködés során véleményünk szerint szükséges, hogy kiemelt figyelmet kell, hogy kapjanak az általános munkavédelmi rendelkezések és szabványok is. A munkáltató kötelezettsége, hogy az egészséget nem veszélyeztető biztonságos munkavégzés feltételeit biztosítsa. Erre egyrészt szükség van a fent felsorolt szabványok alkalmazása, a gép és a humán munkaerő együttműködése során, másrészt azonban az általános munkavédelmi rendelkezéseket is folyamatosan érvényesíteni kell. Ehhez nyújt segítséget a nemzetközi szakértők által kidolgozott ISO 45001 jelű új egészségügyi és munkabiztonsági szabvány.

VI. Az alapelvek szerepe és a szociális biztonsághoz való jog

A foglalkoztatás és a szociális biztonság elég szorosan kapcsolódnak. Éppen ezért a munkajogi és foglalkoztatási szabályok megléte és minősége befolyásolja a szociális ellátásokhoz való hozzáférést is. A jelenlegi rendszerünkben a biztosított státusz megszerzésének és fenntartásának egyik módja a folyamatos foglalkoztatási jogviszony. A munkabérből levont adók és járulékok biztosítják a tagságot a társadalombiztosítás rendszerében. A befizetett járulék olyan, mintha egy *voucher* lenne, amit amíg a biztosítási jogviszonyom fennáll, szinte bármikor beválthatunk. Az ellátások köre ugyanakkor folyamatosan változó struktúrát alkot. Az új élethelyzetek és az új technológia alkalmazása újfajta szociális ellátásokat is indukál majd, illetve a meglévőknek a gyakorlata átalakulhat. Ilyen példa lehet, mondjuk egy baleseti táppénz szabályozás. A munkahelyeken új típusú expozícióknak lesznek kitéve a munkavállalók. Újfajta lesz a terhelés módja és teljesen új relációkat generálhat a robotokkal való együttműködés.²⁵ Ezeket a kérdéseket a szabványok segítségével nem lehet majd megválaszolni.

A folyamatos biztosítási jogviszony egy lehetőséget jelent, hogy szükség esetén ellátásban részesüljön a befizető a szolidaritási elv alapján. A szociális biztonság tekintetében az egyik legfontosabb és legnagyobb hatású alapelvnek a szolidaritást tartjuk. A szolidaritási elv működteti nem csak a társadalombiztosítást, de a teljes szociális biztonsági rendszert.²⁶ Éppen ezért fontos, hogyan változik a munkavállalók szerepe és helyzete a negyedik ipari forradalom hatására. A XXI. század technikai változásai több ponton is érintik a szociális biztonsághoz való jog területét. Egyre gyakrabban kerülnek előtérbe olyan rugalmas munkavégzési formák, amelyeket a technikai feltételek tesznek lehetővé.²⁷ Ezekre szinte kivétel nélkül jellemző, hogy hiányoznak mögülük a szociális biztonságot nyújtó intézmények. Ezek közé az új jelenségek közé tartozik többek között a *sharing economy*, ami lényegét tekintve a kihasználatlan erőforrások szolgáltatásként történő értékesítését jelenti internetes platformokon keresztül. Ilyen erőforrás lehet a kihasználatlan hely az autókban

²³ Jelentés a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) 23. pont,

²⁴ Hägele, Martin – Nilsson, Klas – Pires, J Norberto – Bischoff, Rainer: Industrial robotics. In: Siciliano, Bruno – Khatib, Oussama (eds.): Springer Handbook of Robotics. Springer-Verlag, Berlin – Heidelberg, 2016, 1386, 1407-1408. o.

²⁵ Ford, Martin: The Rise of the Robots – Technology and the Threat of a Jobless Future. Basic Books, 2016.

²⁶ Balandi, Gian Guido – Buoso, Stefania: Solidarity – Different Issues in a Community Perspective. In López López, Julia (ed.): Inscribing Solidarity – Debates in labor law and beyond. Cambridge University Press, Cambridge, 2022, 63-72. o.

²⁷ Máté, Dávid Adrián: Flexible working, flexible rules. In Revue européenne du droit social, 2022/LVI. szám, 86. o.

vagy az otthonunkban vagy éppen a szabadidőnk. Ezzel a rugalmas formákkal egy másik tanulmányban szeretnénk foglalkozni. Jelen keretek között a robotizáció és automatizáció hatásait szeretnénk jobban megvizsgálni. A szociális biztonsághoz való jog kapcsán mindenképpen beszülnünk kell egy másik érintett csoportról, nevezetesen azokról, akik a nagy számban elterjedő robotok alkalmazása és az automatikus adatfeldolgozási rendszerek miatt veszítik el munkájukat. Meglátásunk szerint hamarosan a mesterséges intelligenciát is ezek közé a tényezők közé kell majd sorolnunk.²⁸ Akik ebbe a csoportba tartoznak a digitalizációs változások egy másik hatása miatt kerülnek olyan helyzetbe, ahol a szociális biztonság előtérbe kerül. Bizonyos szektorokban, mint például a közigazgatás, a szakemberek szerint az ott dolgozók közel háromnegyedének munkáját válthatják ki a digitális fejlesztések. A mértékét illetően természetesen még nem látunk pontos számokat, azonban a fejlesztések irányvonalak mentén az mindenképpen megállapítható, hogy a munkavállalók jelentős része válhat munkanélkülivé. Természetesen új munkahelyek megjelenésére is számítani lehet a digitális hatások következtében. Ebben a helyzetben a szociálpolitika szerepe felértékelődik. A szociálpolitikáról beszélhetünk egy tágabb és egy szűkebb értelemben. A tágabb értelemben tartozik minden olyan tevékenység, amely a társadalom, illetve a munkaerő újratermelését is szolgálja, így az oktatás vagy az egészségügyi ellátás, míg a szűkebbbe egyrészt a jövedelemmel nem rendelkező csoportok támogatása, másrészt a nehéz helyzetű egyének szükségleteinek a biztosítása.²⁹ A szociálpolitika tágabb fogalmából kiindulva azokban az esetekben, amikor a mesterséges intelligencia és a robot technológia széleskörű alkalmazása miatt tömegesen veszítik el munkájukat a munkavállalók, előtérbe fog kerülni az oktatással összefüggésben biztosított állami segítségnyújtás formája. Ezek megvalósulhatnak ingyenes vagy kedvezményes átképzési, továbbképzési lehetőségek biztosításával. Emellett pedig a munkanélküliek számára igénybe vehető ellátásokra is jogosultak lesznek, amely az átmeneti időszakban némi megoldást nyújthat. Természetesen a munkavállalók tovább- és átképzésében jelentős szerephez kell juttatni a vállalatokat a társadalmi felelősségvállalás révén.³⁰

A munkanélküliség területén erős kapcsolódási ponttal találkozhatunk a munkához és a szociális biztonsághoz való joggal összefüggésben. Az állam a munkahelyteremtéssel és a foglalkoztatás bővítésének elősegítésével tud a legtöbbet tenni a munkanélküliekért, ezáltal biztosítva azt, hogy ne rekedjenek a szociális ellátások fogságába. A passzív foglalkoztatáspolitikai eszközök csupán átmeneti megoldást nyújtanak, azonban hosszútávon a perifériára sodorhatják az egyént, akit továbbá szociális ellátásokra szorulóként tarthat fogva a rendszer. Ebből a kiút a mihamarabbi munkába állás, amelyet az állam jelentősen elő tud segíteni a foglalkoztatás bővítése révén. Ezek megvalósításához társadalmi szintű szolidaritás szükséges. Nemcsak a biztosítási típusú rendszerekben, de a segélyezési rendszerben is. Ahogy Homicskó Árpád is kiemeli A XXI. század és a következő századok komoly kihívása lesz, hogy az egyre költségesebbé váló egészségügyi szolgáltatásokat milyen módon tudja az állam majd finanszírozni. Kiemeli azt is, hogy a finanszírozási szempontok a szabályozásban legtöbbször az ellátások megtérítésére koncentrálnak. A szabályok a szolgáltatások tekintetében ugyanakkor nem szükségszerűen fogalmazznak meg elérendő minőségi célokat az egészségügyi szolgáltatások vonatkozásában. Az egészségügyi ellátórendszer működtetése szempontjából pedig annak is jelentősége kell, hogy legyen, hogy milyen színvonalú egészségügyi ellátásban részesül a beteg, megkapja-e a legmodernebb, a legújabb kutatási

²⁸ Riczu Zsófia: A munkajogi jogalanyiség kérdései – platform munkavégzés és az MI jogalanyiséga. In Infokommunikáció és Jog, 19, 2022, 3-7. o.

²⁹ Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom. ELTE, Budapest, 1991.

³⁰ Mélypataki Gábor – Lipták Katalin: Munkajogi és gazdasági kihívások a jövő munkaerőpiacán. In Műszaki és Menedzsment Tudományi Közlemények, 2020/1, 125. o.

eredmények alapján elérhető legmagasabb szintű ellátást.³¹ Ez azonban a folyamatos befizetések nélkül nem fog működni. A szolidaritási elv magja az ellátások finanszírozásához való hozzájárulás. Ez még akkor is igaz, ha az állam mögöttes felelősségvállalásának alapelve miatt a felosztó-kirovó rendszer kiegészítésre szorul. Nem a befizetők finanszírozzák a teljes rendszert, de a hozzájárulásuk nélkül összeomlana. A szociális ellátórendszer reformja a csökkenő népesség okán amúgy is napirenden van. Ennek a hatását tudja fokozni, ha a munkavállalók tömegei veszítik el a munkájukat valamilyen okból. Ilyen ok lehet az automatizáció és a robotizáció, de éppen a jelen pillanatban a magas infláció is. Ha kiesik a finanszírozás egy része, akkor hogyan alakul a felelősség? A másik kérdés, hogy a megváltozott munkakörülmények között milyen szociális ellátásokra van szükség. A munkajogi változások nagyrészt befolyásolják a társadalombiztosítás egészségbiztosítási rendszerét, de a nyugdíjellátást és a társadalombiztosítási balesetbiztosítást is. Ha időlegesen és/vagy véglegesen kiesik a munkát végző humántőke a piacról, mennyi felelősséget vesz át az állam, mennyit kell az egyéneknek maguknak átvennie? A kérdés, hogy a 4.0-ás szociális jog a szociális elemeket erősíti, vagy az angolszász modellt követi, ahol a végletekig lecsökkentett és főleg természetbeni ellátásokban gondolkodó rendszer működik.

A teljes kép vizsgálatához szükséges a segélyezési rendszer áttekintése is, mivel a szociális ellátórendszer nagy szegmense ez is. Ezen ellátások esetében az állami szerepvállalás elsősorban a szubszidiaritást jelenti. Ennek vizsgálata azonban megkerülhetetlen, mivel ha azzal a prognózissal számolunk, hogy növekvő munkanélküliség lesz az automatizáció miatt, akkor egyre többen fognak erre a szintre is eljutni. Ebből kifolyólag a segélyezési rendszer változásai nem függetleníthetők a szociális rendszer egészétől. Ahogy korábban is említettük a segélyezés egy szubszidiárius eszközként értékelhető, amely egy utolsó védőháló funkciót lát el. A segélyezés akkor kerül előtérbe, ha az érintett személy más szolidaritási alpból már nem kaphat ellátást.³² A segélyezés többféle formát is ölthet, ennek kiterjedtsége és tényleges mértéke országonként változik. Egyetlen fix pont van, az pedig a rászorultság, mint alap. Az adott ország tradícióitól erősen függő tényező, hogy kit tekinthetünk rászorulóknak.

Ha a hazai helyzetet vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy a szubszidiaritás elvét erősíti a jogalkotó legutóbbi szociális segélyeket érintő módosítási javaslata. A T/1620 iromány, amely a Magyarország biztonságát szolgáló egyes törvények módosításáról szóló törvényjavaslat, amely tartalmazza a módosítást. A módosításnak volt egy nagy vihart kavart első megszövegezése, amely szerint:

- „(1) Az egyén szociális biztonságáért elsősorban önmaga felelős.
(2) Ha az egyén a szociális biztonságának megteremtésére önhibáján kívül nem képes, abban – anyagi lehetősége és személyes képessége arányában – a hozzátartozó kötelessége segíteni.
(3) Ha az egyén megélhetése önmaga és a hozzátartozók által nem biztosítható, a lakóhelye szerinti települési önkormányzat gondoskodási kötelezettsége áll fenn.
(4) Az állami támogatásban részesülő karitatív szervezetek feladata a szociális biztonságban nem élők felkutatása és – erejükhez mérten történő – segítése.
(5) Ha az egyén szociális biztonsága a (4) bekezdésben foglaltak ellenére nem teremthető meg, annak biztosítása az állam kötelezettsége.”

A fenti első szövegtervezet több olyan alapvetést fogalmazott meg, amely szembe ment a korábbi gyakorlattal, és azzal az elvárással, amely az állam szociális funkcióinak

³¹ Homicskó Árpád: Az Ipar 4.0 hatása a társadalombiztosításra. In: Homicskó Árpád et al. (szerk.): Ipar 4.0: jogi-társadalmi-gazdasági kihívások és válaszok. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2019, 293. o.

³² Juhász Gábor – Tausz Katalin: Szociális jog. ELTE-TÁTK, Budapest, 2012, 134. o.

gyakorlásából fakadt. Az állam a szociális biztonság megvalósítása, illetve biztosítása körében ez alapján az utolsó helyre sorolta önmagát. Ez a megoldás azonban felvetette azt a kérdést, hogy ez mennyire összeegyeztethető az Alaptörvény XIX. cikkével, amely szerint Magyarország törekszik a szociális biztonság megteremtésére. Ehhez pedig intézkedései és az általa fenntartott intézményei révén járul hozzá. Az időzítés azért is érdekes, mivel a folyamatos infláció és a polgárokat is érintő energiaválság esetén nem biztos, hogy a felelősség más szereplőkre való áthárítása az elvárt magatartás. Az első szövegtervezet szerint mindenki önmagáért felelős. Ez annyit jelent, hogy első körben mindenkinek saját felelőssége megteremteni a saját szociális biztonságát. Ez a nézőpont hasonló az USA és más liberális gazdaságpolitikát folytató államok nézőpontjához. A piacon mindenki annyit ér, amennyit elér. Így a piac vesztesei is elsősorban önmagukért felelősek. Ez a megoldás jelentős mértékben redukálta volna a szociálpolitika szerepkörét.³³ A következő körben a család szerepe és annak a szociális funkciói léptek volna elő. A család gondoskodási kötelezettsége csak akkor keletkezett volna, ha a személy önhibáján kívül nem képes saját maga ellátására. Nagy kérdés itt az önhiba jelentése.³⁴ Ezt a törvényjavaslat indokolása sem töltötte meg jelentéssel. Ráadásul fontos kérdés, hogy ki lett volna jogosult eldönteni, mi az önhiba kérdése. Az önhiba kérdése a magyar szociális jogi fogalomrendszerbe vissza-visszatér. Egyféle megfogalmazásával találkozunk az Alaptörvény XIX. cikkében is. Most is előtérbe került. Valószínűleg valamilyen formában a következő időszakban újra előkerülhet. Önhibának tekinthető-e a jövő munkaerőpiacán, ha ugyan valaki a gépesítés miatt veszítette el a munkáját, de képességei okán nem az elvárt határidőn belül szerez olyan új tudást, amely visszavezeti őt a munkaerőpiacra? De ha maradunk az eredeti elképzelésnél, akkor is nehezen értelmezhető fogalom. Illúzióink nem lesznek azzal kapcsolatban, hogy az új szabályok kevesebb nehéz jogi fogalmat fognak tartalmazni.

A tervezett szabályozásban a következő szinten a családot határozta volna meg aktív cselekvőként a jogalkotó. Ha a család sem képes segíteni, akkor a lakóhely szerinti önkormányzat felelőssége lett volna az elsődleges. Ez egyrészt már a korábbi szabályozás alapján adott, mint a pénzbeli- és természetbeni ellátások terén, illetve az alapszolgáltatások körében. Ha az önkormányzat nem tud segíteni, akkor lép elő az állam, mint ebben a felelősségi sorrendben az utolsó.

A tervezett rendelkezés elég nagy visszhangot váltott ki, ezért a jogalkotó finomított a javaslaton, amely végül az alábbi szöveggel lépett hatályba:

„(1) Mindenki felelős önmagáért.

(2) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, őt – a képességeik és lehetőségeik szerint, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) rokonságra vonatkozó szabályai szerinti sorrendben – a hozzátartozók segítik.

(3) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes és a hozzátartozók (2) bekezdés szerinti gondoskodásra vonatkozó kötelességüket nem teljesítik, az egyén lakóhelye szerinti települési önkormányzat jogszabályban meghatározott feltételek szerinti gondoskodási kötelezettsége áll fenn.

(4) Ha az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, és a hozzátartozók a (2) bekezdés szerinti, a települési önkormányzat pedig a (3) bekezdés szerinti gondoskodásra vonatkozó kötelességet nem teljesítik, az államnak jogszabályban meghatározott feltételek szerinti kötelezettsége áll fenn.

³³ Mélypataki Gábor: A szociálpolitika fogalma – a szociálpolitika jogi értelmezése. In: Mélypataki Gábor (szerk.): A szociálpolitika jogi alapjai a XXI. század társadalmi kihívásainak tükrében. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2017, 11-19. o.

³⁴ Mélypataki Gábor: Szubjektív fogalmak használata a munka- és közszolgálati jogban. In ADVOCAT, 2015/1-2. szám, 3-6. o.

(5) Az állam és a települési önkormányzat a szociális gondoskodás feltételeinek biztosításával összefüggő feladatainak ellátása során együttműködik az egyházi és civil szervezetekkel.

(6) A szociális intézmények és intézkedések rendszerének kialakítása és működési kereteinek biztosítása az állam és a települési önkormányzat feladata e törvényben meghatározott módon.”

A módosított javaslatban a szociális biztonságot kivették az első mondatból, amely általános felelősségé redukálja az egyén felelősségét. Ezentúl a közeli hozzátartozók, és így a család felelősségét a rokonság szintjén hagyja, azzal, hogy az önhiba fogalmát kivették a szövegből. A legnagyobb változtatás pedig, hogy az állam az utolsó előtti helyre sorolta magát. Az utolsó helyen a civil szervezeteket említi, amelyekkel az állam és az önkormányzatok együttműködnek.

A fenti jogalkotási termék válságkezelés terméke, amelynek keretében az állam minimalizálni akarja a saját szerepét és felelősségét. A kérdés, hogy az állam vajon olyan válságidőszakban is ezt az utat választja-e, amikor az Ipar 4.0 kihívásaival kell komolyabban szembe néznie. Ez is egy lehetséges útja egy negyedik generációs ipar szociális kihívásaira való válaszádnak. A fenti megoldás elég sok mindent előre is vetíthet. Hogy a jogalkotó ezt az utat választja-e majd, azt most még nem tudni. Annyit azonban lehet látni, hogy egyszer már megtette.

Ha arról gondolkodunk, hogyan kellene a jog 4.0-t kialakítani, akkor az mindenféleképpen komplex megoldást érdemel. Így a szociális jogot nem lehet függetleníteni a munkajogi szabályoktól, de az adójogi szabályoktól sem, amelyek a finanszírozási kérdésekkel foglalkoznak.

A kockázatokon túl említést kell tennünk a robotizáció pozitív hatásai mellett arról is, hogy a technológiai fejlődéssel és annak következményeként a munkanélküliség növekedésével az egyébként is instabil szociális és társadalombiztosítási rendszerünk még inkább kiszolgáltatottá válik. A finanszírozhatósága már jelenleg is problémás. Ha a továbbiakban még több adó- és járulékbévelet esik ki az Alapból, az ellátásoknak nem lesz meg a szükséges fedezete az állam – most még „kötelező” – hozzájárulásával sem. 2017-ben már felmerült az az ötlet, hogy a robotokat alkalmazó cégeket, akár csak az emberi erőforrásokat, adókkal és járulékokkal kellene terhelni. Ezt akár „társadalmi felelősségvállalásként” is lehetne értékelni a vállalatoknál. De ha jogi normaként kötelező érvényű lenne, a kikényszeríthetőségére is megoldások szület(het)nének, és az így befolyt bevételekből talán lenne esély az omladozó szociális ellátó rendszer megmentésére (is).³⁵ Az ötletben azonban a robotizációt alkalmazó cégek az innováció és a termelékenység gátját látják. Arról azonban nincsenek információink, hogy a szerintük „gátat szabó” új adó bevezetése mennyire lenne arányban az automatizált folyamatokkal megspórolt kiadásokkal. Erre vonatkozó konkrét adatok hiányában nehéz megállapítani, hogy egy ilyen adó ténylegesen milyen hatással lenne. Annyi azonban bizonyos, hogy jól kialakított adózási rendszer megvalósulása esetén még a robotadó befizetése után sem lenne a cégek kiadása akkora összegű, ami veszélyeztetné a profitot. Az viszont reális veszély lehet, hogy ha egy ország vagy akár egy gazdasági térség megadóztatná a robotokat, akkor a globalizáció lehetőségeit kihasználva a termelés hamar odébbállna kedvező adófeltételű országokba. Ebben a kérdésben érdemes lenne a közös európai fellépést szorgalmazni. Tehát már nem az olcsó munkaerővel lehetne elszívni a gyárat, hanem az automatizációs folyamatok alkalmazásának adómentességével. A jogalkotó komoly dilemma elé néz. A szociális jogi területeken a kérdést úgy lehet majd lefordítani, hogy versenyképesség vs. szociális ellátás.

³⁵ Jakab Nóra – Szekeres Bernadett: A fenntarthatóság további kérdései, háttérben a körforgásos gazdaság és a méltányos átállás koncepciójával. In Munkaügyi Szemle, 2022/6. szám, 1-4. o.

VII. Összegzés

A fent leírtak több lehetséges kapcsolódási ponton keresztül vizsgált megállapításaiból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a szociális biztonsághoz való jog szerepe a jövőben még jobban felértékelődik. Jelenleg még csupán kezdeti hatásait érezzük a digitális változásoknak a munkaerőpiacon, azonban az biztos, hogy az állam részéről rengeteg új intézkedésre, a munkavállalók részéről pedig számos új kompetencia és ismeret elsajátítására lesz szükség ahhoz, hogy ne szoruljanak szociális ellátásokra. Azoknak a munkavégzési formáknak, amelyek a digitális hatások révén egyre nagyobb számban jelennek meg, éppen a rugalmas tulajdonságából ered a védelem hiánya. Amennyiben a jogalkotó úgy döntene, hogy szabályozás tárgyává teszik ezeket az új munkavégzési formákat, abban az esetben megítélésünk szerint népszerűségük csökkenne, mivel alkalmazásuk több felmerülő költséggel járna. Természetesen előfordulhat, hogy egyes új foglalkoztatási formák esetében feltétlenül szükséges lesz a beavatkozásra és a szabályozás módosítására, amennyiben azt a társadalmi igény életre hívja, például, ha a társadalom jelentős része az említett keretek között végez jövedelemszerző tevékenységet. Az említett foglalkoztatási formák sokkal inkább magánjogi jelleget öltenek, amely révén a munkáltatóról a munkavállalóra helyeződnek át a felmerülő kockázatok is, mint például a szociális biztonság garantálása.³⁶

Az ipari fejlődés és a negyedik ipari forradalom tükrében a jog szerepe változni fog. A változás elsősorban azon élethelyzetek felismeréséből és szabályozásának szükségességéből fakad, hogy a társadalmi körülmények változnak. A meglévő szabályrendszernek a fejlesztése mindenképpen szükséges lesz. Azonban ennek a folyamatnak lesznek határai. Lesznek olyan élethelyzetek, amikor új szabályokra van szükség, esetleg új alapelvekre. Ehhez kapcsolódóan pedig meg kell keresni, azokat a forrásokat, amiből a jog 4.0 táplálkozhat. Ezek egyik forrása lehet majd a szabvány, amely elsősorban a munkahelyi relációk szabályozásában nyújthat segítséget. Ez azonban csak az egyik forrása lehet. Az Ipar 4.0 számtalan olyan kérdést is generál, elsősorban szociális jogiakat, amelyeket nem szabványokból, hanem alapelvekből eredeztethetünk majd. Ez utóbbi formák vizsgálatát a későbbiekben tervezzük.

Felhasznált irodalom:

Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0051&from=HU>, (27.12.2022.)

Balandi, Gian Guido – Buoso, Stefania: Solidarity - Different Issues in a Community Perspective. In López López, Julia (szerk.): Inscribing Solidarity - Debates in labor law and beyond, Cambridge University Press, Cambridge, 2022, 63-72. o.

Bär, Dorothee: Industrie 4.0: A New Understanding of the Role Played by Humans and Technology. In Frenz, Walter (ed.): Handbook of Industry 4.0 – Law, Technology, Society. Springer Nature, Singapore, 2022, VII. o.

Benotsmane, Rabab - Dudás László - Kovács György: Collaborating robots in Industry 4.0 conception. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering

Brownsword, Roger: Law 3.0, Routledge, Oxon, 2021, 3. o.

³⁶ Rácz Ildikó: Az 'uberizált' munkaerő jelene és jövője. In: Bogárdi Dóra – Kocsis Gergő (szerk.): Jog és innováció tanulmánykötet, Stádium Intézet, Budapest 2017, 9. o.

- Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom. ELTE, Budapest, 1991.
- Ford, Martin: The Rise of the Robots- Technology and the Threat of a Jobless Future, Basic Books, 2016
- Frey, Carl Benedict – Osborne, Michael A.: The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?. Working Paper, Oxford Martin School, 2013, 14. o.
- Gábor Mélypataki – Dávid Adrián Máté - Dávid – Panggiah, Kusuma Ningrum – Zsófia Riczu: Employer or Owner? The Character of Platform Work. In: Gopalakrishnan, Badri Narayanan et al. (ed.) Sustainability in the Gig Economy: Perspectives, Challenges and Opportunities in Industry 4.0. Springer Nature, Singapore, 2022, 211-224. o.
- Hägele, Martin – Nilsson, Klas – Pires, J Norberto – Bischoff, Rainer: Industrial robotics. In: Siciliano, Bruno – Khatib, Oussama (Eds.): Springer Handbook of Robotics. Springer-Verlag, Berlin - Heidelberg 2016, 1386. 1407-1408. o.
- Hajdú József: A mesterséges intelligencia hatása a munkaerőpiacra, avagy elveszik-e a robotok az ember munkáját? In: Infokommunikáció és Jog, 2020/2, 3-9. o.
- Homicskó Árpád: Az Ipar 4.0 hatása a társadalombiztosításra. In: Homicskó Árpád et al. (szerk): Ipar 4.0: jogi-társadalmi-gazdasági kihívások és válaszok. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2019, 293.o.
- Jakab Nóra - Szekeres, Bernadett: A fenntarthatóság további kérdései, háttérben a körforgásos gazdaság és a méltányos átállás koncepciójával. In Munkaügyi Szemle 2022/6, 1-4.
- Jelentés a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) (2015/2103(INL)). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_HU.html, [2020.03.01.]
- Juhász Ágnes: A mesterséges intelligencia megjelenésének egyes magánjogi vetületei. In: Miskolci Jogi Szemle, 2021/1, 40-51.o.
- Juhász Gábor- Tausz Katalin: Szociális jog, ELTE -TÁTK, Budapest, 2012, 134. o.
- Máté Dávid Adrián: Flexible working, flexible rules. In Revue européenne du droit social 2022/LVI, 86.o.
- Mélypataki Gábor - Lipták Katalin: Munkajogi és gazdasági kihívások a jövő munkaerőpiacán. In: Műszaki és Menedzsment Tudományi Közlemények, 2020/1, 125. o.
- Mélypataki Gábor: A szociálpolitika fogalma - a szociálpolitika jogi értelmezése. In: Mélypataki, Gábor (szerk.): A szociálpolitika jogi alapjai a XXI. század társadalmi kihívásainak tükrében. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2017, 11-19. o.
- Mélypataki Gábor: How can we solve the social crisis after COVID-19 and before robotization of workplace in the EU and national level – basic income or general minimum wage? In: Z Problematyki Prawa Pracy i Polityki Socjalnej 2022/3, 1-23. o.
- Mélypataki Gábor: Szubjektív fogalmak használata a munka- és közszolgálati jogban. In: ADVOCAT, 2015/1-2, 3-6. o.
- Mélypataki, Gábor: Digitalization of Work in the Mirror of Labour Law Principles in Hungary, In: PEOPLE: International Journal of Social Sciences 2021/1, 88-98. o.
- Nábelek Fruzsina – Vági Eszter: A szakmák automatizálhatósága és az automatizáció lehetséges munkaerőpiaci hatásai Magyarországon. In.: MKIK GVI Kutatási Füzetek 2019/3, 5.o.

Nagy Judit: Az Ipar 4.0 fogalma, összetevői és hatása az értékláncre, 167. számú Műhelytanulmány, Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet, 2017, 10. o.

Olajos István: The Social Innovation White Book's Drafting Process and Result. In European Integrations Studies, 2022/2, 30.o.

Pusztahelyi Réka - Stefán Ibolya: Household social robots – special issues relating to data protection. In: Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies, 2022/1, 100.o.

Rácz Ildikó: Az 'uberizált' munkaerő jelene és jövője. In: Bogárdi Dóra – Kocsis Gergő (szerk.): Jog és innováció tanulmánykötet, Stádium Intézet, Budapest 2017, 9.o.

Riczu Zsófia: A munkajogi jogalanyiség kérdései - platformmunkavégzés és az MI jogalanyiséga. In Infokommunikáció és Jog 19, 2022, 3-7.o.

Szekeres Bernadett – Mélypataki Gábor: The Flexible Home Office, Regarding Its (new) Questions in Hungary and the Issues of The Virtual Workplace, In: Revue européenne du droit social, 2022/3, 63-69. o.

The factory of the future. <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/es/pdf/2017/06/the-factory-of-the-future.pdf>, (2023.01.04.), 10. o.

Tocqueville, Alexis de: Alexis de Tocqueville's Memoir on Pauperism, Civitas, London, 1997; Storey, Benjamin: Tocqueville on Technology - Did the student of democracy really ignore technology? In The New Atlantis 2013/40 (Fal), <https://www.thenewatlantis.com/publications/tocqueville-on-technology>, (2023. 02. 27.)

Waas, Bernd: Artificial Intelligence and Labour Law, HSI -Working Papers No. 17, 2022, 11. o.

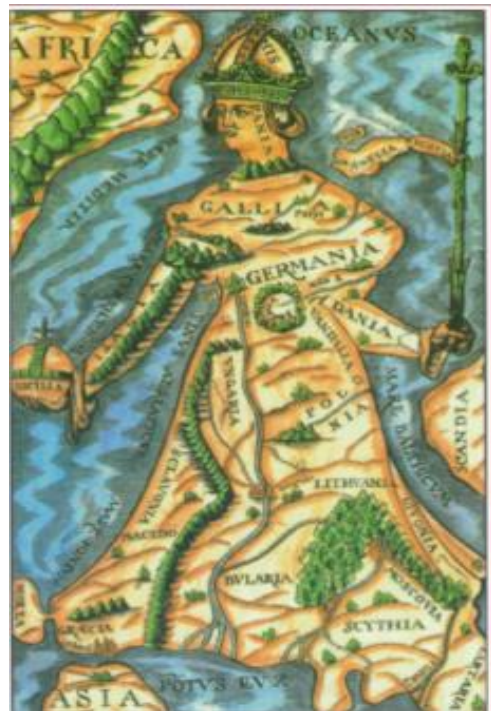
Will robots really steal our jobs? An international analysis of the potential long term impact of automation. www.pwc.co.uk/economics, (2020.02.12.)

Europa Regina és a római jogi hagyomány

Gondolatok Hamza Gábor „Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig” című monográfiájáról²

I. Megcsonkítható-e Europa Regina?

Europa Regina képen, amely Hamza Gábor bővített és átdolgozott monográfiájának második kiadását díszíti, a 16. századi művész³ a fenséges női alak csípőjének bal oldalán helyezte el Vngariát. A szív tájékán Germania, a nyak alatti részen Gallia, a koronán és a fejen Hispania, az országalmát tartó bal karon Itália, a jogart tartó jobb karon Dánia látható. Vngaria „ikertestvére” a csípő jobb oldalán Polonia, míg a királynő szétterülő szoknyáját a korabeli keleti- és délszláv térség államai, illetve régiói díszítik azzal, hogy a szoknya alsó szegélyénél balra Gracia, jobbra pedig Scythia és Tartaria is feltűnik. Ezen a beszédes képen Anglia és Scandia a királynő testéhez nem kapcsolódik; az előző a nyakról jobbra, mint egy nyaksál sodródik a hullámokon, az utóbbi pedig szilárdan áll jobbra, kellő távolságtartással a királyi alaktól.

Bár a 488 oldal terjedelmű mű nem a magyar jogfejlődésre koncentrál, hanem az *Europa Regina* egyes testrészeit összetartó, és ezért közös európai hagyaték egyik meghatározó elemének tekinthető „kötőszövetre”, a római jogi tradícióra, a jogi ikonográfia képi eszközeinek üzenetére⁴ érzékeny olvasót ebből az újkori ábrázolásból elsőként az ragadja meg, hogy *Europa Regina* szívének és fejének legalább akkora szüksége volt Vngariára és a többi, talán kevésbé nemesnek tekintett testrésze, mint Agrippa Menenius Lanatus consul tanmeséjében a szájnak az ételt a szájhoz emelő kézre.

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, kutatócsoport-vezető, DSc, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék, Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport.

² Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján* (2. átdolgozott, bővített kiadás). Budapest: Novissima, 2022, ISBN 978-615-6484-11-6, 488 p. A 2. kiadást lektorálta: Földi András, szerkesztésében közreműködött: Deák Péter.

³ A mű fedőlapján és címlapján található kép Sebastian Münster 1544-ben Baselben kiadott *Cosmographia universalis* című munkájában található.

⁴ A képi nyelvezet értelmezéséhez lásd Kocher, Gernot: [Szimbólumok és jelek a jogban](#). Történeti ikonográfia (ford.: Herger Csabáné). Pécs 2008, 5-15.

Sajátos, hogy a modern és posztmodern európai jogtörténet-tudomány nyugati képviselői nem egy esetben mégsem ebből az organikus Európa-felfogásból indulnak ki, hanem kontinensünk jogfejlődését tekintve központi államokról és peremterületekről beszélnek, vizsgálódásuk középpontjába túlnyomó részt az előbbi helyezve. Jó példa erre a *European Legal History* című tankönyv (1994), melynek bevezetőjében a szerzők, *Olivia Robinson, David Fergus és William Gordon* rögzítik, hogy értelmezésükben mit jelent az európai jogtörténet. Azokat az államokat sorolják az európai jogi kultúrához és hagyományhoz, amelyek „közös jogi örökséggel rendelkeznek”, mégpedig olyan örökséggel, amelynek „alapja a római jog és a kánoni jogtudomány, illetve a feudális jog és a szokásjog”. Ezzel olyan általános meghatározást adnak, amelyet többé-kevésbé találónak érezhet a földrajzi Európa térségéből származó bármely olvasó. A tankönyv szerzői azonban gondolatmenetüket tovább fűzik: bár Skandinávia, Lengyelország és Magyarország, vagy akár Spanyolország is a nyugati kereszténységhez tartozott, „ezek az országok nem voltak központi területei annak a jogi gondolkodásnak”, amely tartósan befolyásolta a Nyugat nagy részét. Elismerik ugyan, hogy Anglia sem volt közvetlenül érintett ebben a fejlődésben, mégis úgy vélik, hogy a viszonylag elszigetelt angol jogfejlődés vizsgálata az európai jogtörténet keretein belül Anglia és Franciaország szoros kapcsolata miatt, valamint az angol jognak a gyarmatvilágra gyakorolt hatása miatt szükséges. Európa szívének Itáliát, Franciaországot és a *Sacrum Romanum Imperiumot* tekintik,⁵ tankönyvükben tehát a joghallgatók számára ezeknek az államoknak, valamint Angliának a jogfejlődését mutatják be, míg a „nem központi” területekkel egyáltalán nem foglalkoznak. Azon már különösebben nem is csodálkozik olvasójuk, hogy az egykori szovjet-blokknak azokról az országairól, amelyek kétséget kizáróan a földrajzi Európához tartoznak, az utolsó, európai egységesüléssel foglalkozó fejezetben sincs említés. Nem vitatott, hogy a szerző előjoga dönteni vizsgálata tárgyáról és annak kiterjedéséről, mindazonáltal elvárható, hogy a mű címe ehhez a döntéshez igazodjon. Példánknál maradván a kérdés tehát az, hogy a szerzők milyen Európa-képet közvetítenek tankönyvükben a joghallgatók felé.

Természetesen találhatók a jogi szakkönyvtárakban különböző korszakokból olyan művek is, amelyek óvatosabban közelítenek ahhoz a kérdéshez, hogy mit kell érteni a jogtörténet-tudományban Európa alatt, ezek azonban rendszerint európai jogösszehasonlításra vállalkozó monográfiák vagy tanulmánykötetek, melyekben a vizsgálat tárgya bizonyos szempontból közös nevezőt képez az európai térségben. *Heinrich Mitteis* Európa-fogalma (1940) a *Sacrum Romanum Imperium*tól Itálián, Franciaországon és Anglián keresztül a keleteurópai államokig terjed. Igaz, a feudális korszak összehasonlító alkotmánytörténetével foglalkozó művében tíz oldalt szánt csak a „keleti” térségre,⁶ és ebbe sorolja Magyarországot is, amelynek az alkotmányfejlődését az államalapítástól a török kiűzéséig terjedő mintegy hétszáz évben (1000-1686) négy oldalon foglalja össze, mind ez némileg magyarázható azzal, hogy a maga korában⁷ az érintett térség alkotmánytörténeti szakirodalma sporadikusan volt csak valamely nyugateurópai nyelven is elérhető. A példákat folytatva a II. világháború után még romokban álló kontinensen *Paul Koschaker* a római jogi tradícióban találta meg a közös nevezőt (1947),⁸ amely eltérő intenzitással, de kétségtelenül befolyásolta *Europa Regina* minden „testrészének” a jogfejlődését, míg *Gunther Wesener* számára a római jog mellett az univerzális karakterű természetjog jelentette az összehasonlítás alapját (1978).⁹

⁵ Robinson, Olivia F. – Fergus, T. David – Gordon, William M.: *European Legal History*. London – Dublin – Edinburgh 1994, V.

⁶ Mitteis, Heinrich: *Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnszeitalters*. Weimar 1940, 448-458.

⁷ Hiánypótló a magyar alkotmány- és jogfejlődést német nyelven bemutató ezer oldal terjedelmű kötet: Máthé Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest 2017.

⁸ Koschaker, Paul: *Europa und das römische Recht*. München – Berlin 1947.

⁹ Wesener, Gunther: *Römisches Recht und Naturrecht*. Graz 1978.

Azonban még európai összehasonlító jogi művek esetében sem feltétlenül váltja ki a kutatók érdeklődését az, ami az Elbától keletre húzódik. Említhető *Helmut Coing* kétkötetes „európai” magánjogtörténete (1989), amely – ahogy erre a belső címlapon található alcím figyelmeztet – kizárólag Nyugat-Európára szűkíti le a magánjogi intézmények fejlődéstörténetének bemutatását,¹⁰ vagy *Walter Pintens* tanulmánya, melyben egy bekezdés erejéig tesz említést a „keleteurópai” házassági vagyoni jogi rendszerekről a szerző, bár olvasója a cím alapján tőle is teljes európai jogösszehasonlítást várna (2008).¹¹ Úgy tűnik, ez a nivellálás a centrumországok és a „perifériák” között csak a regionális jogösszehasonlítást célul kitűző műveknél tűnik el, melyre az utóbbi évekből üdítő, hazánkat is érintő példa a magánjog területéről a regensburgi székhelyű *Instituts für Ostrecht* (IOR) igazgatójának, *Martin Löhnig*nek a kezdeményezése.¹² Az ilyen típusú kutatásoknál azonban az a jellemző, hogy a domináns jogi kultúrának a szomszédos országok jogfejlődésre és a regionális jogegységesítésre gyakorolt hatását vizsgálják, mint ahogy két, történetében egymáshoz számos szállal kapcsolódó ország magánjogfejlődésének az összehasonlítása esetében is egy hatást gyakorló és egy hatást befogadó térség összehasonlításáról van szó.¹³

II. Értelmezhetőek-e a jelenkor jogrendszerei a közös európai jogi kultúra ismerete nélkül?

A megcsonkított *Europa Regina*-képnek *Hamza Gábor* korábbi művei alapján sem híve, *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig* című monográfiája második kiadásában¹⁴ azonban több vonatkozásban is változtat az első kiadásban alkalmazott módszerhez képest, aminek az eredménye egy univerzális igényű áttekintés lesz. Ha nem is kizárólagosan, de döntő mértékben a római jog továbbélésére illetve hatástörténetének a bemutatására helyezi a hangsúlyt. A római jogi tradíció, ahogy a szerző az előszóban fogalmaz, az európai kulturális identitás olyan alapköve, amely az egyetemes magánjogtörténeten belül elsődleges jelentőséggel rendelkezik. Úgy véli, hogy a római jog a legtöbb ország magánjoga esetében még akkor is az integráció fontos eszköze, ha recepciójára teljességében nem került sor, és ezért komoly szerepet lehet ma is *a ius commune Europeum* megteremtésében. Egyet kell értenünk a szerzővel abban is, hogy – a munka terjedelmi korlátai között – a vizsgálat kiterjed a kánonjog anyagára is, amelynek a *ius communera* gyakorolt hatása jellemző módon a hazai és az európai jogtörténet-tudományban is háttérbe szorul. Arra, hogy a kánonjog egymásra épülő rétegei közül az ó- és újszövetségi jogintézményeket és jogelveket is bemutassa, ebben a műben nem vállalkozhatott, de más, elsősorban a természetjogi gondolkodók magánjogfejlődésre gyakorolt hatásával foglalkozó tanulmányaiból nyilvánvaló, hogy nem hagyja figyelmen kívül az európai jogi kultúrának ezt a gyökerét sem¹⁵. A címben jelzet „kezdetek” tehát a Nyugat-római Birodalom felbomlásának

¹⁰ Helmut Coing: *Europäisches Privatrecht Band II: 19. Jahrhundert. Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern*, München 1989.

¹¹ Walter Pintens, *Ehegüterstände in Europa*, in: *Die Zugewinnngemeinschaft – ein europäisches Modell? 7. Göttinger Workshop zum Familienrecht 2008*, Göttinger Juristische Schriften, Hrsg. Volker Lipp – Eva Schumann – Barbara Veit, Göttingen 2009, S. 23-38.

¹² Lásd többek között Löhnig, Martin – Wagnes, Stefan (szerk.): [Das ADHGB von 1861 als gemeinsames Obligationenrecht in Mitteleuropa](#). Mohr Siebeck 2018; Löhnig, Martin (szerk.): *Kulturkampf Um Die Ehe: Reform Des Europaischen Ehrechts Nach Dem Grossen Krieg*, Mohr Siebeck 2020.

¹³ Figyelemre méltó, hogy a magyar magánjogász Kecskés László más megközelítést alkalmaz, és a kontinentális Európára koncentrált magánjogtörténeti művében. Lásd Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*. Budapest 2009.

¹⁴ Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig*. Szerkesztette: Boóc Ádám, a név- és címmutató szerkesztésében közreműködött: Hoffmann István. Budapest 2002.

¹⁵ A szerző friss írásai közül lásd többek között Hamza Gábor: *La Bible dans les oeuvres des adhérents de l'École des Glossateurs et de l'École des Commentateurs*. *Diké* 2022/1. sz. 130-140.

időszakát jelentik, míg a kutatás a XX. század végéig terjed, azaz a szerző ebben a műben is figyelt arra már 1985-ben megfogalmazott szempontra, hogy hidat építsen a történeti jog és a hatályos jog között.¹⁶

A szerző szemléletmódjától idegen a jogrendszerek merev jogcsaládokba sorolása úgy, hogy a történeti kutatás eszközeit rendszerint igénybe sem veszik, vagy megelégednek összefoglaló, felületes megállapításokkal, dacára annak, hogy *Friedrich Carl von Savigny* (1779-1861) munkássága nyomán a XIX. század korai évtizedeitől általánosan elismert tétel, hogy a *iurisprudencia* történeti tudomány és a történeti vizsgálatnak szerepe van a jogértelmezésben. *Hamza Gábor* a merev osztályozás követése helyett tehát arra törekszik, hogy áttekintést adjon a magánjogtörténetben hagyományosan tárgyalt jogrendszereken túl a legtöbb általános munkában elhanyagolt, vagy meg sem említett országok magánjogának alakulásáról is. Így a földrajzi értelemben vett *Europa Regina* alakjának és öltözetének minden elemére kitejed a figyelme, Írországtól az egykori Szovjetunió utódállamaiig, némileg átlépve keleti irányba a földrajzi Európa határait.

Erről a – recenzióhoz különösen közel álló – módszerről természetesen eszünkbe juthat az a tudományos vita, amely a történeti jogi iskola (*Historische Rechtsschule*) egyes képviselői között kibontakozott. A romanista *Savigny* elismerte ugyan, hogy „van némi igazság” a *kanti* tanokat követő *Paul Johann Anselm von Feuerbach* (1775-1833) korai, általános/egyetemes jogtörténet (*Universalrechtsgeschichte*) iránti követelésében. Csakhogy abban a formában, ahogy azt a *Feuerbach* illetve *Anton Friedrich Justus Thibaut* (1770-1840) megvalósította, a jogösszehasonlítás szerinte „súlyos tévedésekre” adhat okot: a nem kellő alaposággal végzett kutatás „nagy és erőteljes nézetek neve alatt” ugyan, de „felszínes féligazságokhoz” vezet.¹⁷ A különböző jogi kultúrák azonos mértékű kutatásának és bemutatásának szükségességét tagadta, mégpedig az eltérő fejlettségi fokokra hivatkozva.¹⁸ *Savigny* a germán jog, a római jog és a kánonjog összehasonlítását azonban szükségesnek látta, méghozzá ebben a sorrendben, miközben a nem egyetemes igényű, korlátozott kiterjedésű, precíz összehasonlítást elfogadhatónak, a rokon népek jogának vizsgálatát pedig természetesnek tartotta.¹⁹ A jogösszehasonlítást a germanisták más oldalról közelítették meg, mint a történeti jogi iskola romanista szárnya, lényegében mégis azonos keretek között tartották szükségesnek.

A történeti jogi iskolán belül azonban volt példa arra is, hogy ennél jóval tágabb, akár egyetemes kiterjedésű összehasonlításra vállalkozzon egy-egy szerző. A hegelianus *Eduard Gans* (1797-1839), *Thibaut* tanítványa 1824-1825-ben lépett a tudományos közönség elé értékes öröklési jogi műve első két kötetével. Nem csak a római fejlődéstörténetet, hanem az indiai, a kínai, a mózesi-talmudi héber, az iszlám, az ún. keleti és az attikai jogot²⁰, majd a következő két kötetben a középkorból a kánoni jogot, az olasz, a spanyol és a portugál térség recipiált római jogát, a francia római-germán és az angol római-germán jogot, továbbá a skót fejlődést és Skandinávia germán jogát is nagy körültekintéssel dolgozta fel.²¹ A berlini

<https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/article/view/6081>.

¹⁶ Hamza Gábor: *Jogösszehasonlítás és antikvitás*. Budapest 1985, 44-50. A mű második, bővített kiadása 1998-ban jelent meg „Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek” címmel. A munka angol nyelven 1991-ben jelent meg „Comparative Law and Antiquity” címmel.

¹⁷ Savigny, Friedrich Carl von: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Dritte Auflage. Heidelberg 1840 (1. kiadás: 1814), 165.

¹⁸ Savigny im. 166.

¹⁹ Savigny im. 166.

²⁰ Gans, Eduard: *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. Eine Abhandlung der Universalrechtsgeschichte I-II: Das römische Erbrecht in seiner Stellung zu vor- und nachrömischen*. Berlin 1824-1825.

²¹ Gans, Eduard: *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. Eine Abhandlung der Universalrechtsgeschichte III-IV: Das Erbrecht des Mittelalters*. Stuttgart – Tübingen, 1829-1835.

joghallgatók körében népszerű jogtudós Savigny részéről averzióval szembesült, amit még inkább fokozott az, hogy Gans számára a római jog az *Imperium Romanum* történelmi szerepéből következő kiindulási pontot képezett az összehasonlításához, de nála a sarokkő alkalmazása nem vezetett a különböző népek joga közötti nivelláláshoz.²² Ganshoz hasonlóan úgy vélte a szintén hegelianus Karl Theodor Püttel (1803-1875) is, hogy a historikus szemléletnél jóval többre van szükség. A jog vizsgálatának a jogfejlődés valamennyi szakaszára és formájára ki kell térnie, mégpedig valamennyi nép jogrendjében ahhoz, hogy a jog „tökéletes fejlődése” bemutatható legyen.²³ Pár évvel Püttel műve után (1850) a fiatal osztrák jogtudós, Josef Unger (1828-1913) a házasság intézményének ugyancsak egyetemes kiterjedésű összehasonlításával próbálkozott,²⁴ de említhető Albert Hermann Post (1839-1895) is, aki 1890-ben publikált családjog-történelmi monográfiája előszavában egy adott jogintézmény fejlődéstörténetének a bemutatásakor lehetőség szerint a Föld minden népe jogéletére kiterjedő összehasonlítást sürgetett.²⁵

E pár példa alapján is látható, hogy a történelmi jogi iskolán belül az egyetemes jogtörténet (*Universalrechtsgeschichte*) összehasonlító jogtörténetként, illetve összehasonlító jogtudományként (*Vergleichende Rechtswissenschaft*) jelent meg,²⁶ abban azonban jelentős különbségek voltak, hogy ki milyen kiterjedésű történelmi jogösszehasonlítást tartott elfogadhatónak.

III. A történelmi jogösszehasonlítás korlátairól

Hamza Gábor az univerzális igényű jogösszehasonlításnak a veszélyeit ismeri, és következetesen kerüli. Mivel a római jogi tradíciónak a holland, a francia, a német, a svájci, a spanyol, a portugál, az olasz és az osztrák magánjog közvetítésével gyakorolt hatása kétségtelen az egykori gyarmatbirodalmakban, azok felbomlása után az utódállamokban, az élénk kereskedelmi kapcsolatok következtében számos gyarmatosítással nem érintett államban, sőt az I. világháborút lezáró békéknek az európai jogrendhez való igazodást előíró rendelkezései következtében más államokban, így az ekkor megszülető török köztársaságban is, a szerző indokoltan mutatja be az amerikai, az ázsiai és az afrikai kontinens számos államának a magánjogfejlődését is. Azt pedig, hogy az áttekintés ne váljon parttalanná, hanem – ahogy ezt az előszóban megfogalmazza – „meghatározott irányokkal és kontúrokkal rendelkezzen”, a római jogi nézőpont segítségével biztosítja, míg az egyéb, jogfejlődést befolyásoló hatásokat szükség szerint említi csak meg.

Olvasóbarát megoldás, hogy a nem egyszer nehezen áttekinthető szakirodalomból a fejezetek elején összefoglalót ad. Aki jól strukturált könyvét azzal a szándékkal veszi kézbe, hogy értékelő összegzést kapjon egy-egy térség magánjogi tradíciójáról, mentesülhet attól az időrabló és félrevezető ösvénytől, hogy olyan szakirodalomhoz nyúljon, melynek eredményeit

²² Hamza, Jogösszehasonlítás és antikvitás 57.

²³ Püttel, Karl Theodor: Der Inbegriff der Rechtswissenschaft oder Juristische Encyclopedie und Methodologie. Berlin 1846, IX ff.

²⁴ Unger, Josef: Die Ehe in welthistorischer Entwicklung; ein Beitrag zur Philosophie der Geschichte. Wien 1850. A szerző az ún. „keleti világon” belül Kína, India, Perzsia, Judea és Egyiptom (8-38.), a „mohamedánizmus” (39-51.), majd a görög (52-65.), a római pogány és keresztény (66-100.), illetve a germán házasság fejlődéstörténetével foglalkozott, ez utóbbit a kora középkortól saját kora állami jogalkotásáig végigkísérve (101-155.), végezetül pedig a szocialista és a kommunista elméletek házasság szemléletét ismertette (156-167.). Világos tehát törekvése a kronológiai sorrendet követő egyetemes összehasonlításra azzal, hogy saját korának házassági jogalkotását is bemutatta.

²⁵ Post, Albert Hermann: Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts. Ein Beitrag zu einer allgemeinen vergleichenden Rechtswissenschaft auf ethnologischer Basis. Oldenburg – Leipzig 1890, IV.

²⁶ Lásd ennek a jelenségnek az értékelését a hazai jogtörténet-tudomány részéről a következő műben: Illés József: Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története. 2. bővített kiadás. Budapest 1930, 10.

a tudomány már meghaladta. Lényeglátását sok évtizedes szakmai tapasztalata, a források olvasását és értelmezését pedig rendkívüli nyelvismerete biztosítja. Magánjogfejlődéssel foglalkozó jogtörténészként a művet a leggyakrabban használt kézikönyveim között tartom számon.

Gondolatok Lévai Csaba A förtelmes kereskedelem című monográfiájáról²

Kétségkívül hatalmas, kihívásokkal teli feladatot vállal magára az a kutató, aki ma a rabszolgaságról ír. Aligha tagadható módon, manapság ez a nemzetközi, amerikai és honi sajtóban is az egyik, ha nem legfelkapottabb témának számít, ami annak ellenére, hogy látszólag az Egyesült Államok történelmi önképéről szóló belső vitának tűnik, az egész kollektív nyugati világ – ha létezik egyáltalán ilyen – történelmi önképéről szóló vitájává terebélyesedett. A közérdeklődést lehengerlő erővel akkor kezdte e kérdéskör foglalkoztatni, amikor a 2020 júniusában George Floyd halála okán kitörő – nemegyszer zavargásokba torkolló – tüntetések kezdték főként tematizálni a pandémiába lassan belefáradó nyugati közbeszédet. Ennek keretében aztán a felszínre bugyogott minden, eladdig mélyrétegekben megbúvó történelmi sérelem kolonializmusról, rabszolga-kereskedelemtől, rasszizmusról és kizsákmányolásról. E ma is folyó vitának mindamellett, hogy folyamatosan alakítja a közbeszéd és a politika dinamikáját, szemmel is jól látható eredményei voltak a szobordöntések, -rongálások és -eltávolítások formájában. Így tűnt el példának okáért a Konföderáció volt fővárosának, Richmondnak az utcáiról a *Monument Avenue* valamennyi volt konföderációs déli politikai és katonai vezető szobra. Értelmezhetetlen módon ugyanezen sorsra jutott Thomas Jefferson New York városházán lévő szobra, Theodore Rooseveltt Természettudományi Múzeum előtt elhelyezett lovasszobra és az Abraham Lincolnt rabszolgafelszabadítóként ábrázoló szobor is.

E vitának a történetírás szempontjából is releváns szelete volt a *New York Times Magazine* által útjára indított 1619 Project, aminek kifejezett missziója volt a fekete amerikaiak hozzájárulásai és a rabszolgaság következményei felől – utóbbiakat fókuszba helyezve – újra gondolni az Egyesült Államok történelmét. A revizionista szemléletű cikksorozatban több neves akadémikus is publikált, a cikksorozat azonban végeredményét tekintve nem aratott osztatlan sikert, lévén az amerikai történész-szakma erőteljes kritikával illette a cikkekben foglalt megállapításokat.

Azt, hogy a hazai közbeszédre milyen jelentékeny tematizációs befolyással bírt a rabszolgaságról mint történelmi intézményről folyó vita – a számos újságcikk mellett – mi sem jelzi jobban, minthogy a legjelentősebb történelmi ismeretterjesztő magazin a tüntetéshullám idején tematikus számban próbálta végig kísérni a vitában megjelenő történelmi vonatkozású érvek hátterét – II. Lipóton át az Egyesült Államok déli tagállamainak rabszolgatartó múltjáig.

E felfokozott közérdeklődés csúcsán jelent meg Lévai Csaba *Förtelmes kereskedelem – A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában* című átfogó gazdaságtörténelmi monográfiája. A szerző egyik, ám korántsem egyetlen – céljaként fogalmazta meg, hogy a csak magyarul olvasó hazai érdeklődőknek naprakész ismereteket adjon át a fokozatosan nagyobb fontosságú kérdéskörrel, s e szempontból a kötet jókor volt jó helyen. A megjelenést akarva sem lehetett volna jobban időzített, minthogy a téma „forróvá” válásával nagyjából egyidőben jelent meg, s így nem tátongott a magyar nyelvű tudományos irodalomban sem sokáig űr – legalábbis az aktualitás felfokozódásától számítva.

¹ PhD-hallgató, ELTE-ÁJK, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténelmi Tanszék.

² Lévai Csaba: *A förtelmes kereskedelem – A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora-újkori Észak-Amerikában*. L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alap, Budapest, 2020. 518. oldal. ISBN: 9789634145677

A kötet merítése nagy, a feldolgozott téma kidolgozottságának részletessége pedig kiemelkedően alapos, amit a mintegy tizennégy oldalt kitevő forrásjegyzékével minden bizonnyal számos hazai kutatónak könnyíti meg a kutatásai kezdetét. A monográfia szerkezeti egységeinek felépítése és rendezettsége ugyanezen széleskörű olvasottságból fakadó lényeglátásra utal, amellet, hogy az egyes fejezetek alfejezeteiben a szöveg maga szűkebb értelemben nem tartja a kötet felépítésének célratörő kronológiai irányát. E részeknél azonban a szövegfolyam illetéknéppen történő megtörése indokolt, mivel a szerző ezen eszközhöz akkor nyúl, amikor az egyes részkérdésekről folytatott historiográfiai vitákban felvonultatott álláspontokat mutatja be, vagy példának okáért a *Williams-tézis* kapcsán Eric Williams érvrendszerét és az arra való tudományos reflexiókat írja le. Ezen pontokon sem értékelhető az elemzés csapongóként, mivel az egyes altémákon belül felvázolt történelmi viták mind az adott témakör köré csoportosulnak. A kronológia előrehaladtával a monográfia által feldolgozott földrajzi tér együtt szűkül, így jutunk el végül az észak-amerikai kontinensre, azon belül is a végső soron a mai Egyesült Államok déli tagállamai területén kiépült rabszolgatartó rendszer jellegzetességeihez. A feldolgozott időtávból és a gazdaságtörténelmi részletezettségből következően jóllehet a vállalkozás nagyot merít, ám ezt mégsem túlzó mértékben teszi. Mindezzel együtt azonban a kötet szövegezésének legnagyobb erőssége egyben annak gyengeségeként is felfogható. A szerző ugyanis mindamellet, hogy eddig a magyar amerikanisztika történetében egyedülálló módon foglalja össze a rabszolga-kereskedelem és a rabszolgaság kialakulását Észak-Amerikában, végig tartózkodik a szubjektív állásfoglalásoktól. Ebből fakadóan például egy érdeklődő, a kontinens történelméről és a rabszolgaságról némi ismeretekkel rendelkező, de elsősorban ezek jelenre gyakorolt hatása miatt lapozásba kezdő olvasó valószínűleg némi hiányérzettel fog végig haladni a kötetben, hiszen a szerző személyes véleményére vajmi kevésbé számíthat. A szövegre mind ettől függetlenül ráért volna az olykor szubjektívebb hangnem – már csak a fogyaszthatóság javítása végett is. A szerző erre, vagy legalábbis valami ezt megközelítőre a befejező részben vállalkozik, ott is igen mértéktartóan.

Az elbeszélésmód egyfajta résztvevő távolságtartása egyébiránt nem szemlélhető kizárólag ilyen negatívan. Tekintettel a megjelenés dátumára, a szöveg maga jóval a téma rivaldafénybe kerülése előtt készen lehetett, mindebből következően – előnyére – a túlzottan érzékeny és jócskán átpolitizálódott közeg által szült beszédter szorításától mentesen születhetett meg. Ebből fakad egyébiránt a monográfia egy további – de valószínűleg szándékon túli – előnye, nevezetesen az, hogy a közgondolkodásban és a vulgártörténészkedő politikai sajtóban megjelenő állításokat azok cáfolatának kifejezett szándéka ellenére dönti meg. E tekintetben az írásmód követendő kellene, hogy legyen a jövőre nézve is. Mindannyiunk számára világos, hogy a rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartás maga is morálisan visszatetsző, ettől függetlenül még létező történelmi tények. Tehát utóbbi konszenzusból fakadóan nem szükséges mondatonkénti kárhoytatásuk vagy az öncélú és közhelyszámba menő újságírói moralizálás velük kapcsolatban.

A szerző okszerűen, a téma közismertségének hiányából fakadóan, a fogalmi és földrajzi keretek alapos, ám ennek ellenére egyáltalán nem didaktikus tisztázásával indít, s az egyes fogalmak alkalmazásának miértjeit is elmagyarázza. A bevezetés egyetlen gyenge pontja a rabszolgasorba taszított feketék megnevezéséről szóló tisztázás, mivel a hazai keretek között a feketék kifejezetten rasszista célzatú megnevezésén – ti. a néger szó használatán – túlmenően egyetlen vonatkozó megnevezés sem bír pejoratív töltettel. Egyebek mellett kissé szükségtelennek hat az amerikai forradalom, illetve Amerikára vonatkozó okfejtés is. Vélhetően elégséges lett volna jelezni, hogy bár Amerika földrajzi értelemben az egész kontinens maga, a szerző kifejezetten az Egyesült Államokat érti alatta, minthogy a magyar nyelvben nemes egyszerűséggel az USA-ra történő utalás – egyébként példának okáért a brit angolban is bevett módon – az „Amerika” szóval történik.

A monográfia a rabszolga-kereskedelem és tartás kialakulását az Óvilágtól kezdi vizsgálni, a XV. századot megelőző korszakokra is vissza-visszatekintve, így többek között említést tesz X. Alfonz kasztíliai uralkodó *La Siete Partidas* című jogkönyvéről is. Lépcsőzetesen mutatja be továbbá a kezdetben fehér bőrű rabszolgákon kikísérletezett intézményi apparátus recepcióját a hódító államoknak a Földközi-tenger medencéjéből térben az Atlanti-óceán felé, egyre nyugatabbra terjeszkedő gazdasági érdekszférájában a földrajzi felfedezések korától. Ennek keretében ismerjük meg a cukornádtermelés kialakulását is.

A monográfia talán legfontosabb fejezetei – habár az ilyenforma értékelés inkább a recenzens szubjektív olvasmányélményének lenyomata – az atlanti-óceáni rabszolga-kereskedelem kialakulását és jellemzőit taglaló terjedelmesebb rész, amelyet egységként kezelhetünk a nyugat- és nyugat-közép-afrikai rabszolgatartás feltételeit és jellegzetességeit bemutató első rész végén elhelyezett alfejezettel. Ezen alfejezetben tévhit romboló erővel hat a *transzformációs-tézis cáfolatainak* bemutatása. A tézis szerint a rabszolga-kereskedelem volumenének növekedését az európaiak erőszakolták az afrikaiakra. A szerző jöllehet az állásfoglalástól alapvetően e körben is tartózkodik, a szövegből áttételesen mégis kikövetkeztethető, hogy mely érvrendszert fogadja el igaznak. A cáfolat értelmében kissé leegyszerűsítve a következő folyamat rajzolódik ki. A korabeli Afrika társadalmi mobilitásának centrumában, minthogy Európához hasonlóan a föld teljes egészében az uralkodó tulajdona volt, nem a feudális Európáénak megfeleltethető vagy akár azzal megegyező földbirtokláson alapuló fikciója állt, hanem az adóztatást leszámítva a rabszolgaság. Ebből fakadóan tehát a társadalmi ranglétrán való előrelépést az adott személy által kontrollált rabszolga-állomány határozta meg, s nem földjeinek nagysága. Végeredményként Fage és Tordoff szerzőkre hivatkozva, ebből az következik, hogy az egyes nyugat-afrikai államalakulatok gazdasági potenciálját a meghatározott területen kontrollált emberanyag mennyisége határozta meg.

A fentebb jelzett nagyobb részben a szerző ezután a térség rabszolga-kereskedelmének kialakulásán és jellemzőin kalauzolja végig az olvasót. Ezt meglehetősen adatgazdagon teszi, és még azt is bemutatja, hogy az egyes számok mennyiben korrektek, túlzóak vagy éppen alul becsültek, avagy egyáltalán megbízhatók. Ezen egység bár nehezen olvasható, de a téma jellegéből fakadóan fogalmilag kizárt a lektúrszerű olvasmányosság. Kiemelkedik az egészében is rendkívül alaposan megírt fejezetből a *háromszög alakú kereskedelem, mint tulajdonképpeni mítosz* kialakulását lekövető historiográfiai fejlődési ív levezetése. Lévai Csaba a trinidadai tudós-politikus, Eric Williams téziséből kiindulva, amely szerint az angol-brit industrializáció nagymértékben a rabszolgaságból származó megtermelt profiton alapult, foglalja össze a tézis egyes állításai atomizálása mentén kialakult történettudományi vitát. Lévai ezt követően mutatja be a vita során a mítoszrombolásra csatlakozó további szerzők munkáit, akik a rabszolgák egyes tengeri szakaszokra bontott szállítás közbeni halálozását, – ezen belül is az ún. *középső átkelés* körül kialakult, abolicionistáktól eredeztethető állításhalmazt vizsgálták. Ez utóbbi kapcsán külön érdeme a monográfiának, hogy az idő előrehaladtával lassú javulásnak induló számokat nem önmagukban állva jeleníti meg, hanem egyrészt több ponton is a rabszolgaszállító hajók legénységének halálozási arányaival, másrészt az egyes, Ausztrália felé tartó rabszállító-hajók és a kivándorló népességet szállító hajók ugyanezen arányaival összevetésben. A kötet ezen része a kaorikagylók valutaként történő használatától kezdve rengeteg apróbb gyöngyszemmel van tele, de kétségtelenül a nagyobb ívű folyamatok elemzése is egyrészt lényegesebbek, másrészt sokkal érdekesebbek ezeknél. Összességében e szerkezeti rész leginkább szembeötlő tulajdonsága, hogy az olykor évszázadok óta meggyökeresedett, szórványos adatokon alapuló mítoszszerű állításokat *sine ira et studio* bontja szét, s elemenként kínálja fel cáfolatukat. Gondolatébresztő és elgondolkodtató, hogy vajon még hány ilyen előbb historiográfiai, majd a köztudatba átkerült toposzra vár összeszedett ellenérvek sora. Mindazonáltal a rabszolgaság, rabszolga-

kereskedelem és rabszolgatartás kapcsán máig hatóan jelenlévő és az abolicionistáktól eredeztethető érvek – legalábbis, amelyek vélt tényszerűségeken keresztül, ám az adatszerű bizonyítékokkal sokszor adós maradványok, próbálták hangsúlyozni a rabszolgaság embertelenségét – meghaladandóak, s helyükön kezelendők. Ennek okán erkölcsi téren aligha vitatható például John Stuart Mill rabszolgaság elleni érvrendszere, ugyanakkor ezt egyszerűen tényekkel alá nem támasztott módon fogalmazta meg, ezért nem is érdemes ezeket ma már e történettudományi vitákban megjeleníteni. A szerző a Williams-tézis cáfolatához hasonlóan jelzi a tézisek gazdáinak szubjektív megfontolásait, így az abolicionistákét vagy korábban George H. Moorét, aki vándorlásai során mindig azon régiót hiteltelenítő munkát adott ki a keze közül, amit éppen hátrahagyott. Ennél persze jóval árnyaltabb a helyzet Eric Williams kapcsán, akinek fent jelzett értekezése lényegi megállapításainak szempontjából valószínűleg nem volt érdektelen marxista alapszemlélete, ebből fakadóan pedig megállapításai is tendenciózusnak minősülnek. Az olvasó figyelmét a szerző – még ha összefoglalóan nem is – folyamatosan felhívja az olyan módszertani, belső-külső forráskritikai vitákra, amelyek az egyes kérdések kapcsán kialakultak. Amellett, hogy az adatok precizitásának hiányosságai – „a történész néha azzal főz, amije van” – kidomborítottak, a szemléletesebb bizonyítási problémák is felmerülnek. Ezek közül is emlékeztet Oludah Equiano esete, akinek nagy hatást kiváltó művével kapcsolatban, amelyben Afrikából való rabszolgakénti elszállításának körülményeit mutatja be, több aggály merül fel. Leginkább az, hogy nem lehetünk biztosak abban, hogy a szerző egyáltalán Afrikában jött-e világra vagy már Amerikában. Ezt megerősíteni látszik, hogy az írás tartalmát tekintve sok esetben máshol is megjelenő képzeletgazdag átköltéseket foglal magába.

A könyv utolsó nagyobb egysége, amely az észak-amerikai rabszolgatartás kialakulását és jellegzetességeit veszi számba, érinti továbbá az amerikai őslakos népesség rabszolgaságának kérdését, a mintaadó karibi térségben kialakult rabszolgaságot, míg végül áttér az észak-amerikai földrészre. E záró szerkezeti egységben legszemléletesebben megírt és legérdekesebb része a feketék rabszolgaságának törvényerőre emelkedésével záródó folyamat leírása, amit Lévai Csaba megtörtént esetekkel példázva egyúttal jogtörténeti kontextusba is helyez. Ennek az egységnek igen terjedelmes részét képezik a földművelés-történeti fejezetek is. Mindazonáltal, meg kell jegyezni, hogy a téma száraz gazdaságtörténeti jellege miatt jóval kevésbé gondolatébresztő, ám ezzel együtt is a monográfia teljesség iránti igényességéből fakadóan elengedhetetlen. A rabszolgatartás eltérő formáit, a munkákat és az ezt végző állomány demográfiai összetételének, a felső- és alsó-déli rendszerek összehasonlítását is felölelő záróegység végén a szerző esettanulmányokon keresztül szemlélettel a rabszolgaság ellen szerveződött felkeléseket. Végül a befejezésben – már említett módon – a szerző a rabszolgatartás és a rasszizmus jelenre történő hatását elemzi a történetíró szemszögéből.

A téma kutatásához hasonlóan nehéz feladat egy ilyen adatgazdagon megírt és társadalomtörténeti részekben bővelkedő gazdaságtörténeti monográfiát összefoglalni. Mivel az adatok könyvlapokból való idézése nem képez nagy intellektuális feladatot, a végére a szükségképpen recenziós szubjektivitásának felvállalásával együtt is érdemes elemezni, hogy a jelen vonatkozásában mivel járul hozzá e könyv a kortárs vitákhoz vagy pusztán csak az ismeretterjesztéshez.

Az átpolitizálódás mára teljesen bevett – a tudományosságnak egyben mégis teljességgel megszokhatatlan – jelenséggé vált. A rasszizmussal kapcsolatos társadalmi párbeszéd tulajdonképpen globalizálódása a 2016-os amerikai elnökválasztási kampány hevében ment végbe, s máig tartóan erős tematizáló potenciállal uralja a közös politikai beszédteret, ami – lévén történelmi kérdésekkel telített – kellemetlenül sugárzik át a tudományos térbe. A jogéletben korábban már fennálló probléma – a jogi természetű kérdések politizálódása, illetve ezek ellenhatásaként a politikai kérdések juridizálódása például az abortusz kapcsán – a történettudományokat még talán utóbbinál is jobban veszélyezteti.

Tekintve, hogy a közeg árnyalatokra vak, a sematikus áldozati narratívákba nem illeszthető történelmi tényeket pedig megemésztetni nem képes, egyre erőteljesebb béklyókat aggat a történettudományra, hacsak nem illeszkedik a már kijelölt cél felé. Ennek nagy port kavarázó iskolapéldája a már említett *1619 Project*. A deklarált és előzetesen megfogalmazott célokkal ugyanis persze önmagában nincs baj, hisz nehéz is lenne megfogalmazott kutatási vázrajz nélkül érdemi tudományos munkát végezni. Mégis teljesen más a helyzet akkor, amikor a konklúzió eleve eldöntött, s a tényeket hajlítjuk a konklúzióhoz, nem pedig a konklúziót a tényekhez. Egyszerűbben szólva: nem okos dolog gombhoz varrni a kabátot.

Az ugyanis nem igazán közismert tény, hogy az európai rabszolga-kereskedők vagy a rabszolgákra igényt tartók már teljesen intakt és működő afrikai, azaz afrikaiak által afrikaiakat rabszolgasorba taszító ökoszisztémára telepedve elégitették ki munkaerő iránti igényeiket. Szintúgy kevésbé ismert, hogy a rabszolgaként adott-vett feketék életminősége – és nem jogi állapota! – kezdetben alig látható különbségeket mutatott a szerződéses szolgákétól, arról nem is beszélve, hogy utóbbiak pénzbeni értéke szintén kevesebb volt. Emellett gyakorta találkozni a rabszolgaságra épült gazdaságok, birodalmak mítoszával is, vagy általánosságban azzal a képzetel, mintha az Egyesült Államok polgárháború előtti – és 1964-ig a polgárháború utáni, de néhány szélsőségesebb helyen tulajdonképpen mindmáig hatóan – történelme kizárólag a feketék elleni elnyomás és a fehér faji felsőbbrendűség körül csoportosult volna.

A rabszolgaságról való diskurzusban egyértelműen kiemelt szerep jut a történettudománynak, sőt még jelentős mennyiségű elvégzendő feladat áll a szakma előtt. Ennek keretében pedig törekedni kell, hogy a tudomány kevésbé igazodjon a politikához – még ha nem is lenne célszerű azoktól egyébként teljesen elszakadni. Ennek keretében kivált szükséges lesz Lévai Csaba munkájához hasonló részletezettségű monográfiák megalkotására, amelyek a rabszolgaságot nem mint – utólagos bölcselkedéssel és visszaható hatályú moralizálással – tételezett erkölcsi rosszat akarják prezentálni, hanem képesek egyrészt a rabszolgaságot mint társadalmi rendszert és jelenséget a lehető legnagyobb precizitással lefesteni. Ez alatt értve elsősorban a rabszolgatartó és a rabszolga közötti személyközi viszonyt bemutató mikrotörténelmi műveket és összehasonlító történelmi munkákat. Lehetséges – és valószínűleg nem terméketlen – irányvonallá válhat ezen túl a jobbágyság és az Egyesült Államok rabszolgatartásának tüzetes összehasonlító vizsgálata. Érdemes ugyanis megfontolni, hogy az orosz jobbágyszabadítás és az amerikai emancipáció időben hozzávetőlegesen egyszerre történt, és mivel mindkét intézmény fennállta évszázados, ekkorra már jogi szabályozásuk is dogmatikus árnyalatokban öltött testet. Nehezen feltételezhető, hogy a jobbágysorban lévő feudális államok alattvalóinak életminősége – de nem a jogállapota – az Egyesült Államokban rabszolgaságba taszított feketékénél érdemi különbözőségeket mutatott volna. Ennek oka, hogy mindkét kényszermunkán alapuló intézményben az alávetettek a felettük hatalmat gyakorlókat akaratainak alárendeltek voltak, s mind szabad mozgásuk, családjogi viszonyaik és jövedelmi viszonyaik ezen kényszerítő erőnek voltak szorításában. A monográfia további rendkívül erős pontja a rabszolgaság és a rasszizmus viszonyát fejtegető része, amely a biblikus megalapozástól kezdve Tengerész Henriken át és a katolikus egyház missziószerű lélekmentésként felfogott rabszolgaság-megalapozásával együtt az arab világból tulajdonképpen készen kapott és recipiált – nyilvánvalóan nem a mai értelemben vett – rasszizmus elválaszthatatlan egymásba fonódásának képét tárja az olvasó elé. Ez a körülmény szintén nem nevezhető közismertnek, minthogy a kolonializmus-kritika kifejezetten a nyugati hatalmak köré felépített teóriájába, azaz a nyugati hatalmak elvülhetetlen bűnösségének sulykolásába nem illeszkedik bele. Mindez persze aligha menti fel a XIX. századtól a XX. század közepéig tartó és fel-felbukkanó eugenikai sarlatánságokat, de a rend kedvéért megjegyzendő az is, hogy időbe, és tragikus módon rengeteg ember halálába is kerül mire e teóriák oda kerülnek, ahova valók, a disztópiarodalom polcaira.

Lévai Csaba munkája nemzetközi színvonalú összefoglalást nyújt, szintetizál és tár fel, s kétségkívül alpművé kell, hogy váljon. Mivel ennél átfogóbb és precízebb munka e kérdésben a honi viszonylatban nem és külföldön is igen kevés született, vélhetően a monográfia által diktált színvonalat jó darabig nem fogja tudni megközelíteni a magyar amerikanisztika. A korábban említett “részvevő tartózkodás” mint beszédmód pedig – minden esetleges negatívumával együtt is – összességében inkább követendő példa, mintsem kritika tárgya. Ettől függetlenül természetesen a szerző következő munkájában ilyen olvasottság és ennyi befektetett munka után saját állásfoglalásának közreadásától sem kell, hogy tartózkodjon.

Egy jogfilozófiai kismonográfiáról

Prugberger Tamás *A jog intézményrendszere a globalizáció társadalompolitikai környezetében*² című munkája új adalékokkal kibővítve összegzi a Szerzőnek az utóbbi években a globalizáció és a jogpolitika kapcsolatáról tett fontos megállapításait. Egyfajta tanulmánykötetnek is tekinthető tehát a kiadvány, ami azonban mégis túlmutat e műfajon, hiszen a szervesen összekapcsolódó témák okán a kötet a kérdéskomplexum kismonografikus feldolgozásaként is értelmezhető.

Az összegzésre egy szerencsés „véletlen” adta az alkalmat. A véletlen szó idézőjelbe tétele ugyancsak indokolt, hiszen az mindig csupán a felkészülteknek kedvez. A Szerzőt egy moldovai kiadó azzal kereste meg, hogy közölhesse azon jogfilozófiai indíttatású írásait, amelyek átalakuló korunk szemszögéből veszik vizsgálat alá a nyugati jogrendszer legújabb fejleményeit. Az eredmény egy igen tanulságos kötet lett, amely Prugberger Tamás gondolkodásmódjának, egyúttal az általa vizsgált jelenségeknek is pontosabban állítja elénk a belső összefüggéseit, mintha az egyes tanulmányokat egymástól függetlenül vennénk a kezünkbe.

A Szerző már igen régóta, több mint húsz esztendeje foglalkozik a globalizációnak a jog világára gyakorolt hatásaival. E kutatások egyik igen figyelemreméltó állomása volt a *Van kiút az útvesztőből? Globalizáció, neoliberalizmus és a jog*³ című, 2008-as kötete. Ez utóbbi munka igen pontosan mutatta be azokat a gazdasági-társadalmi folyamatokat, amelyek az egyes nemzetállamok nemzetközi tőkének való kiszolgáltatottságát növelték, valamint ezzel összefüggésben a munkavállalók helyzetét rontották. Az elmúlt másfél évtized fejleményei e téren kedvező változásokat nemigen hoztak, azonban a folyamatosan koncentrálódó tőke felett rendelkező csoportok egyre inkább összehangoltan és látható szervezeti struktúrák által formálják mind a nemzeti jogrendszereket, mind pedig a nemzetközi gazdasági együttműködések jogforrási rendszereit.

A Szerző nem elégszik meg azzal, hogy pusztán a gazdasági folyamatok és a jog világának kapcsolatát elemzi és mutatja be, hanem mindennek a mélyebb távlatokat nyitó jogfilozófiai keretét is felvázolja. Külön fejezetekben foglalkozik tehát az általános filozófiai témákkal, valamint az olyan szakproblémák vizsgálatával, mint a jogalkotás és jogalkalmazás kérdése. Igen helyesen veti fel egy emberközpontú jogszemlélethez való visszatérés szükségességét is. Ennek tárgyalása során ismételten az általános filozófiai, jogfilozófiai megfontolások kerülnek előtérbe. Külön fejezet foglalkozik a mostanában sokat emlegetett és vitatott jogállamiság fogalom kérdésével, külön figyelmet szentelve annak funkcionális aspektusainak is. A kötet végül a jogrendszerek újabban megfigyelhető átstrukturálódásának, újratagozódásának problémáját, és az ezzel kapcsolatos elméleti diskurzust vizsgálja, majd mély értelmű összefoglaló végkövetkeztetésekkel zárul.

Az előszó a tárgyalt problematika mai jelenségeinek világpolitikai környezetét mutatja be, rámutatva a kétpólusú világ 1989 körül bekövetkezett egypólusúvá alakulására, majd az elmúlt években megfigyelhető változásokra, amelyek során mindinkább megfigyelhető egy orosz-kínai tengely kialakulása, amely komoly kihívást jelent a globális amerikai hegemonia számára. Kitér az USA-nak azon törekvéseire is, amelyek mindinkább függő helyzetbe

¹ Habilitált egyetemi docens, NKE, ÁNTK, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék, szmodis.jeno@uni-nke.hu

² Prugberger Tamás: *A jog intézményrendszere a globalizáció társadalompolitikai környezetében*. Global Edit, Chisinau, 2022. 74 p. ISBN 978-620-0-63462-7

³ Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.

igyekeznek hozni európai szövetségeseit, nem utolsó sorban az észak-afrikai muzulmán országok destabilizálása, és az onnan Európa irányuló migráció elősegítése által. A Szerző eljárása e vonatkozásban is helyeselhető, hiszen e geopolitikai kitekintés nélkül aligha értelmezhető helyesen a jog intézményrendszerét érintő mindazon változás, aminek feltérképezésére a munka vállalkozott.

Prugberger egy terjedelmes fejezetet szentel bizonyos kozmológiai kérdések bemutatásának. Az Univerzum élettelen, de folyamatos változásban lévő világa felől közelíti meg bolygónk működésének sajátosságait. Fő törvényszerűségekként nevesíti az állandó változáson túl a vonzás és taszítás mechanizmusait, a keletkezés és elmúlás-szétbomlás ciklusosságát. Kitér a földi élet létformáinak, a növényi- és állatvilág természetének problematikájára, és e kérdések kontextusában szemléli magát az embert, mint különös fajt. Prugberger alapvetően materialisztikus-agnosztikus nézőpontja az idealistának nevezett világnézet elfogadása mellett is rokonszenvesnek tekinthető, hiszen anélkül, hogy közvetlenül állást foglalna az idealizmus-materializmus filozófiai vitájában, e körben olyan világinterpretációt nyújt, amely egy rendezett Univerzum képét villantja fel; olyanét, amely mögött mindenki a meggyőződése szerint sejtheti meg, vagy vetheti el egy teremtő értelem működését illetve annak lehetőségét.

A következő fejezet e vonatkozásban már kissé kérdésesebbnek tekinthető. A Szerző itt – egyébként igen helyesen – a vallásnak és a szakralitásnak a morálra és a jogi szférára tett befolyásáról szól. A vallás visszavezetése a természeti jelenségek jutalmazásként illetve büntetésként való értelmezésére természetesen nem nélkülöz bizonyos pszichológiai-etológiai igazságokat, mindazonáltal e részben némi redukcionista tendencia érzékelhető, hiszen itt mélyebb, nagyobb egyúttal máig megoldatlan, olyan probléma áll előttünk, amelynek a Szerző által választott megközelítési módja valamelyest vitatható. A vallás eredetének ugyanis csupán egyik, bár nem jelentéktelen és nem befolyás nélküli interpretációját adja a számos egyéb közül. Hogy a vallás aligha tekinthető pusztán a primitív ember antropomorf szemléletéből fakadó, és mára meghaladottnak tekinthető jelenségnek, azt nem csupán az ezzel kapcsolatos egyéb magyarázatok mutatják, hanem az a tény is, hogy a legkiválóbb természettudósok között is számosan akadtak, és ma is akadnak vallásukat, hitüket mélyen megélők. E körben tehát nem önmagában az vitatható, hogy a Szerző egy materialisztikus interpretációt vázolt fel, hanem az, hogy ezt nem akként mutatta be, mint pusztán egyiket a sok közül.

Mindez azonban nem von le semmit Prugbergernek az e fejezetben kifejtett gondolatainak értékéből. Ugyanitt igen széles vallástörténeti panorámát nyújt, bemutatva nem csupán az egyistenhit kiformalódásának társadalomtörténeti aspektusait, de a Szentháromság-tan elfogadását előmozdító eszmétörténeti mozzanatokot is. A Szerző rámutat azokra a tényezőkre és jelenségekre, amelyeken keresztül legplasztikusabban mutatható ki a vallásnak a jogra gyakorolt hatása, Max Weber megállapításával összhangban rámutat a kánonjog és a világi jog sajátos, nyugati kettősségére, továbbá a felvilágosodástól felerősödő szekularizációs folyamatokra, amelyek mellett az iszlám európai megerősödése, és inkompatibilitása a szekuláris nyugati joggal nem csekély aggályokra adhat okot.

A Szerző a továbbiakban a „törvényszerűségek hierarchikus láncolatának rétegelméletéről” szól, mégpedig alapvetően Peschka Vilmos és Nikolai Hartmann gondolataiból kiindulva. E körben megállapítja, hogy a jog – amennyiben hatékonyságra tart igényt – aligha mondhat ellent a jelenségvilág alacsonyabb szintjein megmutatkozó törvényszerűségeknek. Ennek az alapgondolatnak a tükrében szemlélve a nagy nemzetközi szervezetek és korporációk túlbujánzó működését, állapítja meg, hogy utóbbiak nem csupán nem felelnek meg a lét egyéb törvényszerűségeinek, de ebből következően tartósan fenntarthatatlanok is.

A Szerző igen helyesen mutat rá az egyre életszerűtlenebbé váló struktúrák és az azokat meghatározó normák abszurditásának összefüggéseire. Mint írja: „Az EU jogalkotását esetlegesség és szűk praktizmus jellemzi és az EU nem jogi intézményrendszerek kialakításán fáradozik. Ezért tele van joghézagokkal és elvarratlan jogintézményi szálakkal, amelyeket az egyes államok, azok hivatalnokai és a jogalkalmazás, valamint a jogalkotás, továbbá a jogkövetés messzemenően egyes egyének és/vagy kisebb-nagyobb csoportok érdekében legálisan vagy formális módon legálisan kihasznál. Tipikusan ilyenek azok az irányelvek, amelyek a termőföldtulajdonra, a mezőgazdasági termelésre, az élelmiszer-előállításra és élelmiszerforgalmazásra, a közbeszerzésre, a fogyasztói hitelre, az értékpapír forgalomra, valamint sok más egyéb – joghézagokkal és bennfentesek meggazdagodását elősegítő jogi trükköket tartalmazó – jogintézményekre vonatkoznak.”⁴

A Szerző igen helyesen mutat rá arra is, hogy ez a jelenség – amint arra több mint másfél évtizeddel ezelőtt magam is utaltam⁵ – nem csupán oda vezet, hogy az EU joga színvonalában alulmúlja a tagállamok jogrendszerét és jogi kultúráját, de oda is, hogy – amint más helyütt szintén észrevételezni voltam kénytelen⁶ – az EU joga hosszú távon erodálni képes a nemzetállami jogi kultúrát is. Mint írja: „Az európai uniós irányelveknek, valamint az európai és transzatlanti normák körében egyre terebélyesednek a rövidtávú politikai és gazdasági érdekek kielégítését célzó jogi normák, amelyek köszönő viszonyban sincsenek a tárgyukkal összefüggő objektív társadalom-gazdasági-szociológiai, valamint természeti törvényszerűségekkel. Mindez lefut a tagállamok és a transzatlanti államok nemzeti jogalkotásának és jogalkalmazásának szintjére, fellazítva mind a két területen a jog konzisztens rendszerét. Az EU jog egyre erőteljesebben kezd előírások rendszertelen halmazává válni, olyanná, amilyen Sztucska és Pasukanisz szerint a Szovjetunió első időszakának gazdaság joga volt.”⁷

A Szerző természetesen nem csupán most és napjaink jelenségeinek tükrében jut el lesújtó következtetéséhez. Az EU-s jogalkotás pillanatnyi érdekek és erőviszonyok szerinti meghatározottságára már közel harminc évvel ezelőtt is felhívta a figyelmet.⁸ Újdonságot a mostani megállapítások vonatkozásában az jelent, hogy Prugberger ehelyütt rámutat e jelenségnek magát a jogot erodáló természetére.

Mindezekkel összefüggésben mutatja be a Szerző a mai, liberális szellemű szabályozást, illetve annak hiányát, különös tekintettel a pénzpiacok deregulálására, a piac láthatatlan kezébe vetett hit megalapozatlanságára. Rámutat arra is, hogy a hiányos vagy rossz szabályozás következtében előálló társadalmi-gazdasági terheket végül annak az államnak kell viselnie, a romokat annak az államnak kell eltakarítania, amelynek mesterséges legyengítésén a deregulációért lobbizó, és a gazdasági károkat előidéző tőkés csoportok szorgoskodtak. E jelenségghalmazal összefüggésben példákat hoz fel azon társadalmi, ökológiai károkra is, amelyek az utólagos állami beavatkozások ellenére is tartósaknak, több generációt érintőeknek bizonyulnak.

A Szerző a jogalkotás és jogalkalmazás torzulásainak világjelenségét és e jelenség okait vizsgáló nagy fejezet bevezetéseként bemutatja mindenekelőtt a hagyományos nyugati jogrendszereket, illetve az angolszász és a kontinentális jogrendszerek egymáshoz való bizonyos közeledését. Pokol Béla kutatásai nyomán helyesen mutat rá a jurisztokrácia

⁴ Prugberger 2022. 19.

⁵ Szmodis Jenő: A jog realitása – Az etruszk vallástól a posztmodern jogelméletekig. Budapest, Kairosz, 2005. 287.

⁶ Szmodis Jenő: Észrevételek a jogrendszer duplázódásának elméletéhez. In: Tóth, J. Zoltán (szerk.) A jog többretegűsége. Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2020) 254 p. pp. 65-78.

⁷ Prugberger 2022. 19.

⁸ Prugberger Tamás: Szintézis vagy rendszer, avagy mindkettő (Adalékok Peschka Vilmos jogfilozófiájának értékeléséhez) Állam- és Jogtudomány 1994. 1-2. 197-206. 203.

jelenségére, ami egyre hangsúlyosabban jelenti az ítélkezésnek az előzetesen megalkotott normáktól való fokozatos elszakadását, ideológia által való befolyásoltságát. Utal természetesen azokra az NGO-kra és egyéb szervezetekre, amelyek e folyamatnak nem csupán a szorgalmazói, de közvetlenül-közvetve aktorai is e jelenség társadalom általi elfogadtatásának. Prugberger természetesen azt sem téveszti szem elől, hogy ez a folyamat végső soron magát a demokratikus rendszert ássa alá.

A kötetnek a jogi értékekhez való visszatérés szükségességéről szóló fejezete előjában felvázolja a római jog filozófiai megalapozású rendszerének néhány sajátosságát, utal a keresztény középkori, majd a szekuláris nyugati, modern természetjog kialakulására, hangsúlyozva mind a jogelveknek, mind pedig a jogdogmatikának a szerepét, amelyek rendszerére egy áttekinthető és az alapvető emberi értékekkel összhangban lévő jogrendszer felépülhet. Rámutat arra is, hogy – bár különböző formákban és mértékben, de – merített ebből a római-, közép- és kora újkori jogszemléletből mind az angolszász jogrendszer, mind a kontinentális, de e jogi kultúra hatása érzékelhető még nem csupán az ENSZ Alapokmányában, de az európai integrációs folyamat kezdeti szakaszában is. A Szerző a nyugati jog romlásának okát egyfelől a klasszikus jogelvektől, bizonyos jogi értékektől és a jogdogmatikai gondolkodástól való fokozatos távolodásban jelöli meg, másfelől abban a fokozottan individualista szemléletben, amely nem csupán a liberalizmussal hozható kapcsolatba, de azon gyarmattartói attitűddel is, ami a gyarmatok lakosságában szándékosan nem kívánt sajátos (nyelvi, etnikai, kulturális) közösséget látni.

A Szerző kiemelt figyelmet fordít az államszervezés demokratikus, öngazgatáson és szubszidiaritáson nyugvó elveinek is, és e körben hangsúlyozza az önkormányzatiság, és általában is az önkormányzatok jelentőségét. Könnyen beláthatjuk egyúttal azt is – amire voltaképpen a Szerző is utal –, hogy az önkormányzatiság erőssége végeredményben az állam immunrendszerét is növelheti azon globális folyamatokkal szemben, amelyek közvetlenül az állam számára jelentenek kihívást. Itt egyébként az államtudomány egyik legnehezebb kérdéséről van szó, ugyanis az önkormányzatiság kialakítása során nem könnyű megtalálni azt az ideális mértéket és arányt, amely az államot még kifejezetten erősíti, nem pedig széttagozza és legyengíti. A Szerző egyébként – igen helyesen – pozitív példaként említi a történelmi vármegyarendszert.

A kötet a jogi értékek erodálódásának hazai jelenségeivel kapcsolatban megemlíti a magyar történelem legújabb kori folyamatait, a kommunizmus évtizedeit és a rendszerváltozás anomáliáit, amelyek nagymértékben rombolták mind a közbizalmat, mind pedig a jogéletet, beleértve a jogalkotást, a jogalkalmazást és a jogkövetést is. Az értékekkel szembeni globális szintű kihívásokként pedig a Szerző a legkülönbözőbb identitásválságokat jelöli meg, ideértve a vallási, kulturális és szexuális identitást érintő jelenségeket.

A kötet utolsó nagyobb fejezete a jogállamiság kérdését veszi górcső alá, kiindulva a fogalom meglehetősen formális megközelítéséből és eljutva egy egyre inkább tartalmi interpretációig. A Szerző rámutat arra is, hogy a jogállamisággal kapcsolatos bizonytalanságok visszaélésekre is alkalmat adhatnak, adott esetben pedig úgy, hogy a jogállamiság egy meghatározott interpretációját kéri számon egy olyan államon, amelynek jogállami természete jóhiszeműen aligha kétségbe vonható. Ha pedig mindezt hatalmi pozícióból, nem ritkán pedig ideológiai megfontolások alapján az EU, illetve annak valamely szerve teszi, azért is tekinthető problematikusnak, mert maga az EU szervezete, felépítése és működése tartalmaz bizonyos jogállamisági deficitet. Tehát maga az EU az a szervezet, ami vélhetően elbukna egy tüzetesebb vagy akárcsak felületes jogállamisági vizsgálaton.

A kötet végezetül kitér a jogrendszer tagozódásának problematikájára, felvázolva nem csupán a hagyományos közjog-magánjog, illetve a későbbi jogági felosztásokat, de egy globális alkotmányjog kialakulásának a perspektíváját is. Az utóbbival kapcsolatos

veszélyeket sem téveszti szem elől a Szerző, mindazonáltal jeleket lát arra is, hogy a lokális tényezők megerősödésével egy együttműködésen alapuló rend kialakulása is lehetséges.

Prugberger a kötet rövid összefoglaló végkövetkeztetéseiben visszautal a világegyetemet meghatározó azon törvényekre, amelyek figyelmen kívül hagyása az emberi szférában, így a jog világában sem tehető meg következmények nélkül. Utal arra, hogy amint a rendszerek a szerveződésnek egy bizonyos fokán túl bomlásnak indulnak, akként várható, hogy a globalizálódást idővel a lokalitások erősödése, a lokalizáció váltja fel. Hogy mindez nagyobb megrázkódtatások nélkül megy majd végbe, azt a Szerzővel együtt csupán remélhetjük.

A munkajog jogági elhelyezésének alapkérdései a változások új igényei szerint

Kapcsolódva a jogelméleti Szemle 2022/4. számában megjelent „A jogforrástan és a jogforrásfogalom tágabb értelmezéséhez” című tanulmányom általános elméleti gondolataihoz, azok alapul vételével igyekszem tézisszerűen felvázolni azokat a problémákat, amelyek a munkajog metamorfózisát idézik elő napjainkban. A problémák előidéző gyökere az a társadalomgazdasági átalakulás, amely a hagyományos nagyüzemi fordista gyáripari termelés helyébe lépő informatika jelent és ezzel összefüggésben még az is, hogy az altruizmuson alapuló welfare society szociális piacgazdaságát egyre inkább egy egoista versenyszemléletű olyan egyszemélyi produktumra orientált munkatevékenység váltja fel, ahol a munkajog korábbi munkavállalói egzisztenciát védő szociális jellege egyre jobban elvékonyodik. Ennek következményeképpen a munkajognak a polgári jogtól való eltávolodásának és közjogi jellegű szociális védelmi funkció erősödésének a tendenciája megállt és egy visszatérés jelentkezik a magánjoghoz.²⁶⁹ Ez a munkajogon belül megítélésem szerint öt jelentős területen jelent átalakulást. Az első a munkajog önálló jogági jellegének és a szociális joggal való összekapcsolódásának a megkérdőjelezése és a polgári jogi kötelmi jogi szabályozásba való visszahelyezésének az igénye. A második a kötött, függő munkajogviszony visszahúzódása a szabadabb kötetlen munkaviszony javára és nem egyszer kiválása a tartós vállalkozási-megbízási jogviszony-létesítés irányába. A harmadik a szürke zóna és az önfoglalkoztatás kérdése. A negyedik a vállalkozási tartalmú atipikus munkaszerződések előtérbe kerülése és végül az ötödik a digitális platformalapú szerződések megjelenése és előtérbe kerülése.

Ami az elsőt illeti, a nyugat-európai országokban a német, a holland, az osztrák és a svájci polgári törvénykönyv a szolgálati/munkaszerződést átfogó jelleggel szabályozza. A munkajogviszony egyes intézményeit a szociális védő-előírásokkal a kollektív munkajoggal (szociális partnerek, kollektív szerződés, üzemi tanács és megállapodás) együtt azonban Svájc kivételével külön résztörvények rendezik.²⁷⁰ A svájci OR. (Obligationsrecht) viszont valamennyi polgári jogi kötelemmel együtt nemcsak a munkaszerződést, hanem a kollektív szerződést is tartalmazza „Gesamtarbeitsvertrag”-ként megjelölve. Ezen kívül Svájcban még a frankofon és a latin jogrendszerekhez hasonlóan mind az individuális, mind pedig a kollektív munkajog intézményeit részletesen szabályozó Munkatörvény, Arbeitsgesets is rendez a munkajogot.²⁷¹ Franciaországban a Code civil szabályozza a „luage du travail” lényegét, emellett azonban az individuális és a kollektív munkajogot átfogó részletességgel a „Code du travail” rendez.²⁷² Ehhez hasonló a három latin állam, ahol Olaszországban a Codice civile 5.

²⁶⁹ Codice civile Libr. 5. Lavoro, Art. 2094 et ff. + Statuto dei lavoratori (300/1970.), Radocchia: Arbeitsrecht in Italien. In: Henssler-Braun (Hrsg.): Arbeitsrecht in Europa, 3.Aufl. Dr. Otto Schmidt Verlag, Köln, 2011. 611. o.

²⁷⁰ BGB. Diensvertrag, §§ 611–630. In: Adomet –Sodan (Hrsg.): Arbeit-, und Sozialrecht. Nomos Verlag, Baden-Baden, 8. BGB Auszug, 11–39.; Bjourgerlijk Wetboek §§ 610–634 (Arbeitsvereinomst); ABGB §§ 1151–1164., Mayer-Maly Theo – Franz Marhold: Österreichisches Arbeitsrecht, I.-II. Band. Wien New York, Springer Verlag, I. Band von Mayer-Maly: Individualarbeitsrecht. 1987.; II. Band vom Marhold: Kollektives Arbeitsrecht. 1991.; Theo Guhl: Das schweizerisches Obligationsrecht, Schulteis Verlag Tülich, 2000. (Arbeitsvertrag, und Gesamtarbeitsvertrag) + soweizerisches OR. 46. ff. §§

²⁷¹ W. Portmann – J. F. Stöckli: Schweizerisches Arbeitsrecht 3. Aufl. DIKE Verlag, Zürich – St. Gallen, 2013.

²⁷² Generalregulation in Code Civil (Luage du travail, Chaptire III. art.1779–1789, detail regulation in Code du travail I–II. vol. In: Iura Europae (Droit dutravail–Arbeitsrecht), Edition technique iuris chasseours, Paris – C. H. Beck Verlag, I. Vol/Band 30.10. 5–7. o., Jogirodalmi megnyilvánulását lásd: Ferid Murad: Das französische Zivilrecht. I. Band (Allgemeine Lehren, Recht der Shuldveraltnisse.)

könyve tartalmazza a munkaszerződés strukturális szabályait, az individuális és a kollektív munkajogot részletesen pedig a Statuto dei lavoratori.²⁷³ Hasonló a szabályozás Spanyolországban és Portugáliában is, ahol a Codice civil szolgálati szerződése mellett az individuális és a kollektív munkajogot átfogó részletességgel Portugáliában a Codice do trabalho, míg Spanyolországban az Estatuto de los trabajadores szabályozza.²⁷⁴ A Skandináv államokban, ahol nincs kodifikálva a polgári jog, az egyes szerződéstípusokat – így a munkajogit is – a szokásjog és speciális jogforrások rendezik. Mindebből látható, hogy a munkajogi szabályozás alapja megmaradt a polgári jogon belül a szociális jog felé történő közeledés ellenére is. A munkajog tehát a nyugat-európai országokban a polgári jogon belül maradt. Ezzel szemben Közép-, és Kelet-Európában a második világháború után szovjet hatásra a munkajog elszakítva a polgári jogtól önálló jogággá vált arra hivatkozva, hogy a munkavállalónak eszmei, nem pedig áru értéke van. Ezt már annak idején Venzser szovjet közgazdász is kifogásolta.²⁷⁵ A fejlett tőkés országokban a vállalatok személyi kollektívájának nagyon is valós értéke van a vállalateladások és vétele során. Ezt azonban az 1990 utáni privatizációk során a közép-európai országok állami vállalatait érték alatt megvásároló nyugati tőkés vállalatok elhallgatták. Annak ellenére, hogy Lengyelországban, Csehországban és Szlovákiában ma már a munkajogot a polgári joggal és a kereskedelmi joggal összefüggő jogterületként kezelik,²⁷⁶ Magyarországon az a tételes-jogi álláspont, hogy a munkajog a polgári jogtól független és ezért a munkaviszonyból és a munkaügyi kapcsolatokból adódó jogviták esetében kizárólag a Munkatörvénykönyv szabályai szerint kell eljárni.²⁷⁷

A 2013. évi Ptk. kodifikációja során a Kodifikációs Bizottság elnöke, Vékás Lajos professzor szerette volna rendezni a Ptk.-án belül a munkajogot.²⁷⁸ Az általa felkért szakértők közül Radnay professzor sürgősen tartotta a Ptk.-ba betenni a munkaszerződést, viszont a Munka Törvénykönyvében utalni kellene arra, hogy a Ptk. a munkatörvény általános háttér jogszabálya.²⁷⁹ Kiss György és Zlinszky János professzorok az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslathoz hasonlóan csak az individuális munkaszerződést rendezték volna az új Ptk.-ban.²⁸⁰ Zlinszky még a tanulmánya mellékleteként normaszöveget is készített. Én amellet foglaltam állást, hogy mind az individuális, mind pedig a kollektív munkaszerződést

²⁷³ Jura Europae, I. V/B. 20.00 Fontes/Quellen, a Codice civile 5. könyvébe foglalt 2094.-től kezdődő artikulások mellett részletesen lásd a 300/970. sz. törvénnyel kiadott Munkajogi statutumot (Statuto dei lavoratori.), Radocchia: Arbeitsrecht in Italien. In: Martin Henssler – Axel Braun (Hrsg.): Arbeitsrecht in Europa, 3. Aufl. Dr. Otto Schmidt Verlag, Köln, 2011. 611. o.

²⁷⁴ Portugáliában a Codice civile mellett részletesen a Codice do trabalho (E. Fetke – J. J. Fedtke: Arbeitsrecht in Portugal. In: Martin Henssler – Axel Braun (Hrsg.): Arbeitsrecht in Europa, 3. Aufl. Dr. Otto Schmidt Verlag, Köln, 2011, 1058–1059. o.), míg Spanyolországban a Codice civile mellett a részletes szabályokat az Estatuto de los trabajadores (Calle-Prehm: Arbeitsrecht in Spanien. In: Martin Henssler – Axel Braun (Hrsg.): Arbeitsrecht in Europa, 3. Aufl. Dr. Otto Schmidt Verlag, Köln, 2011. 1389. o.) tartalmazza.

²⁷⁵ V. G. Venzser: Az értéktörvény felhasználása a termelőszövetkezeti gazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 13. o.

²⁷⁶ Zimoch-Tuchocka – Malinowszka Hyla: Arbeitsrecht in Polen. In: Martin Henssler – Axel Braun (Hrsg.): Arbeitsrecht in Europa, 3. Aufl. Dr. Otto Schmidt Verlag, Köln, 2011. 1001. o.; Linhart – Ranics: Arbeitsrecht in Tschechien. In: Martin Henssler – Axel Braun (Hrsg.): Arbeitsrecht in Europa, 3. Aufl. Dr. Otto Schmidt Verlag, Köln, 2011. 1466. o.; Markecova – Klimanova: Arbeitsrecht in der Slowakischen Republik. In: Martin Henssler – Axel Braun (Hrsg.): Arbeitsrecht in Europa, 3. Aufl. Dr. Otto Schmidt Verlag, Köln, 2011. 1330. o.

²⁷⁷ Ld. 2012. I. tv. 2–3. pontját. Ez a törvény az 1992. évi XXII. törvénnyel ellentétben sehol sem utal joghézag fennállása esetén a Ptk.-nak háttér jogszabálykénti alkalmazására, noha Eörsi Gyula kimutatta, hogy ha két jogág elvei és szabályai hasonlítanak egymásra, az analogia legis alkalmazható. Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 13. o.

²⁷⁸ Vékás Lajos: Indító tézisek a polgári jog átfogó reformjához. Polgári Jogi Kodifikáció, 1999/2. 5. o.

²⁷⁹ Radnay József: A Ptk. és a munkajog kapcsolata különös tekintettel a magyar jogra. Polgári Jogi Kodifikáció, 1999/1. sz. 9–14. o.

²⁸⁰ Kiss György: Az új Ptk. és a munkajogi szabályozás, különös tekintettel az egyéni munkaszerződésre. Polgári Jogi Kodifikáció, 2000/2. sz. 3–17. o.; Zlinszky János: Javaslat a magánmunkáltatói szerződés szabályozására az új Ptk.-ban. Polgári Jogi Kodifikáció, 2008/1. sz. 23–26. o.

be kellene tenni a Ptk.-ba, az utóbbit oly módon, hogy a kollektív szerződés a német dogmatikához hasonlóan átfogná nemcsak a tarifaszervezést, hanem az üzemi megállapodást is.²⁸¹ E koncepcióhoz utóbb csatlakozott Szalma professzorral együtt normaszöveget is készítettünk.²⁸² Ezek a nézetek a Polgári Jogi Kodifikáció, a Magyar Jog, valamint a Gazdaság és Jog című folyóiratokban, továbbá a Miskolci Jogi Kar által kiadott önálló tanulmánykötetben jelentek meg.²⁸³

Azt, hogy a munka-, és a kollektív szerződés az itt felvázolt értelemben a polgári joghoz tartozik, alátámasztják a megoldások hasonlóságai. Ahogy a saját készítésű blankettaszervezésekkel szerződést kötő iparszerű szolgáltatók szerződési feltételével szemben a kiszolgáltatott laikus fogyasztót a polgári jog a közérdekű kereset és a fogyasztóvédelmi előírásokkal, valamint a nevesített fogyasztói szerződésekkel védi, úgy védi az erősebb munkáltatóval szemben a munkavállalót a kollektív munkajog, ami az elektronika hatására egyre izoláltabbá váló munkavégzés mellett is meg tudja szervezni éppen az elektronikus üzenetküldés segítségével a munkavállalói érdekvédelem hatékony artikulálását. Emellett a korábbi Ptk.-ban együtt szabályozott, az újban viszont szétválasztva rendezett szerződésbiztosító mellék-kötelezettségek jelentős része nemcsak a polgári jogi szerződéseknel, hanem a hagyományos polgári jogi ügyleteknél is alkalmazható, amit rajtam kívül Radnay József is kimutatott a Munkaügyi Szemlében.²⁸⁴ A magyar jogirodalomban is felvetődött Kiss Györgytől és tőlem az a nézet, hogy a munkaszerződést is a holland Ptk.-hoz (Burgerlijk wetboek) hasonlóan fogyasztói szerződésként kellene kezelni, amit a nagyvállalatok előre elkészített blankettákon kötnek meg.²⁸⁵

További jelenség, hogy az informatika hatására a hagyományos csapat-, és függő munkavégzés területe zsugorodik és egyre nagyobb teret nyer a kötetlen és lazább felügyelettel járó vállalkozási és/vagy megbízású tartalmivá váló munkavégzés, ami szaporítja az atipikus munkavégzési formákat, amelyek közül egyesek kikerülnek a munkajogi keretek közül és tartós kombinált vállalkozási/megbízású szerződéssé válnak. Ezek tartalma eltér már a klasszikus vállalkozási és megbízású szerződéstől és inkább a bizalmi vagyongazdálkodással (Ptk. 6:328. §) együtt önálló facere típusú szerződéssé válik és ennek figyelembevételével kellene az individuális és a kollektív magánjogot is a fent elmondottak szerint magába foglaló munkaszerződéssel együtt, de tőle relatíve elkülönítve szabályozni a kombinált tartós vállalkozási és megbízású szerződést a bizalmi vagyongazdálkodással együtt.²⁸⁶

Ehhez kapcsolódik a formájában vagy tartalmában jelentkező olyan tartós vállalkozásnak vagy megbízásnak minősített foglalkoztatás, ahol a foglalkoztatott gazdaságilag nem, vagy nem teljesen független a megrendelőjétől, amikor is megítélésem szerint kötetlenebb vagy kötöttebb önfoglalkoztatásról és nem saját számlára végzett vállalkozásról, megbízásról van szó. Ha pedig a munka egyértelműen függő munka jellegű az

²⁸¹ Prugberger Tamás: Az új magyar szabályozás, különös tekintettel az egyéni és a kollektív munkaszerződésre. Polgári Jogi Kodifikáció, 2000/2. sz. 19–26. o.

²⁸² Prugberger Tamás – Szalma József: A munkaviszonyra irányuló szerződés és az új Ptk. Gazdaság és Jog, 10/2012. 14–17. o.

²⁸³ Tóth Hilda – Manfred Ploetz (szerk.): A munkajog és a polgári jog kodifikációs és funkcionális összefüggései. Novotni Kiadó, Miskolc, 2001.

²⁸⁴ Radnay József: Az óvadék és egyéb szerződési biztosíték a munkajogban. Gazdaság és Jog, 1996/1. sz. 18–19. o.; Prugberger Tamás: A munkajog és a polgári jog kapcsolata a jogdogmatika tükrében. In: Miskolci Jogi Kar Actái. Tomus XVII. Univesity Press, Miskolc, 2000. 213–224. o.

²⁸⁵ Prugberger Tamás: A kiszolgáltatottabb fél védelmének a kérdése az új magyar Polgári Törvénykönyv koncepciójának kötetli jogi rendszerében. Polgári Jogi Kodifikáció 2002/3. sz. 38–39. o.; Kiss György: Alapjogok kollíziója a munkajogban. Akadémiai értekezés, sokszorosítás. Pécs, 2006.

²⁸⁶ Prugberger Tamás: A gazdasági társasági jogalanyiság tételes-jogi módosulásának kihatása a munkával összefüggő szerződésekre. In: Juhász Ágnes (szerk.): Elmélet és praktikum, hagyománytisztelt és modernitás. Jubileumi tanulmánykötet a Miskolci Jogi Kar 40 évi fennállására. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2022. 201. s köv. o.

önfoglalkoztatás munkaszerződést leplező illegális kényszervállalkozás vagy megbízás, amit most már a 2022. augusztus 1-től implementálandó 2019/1152 (2019 jún. 28) EU irányelv is kimond. Ez által aktuálissá vált a Munka Törvénykönyvébe iktatni Kiss Györgynek a kodifikációs munkálatok során elutasított javaslatát, miszerint önfoglalkoztatás kritériumának fennforgása esetén a munkajogi előírások az érvényesek.²⁸⁷

Mind ez érvényes a digitális platform alapú szolgáltatási szerződésekre, amelyek a sharing, illetve a gig economy következtében kialakult új igényeket van hivatva kielégíteni. Közülük a crowdwork nem más, mint a polgári jogi díjkitűzésnek digitális platformon keresztül történő tömegesített módozata, míg a work on-demand va aps az ugyancsak polgári jogi alkuszi (közvetítési) szerződésnek egy olyan formája, ahol az igénylő részére a platform részéről szolgáltatás teljesítésére kiközvetített vállalkozói, önfoglalkoztatói vagy munkavállalói jellege attól függ, hogy milyen mértékben függ gazdaságilag vagy foglalkoztatásilag a kiközvetítő platformtól.²⁸⁸

E körülmények miatt szükséges újragondolni és újraértékelni a munkavégzéssel kapcsolatos joganyagot.

²⁸⁷ 2012. évi I. tv. első kodifikáció bizottsági javaslata, Munkaügyi és Szociális Minisztérium 2011. június, sokszorosított anyag.

²⁸⁸ Gyulavári Tamás: Uber sofőrök és társaik. Jogtudományi Közlöny, 2019/3. sz. 108–111. o.; Uő: Alkalmi munka Ausztriában: A szabályozatlanság ára. Miskolci Jogi Szemle, 2019/3. sz. 9–11. o.; Uő.: Hakni gazdaság a láthatáron: az internetes munka fogalma és sajátosságai. Iustum Aequum Salutare, 2019/1. sz. 25–51. o.; Kun Attila: Munkajogviszony és digitalizáció –rendszerszintű kihívások és a kezdetleges európai uniós reakciók. In Pál Lajos – Petrovics Zoltán (szerk.): Visegrád. A Magyar Munkajogi Konferencia szervezett előadásai. Wolters Cluwer, Budapest, 2018. 15. o.; Székelyhidi B. Réka: A digitális platformon keresztül nyújtott munka. Munkajog, 2019/3. sz. 41–47. o.; Prugberger Tamás: Az atipikus szolgálati é/munkaszerződések jogdogmatikai és rendszerezésbeli kérdései, különös hangsúllyal a munkaerőpiac legújabb igényeire. Miskolci Jogi Szemle, 2020/2. sz. 61–66. o.